

Таваккал Чориев

З **АБОНИ ТОЧИКИ**

Китоби дарсӣ барои донишомӯзони
синфи 5-уми мактабҳои таълими миёнаи
умумӣ

Нашри сеюм

Вазорати таълими халқи Республикаи
Ўзбекистон тасдиқ намудааст

ТОШКАНД — «O'ZBEKISTON» — 2020

УшК: 811.222.8(075) + 372.881.1
КБК 81.Тож-922
Ч 78

Муҳаррири масъул:

номзади илмҳои филологӣ, дотсент Ю.Ю. Азимов

Муқарризон:

- С.Саидова — омӯзгори калони кафедраи филологияи тоҷик ва забонҳои шарқи Донишгоҳи давлатии Тирмиз;
Ҳ. Ҳикматов — омӯзгори мактаби рақами 47-уми ноҳияи Чинози вилояти Тошканд;
Тошқул Мирзоев — омӯзгори мактаби рақами 10-уми ноҳияи Деҳқонободи вилояти Қашқадарё;
Фирӯза Марипова — омӯзгори мактаби рақами 17-уми шаҳри Ангрени вилояти Тошканд.

АЛОМАТҲОИ ШАРТӢ

— машқҳои мантиқӣ

— саволҳо барои санҷиши дониш

— машқҳои эҷодӣ

— вазифаи хонагӣ

— машқҳо барои донишомӯзони соҳибистеъдод

— тест

Донишомӯзони гиромӣ!

Таълими фанни забони тоҷикиро бо такрори мавзӯҳои дар синфҳои ибтидоӣ омӯхтаатон сар карда, бо мавзӯ, истилоҳ ва маълумотҳои назарии нав шинос мешавед. Машқу супоришҳои шифоҳӣ ва хаттӣ иҷро мекунед. Аз рӯйи мазмуни расму тасвирҳои сарлавҳа интихоб мекунед, нақша низ тартиб медиҳед. Матнҳои хурдҳаҷм эҷод мекунед. Ба саволҳои тесту чистонҳо ҷавоб меҷӯед. Фикратонро аз рӯйи мазмуни зарбулмасалу мақолҳо, панду андарзҳо ва порчаҳои шеърӣ баён мекунед.

Дар иҷрои қорҳои судманду натиҷабахш ба шумоён ғайрату шуҷоат меҳаҷем.

Аз ҳисоби маблағҳои Бунёди мақсадноки китоби республика чоп шудааст.

ISBN 978-9943-01-736-8

© Таваккал Чориев, 2011, 2015, 2020.
© ХЭТН «О‘ЗБЕКISTON», 2011, 2015, 2020.

ЗАБОН — МУҲИМТАРИН ВОСИТАИ АЛОҚАИ ОДАМОН

Машқи 1. Матнро хонед ва аз рӯйи мазмуни он фикратонро баён кунед.

Забони модарӣ

Забон ва суҳан давраҳоро бо ҳам пайванд месозанд. Ҳар ду дар инкишофи илму дониш ва пешрафти ҷамъият аҳамияти бузург доранд. Махсусан, саҳми забони модарии мо дар ривочу раванқи фарҳанги ҷаҳонӣ беандоза аст. Забони модарии мо, ки тоҷикӣ аст, дар замони пеш бо номҳои форсӣ ва дарӣ шӯҳрати зиёд доштааст.

Насими истиқлол, бозсозиву худшиносӣ ба рӯйи забони модарӣ хуршеди ҳақиқатро мунаввар гардонид. Забони тоҷикӣ мақоми давлатиро соҳиб гашт. Бори нахуст 22-юми июли соли 1990 Иди забони тоҷикӣ дар ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ёзбекистон баргузор гардид. Аз 5 октябри соли 2009 ҳар сол ҷашни «Рӯзи забони тоҷикӣ» пешвоз гирифта мешавад.

Забон ҳамсафари доимии одамон аст. Тағйир ва пешрафти забон ҳамеша дар пайвастагӣ ба дигаргуниҳои ҷомеа дар ҳаёти сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии он ба амал меояд. Бо суҳанони бузургон гуфтани бошем, «Забон гаҳвораи фанҳост», «Забон — оинаи фарҳанги халқ», «Забон — ҳодисаи иҷтимоӣ», «Забон — муҳимтарин воситаи алоқаи одамон», «Забон воситаи мубодилаи афкор аст».

Машқи 2. Порчаҳои шеърро хонед, мазмунашро фаҳмонед. Калимаҳои шарҳдодашударо ба дафтарчаи луғат рӯбардор кунед.

Гавҳари ҳуққаи даҳон сухан аст,
Ҷавҳари ханҷари забон сухан аст.

Сухан ваҳӣ аст, мо арши баринем,
Сухан сеҳр аст, мо сеҳрофаринем.

Бадриддини Ҳилолӣ

Бузургӣ саросар ба гуфтор нест,
Дусад гуфта чун ним кирдор нест.

Абулқосими Фирдавсӣ

Гуфти инсон пораи инсон бувад,
Порae аз нон яқин, ки нон бувад.

Ҷалолиддини Румӣ

Шарҳи луғат:

Ҳуққа — сандуқчаи ҷавохирот.

Ҷавҳар — асли моҳият, қимати асосӣ.

Ваҳӣ — пайғоме, ки аз Худо омадааст.

Арши барин — тахти баланд ва олий.

Яқин — ростӣ, бешубҳа.

Машқи 3. Бо интиҳоб ва корбасти зарбулмасалу мақолҳо дар мавзӯи «Забони модарӣ пайванди ҷонам» матн тартиб диҳед.

Машқи 4. Шеърро хонед ва аз ёд кунед.

ЗАБОНИ МОДАРӢ

Чу шеъри Рӯдакӣ зебост,
Чу мусиқӣ фараҳафзост.
Дар олам аз ҳама ширин,
Забони модарии мост.

Забони назми пурҳикмат,
Забони давлату миллат.
Зи аҷдодон барои мо
Бувад он беҳтарин сарват.

Ба он чун комрон гаштем,
Чу Айнӣ нуктадон гаштем.
Дар илму санъату эъҷоз,
Ба дунё дoston гаштем.

Бобо Ҳочӣ

ТАКРОР ВА ҶАМЪБАСТИ МАВОДИ ОМЎХТАШУДАИ СИНФҶОИ I—IV

КАЛИМАҶОИ ҶАМРЕША

Ба хотир оред!

1. Чӣ гуна калимаҷоро калимаҷои ҷамреша меноманд?

2. Калимаҷои гуногунреша гуфта чӣ гуна калимаҷоро дар назар доред? Мисолҷо оред.

3. Фарқ ва умумияти калимаҷои ҷамреша аз гуногунреша дар чист?

Машқи 5. Аз силсилаи мисолҷо калимаҷои ҷамрешаро муайян карда, ба дафтар рӯбардор кунед. Таърифи калимаҷои ҷамрешаро ба хотир оред.

Зарбоф, некном, нозуктабъ, заргудоз, зардӯз, оинасоз, зардқӯб, зарфурӯш, офтобрӯ, зархарид, ростқавл, меҳмондӯст, меҳмоннавоз, сарафроз, накӯбахт, соҳибдил, накӯгӯ.

Машқи 6. Ба ҷойи нуқта калимаҷои мувофиқро интихоб карда, калимаҷои ҷамреша тартиб диҳед.

...дон, ...шинос, ...навис, ...бахт, ...бӯ, ...овоз,
...калом, ...дӯст, ...навис, ...фаҳм, ...хон, ...афрӯз,

...саро, ...дор, ...каш, ...парвар, ...истеъдод,
...иқбол, ...давлат, ...ҳуқуқ.

Калимаҳо барои истифода: таърих, шеър,
хуш, бӯстон, асал, соҳиб.

Машқи 7. Реша ва воситаҳои калимасози калимаҳои ҳамрешаро бо гузоштани аломати шартӣ муайян кунед. Инчунин, маънояшро шарҳ диҳед.

Деҳқонӣ, деҳқонписар, даста, дастагул, дастак, даст-андоз, дастафшон, дастбанд, дастбоф, дастовез, дастомӯз, дастранҷ, кушода, кушодадаст, кӯҳкан, кӯҳистон, кӯҳсор.

Намуна: кафшдӯз, кафшгар.

Машқи 8. Ба воситаи калимаҳои ҳамрешаи поёни ҷумлаҳо тартиб диҳед. Аз кадом ҳиссаҳои нутқ сохта шудани таркибҳои онро гӯед.

Ғаллакор, ғаллафурӯш, қадбаланд, қадпаст, ҳалвопаз, ҳалвофурӯш.

Машқи 9. Пас аз калимаҳои «гул», «дониш» калимаҳои поёниро илова карда, калимаҳои ҳамреша тартиб диҳед. Бо гузоштани аломати шартӣ решашро муайян намояд.

...омӯз, ...дӯз, ...кор, ...парвар, ...фурӯш, ...чин,
...дӯст.

ТАРКИБИ КАЛИМА

Ба хотир оред!

1. Кадом воҳидҳои забонӣ дар якҷоягӣ таркиби калимаро ташкил медиҳанд?
2. Реша чист? Он бо гузоштани чӣ гуна аломат ишора карда мешавад?

3. Воситаи калимасози пеш аз реша омада чӣ ба шумор меравад?

4. Аломати шартии пешванд чӣ гуна аст?

5. Воситаи калимасози пас аз реша омада чӣ ном дорад?

6. Пешванд, пасванд ва реша дар якҷоягӣ чиро ташкил медиҳанд?

7. Асос чист? Он бо гузоштани чӣ гуна аломат ишора карда мешавад?

Машқи 10. Воҳидҳои таркиби калима — реша, пешванд, пасванд, бандак, асос-ро ёфта, таърифи онҳоро ба хотир оред.

Киштисоз, матоъфурӯш, некдилона, бемашаққат, машваратгоҳ, майсазор, китобам, қаламаш.

Машқи 11. Бо илова кардани пешванду пасванд калимаҳои ҳамреша тартиб диҳед. Баъд воҳидҳои таркиби калимаро бо гузоштани аломатҳои шартӣ ишора кунед.

Зар (бе-, -гар, -ӣ, гун), зард (-а, -ак, -гун, -ина, -фом, -ча, -ӣ), вазн (бе-, ҳам-, -ин, -нок), барф (бе-, -ак, -ин, -нок, -ӣ).

Намуна: бегушт, гуштнок, гуштин.

Машқи 12. Воҳидҳои таркиби калимаро бо гузоштани аломатҳои шартӣ муайян кунед.

Кишваршинос, наботпаз, нишоллофурӯш, болаззат, мехонам, рафтем, ҳамватанӣ, истиқполият.

Машқи 13. Даҳто калима нависед, ки воҳидҳои таркиби калимаро фаро гирифта бошанд.

ИСМ ВА СИФАТ

Ба хотир оред!

1. Исм чист? Он ба кадом саволҳо ҷавоб мешавад?

2. Сифат чист? Он ба кадом саволҳо ҷавоб мешавад?

3. Кадом ҳиссаи нутқ номи предмет ва кадом ҳиссаи нутқ аломати предметро ифода мекунад?

4. Сарҳарфи исмҳои ифодакунандаи номи шахр, ноҳия, деҳа, одамон, рӯзнома, маҷалла, дарёҳо бо чӣ гуна ҳарф навишта мешаванд?

Машқи 14. Матнро хонед, исмҳои ифодакунандаи номи дарё, одамон, дарахтон, олатҳои меҳнат ва сифатҳои муайян карда, дар алоҳидагӣ ба дафтар нависед.

Яке аз рӯзҳои аввали тирамоҳ, лаълии заррини офтоб ба канори ғарбии дастархони нилгуни осмон расида, ҳарораташ хеле кам шуда буд. Аз поён, аз тарафи дарёи Зарафшон шамоли фораме вазид. Ёбони васеъ, ки дарахтони қатори санҷид, зардолу ва тут онро ба қисматҳо ҷудо мекарданд, нафаси фориғболонае кашидагӣ барин шуд. Рӯзи серкор ва пур аз ташвиш ба охир мерасид. Деҳқонҳо каланду бел дар даст ҳайвоноти кориго пеш андохта, ба қишлоқ бармегаштанд. Онҳо монда шудагӣ, гурусна ва кӯфтаҳол буданд. Аксарият, гӯё ҳамин соат, ҳамин ба охир расидани рӯзро мунтазир буданд, ҳар чӣ зудтар аз кор даст кашиданд, ба сӯйи қишлоқ шитофтанд. Фақат якто-дутоҳо, дар он қатор Саидпахлавон бо писарчааш ҳанӯз ба кори деҳқонии худ машғул буданд. Онҳое, ки ба қишлоқ бармегаштанд, аз пеши полизи Саидпахлавон гузашта истода, ўро табрик мекарданд:

— Монда нашавед, Паҳлавон, полизатон обод!

— Саломат бошед, бародар! — гуфт Паҳлавон... (Аз романи «Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро»-и Ҷалол Иқромӣ)

Машқи 15. Бо гузоштани саволҳои мувофиқ исму сифатҳоро дар алоҳидагӣ нависед.

Истгоҳ, тоза, гузаргоҳ, бозаргонӣ, худшиносӣ, дуредгар, барфин, дурахшон, занбӯрак, соф, беозор, болаззат, мискин.

ФЕЪЛ

Ба хотир оред!

1. Феъл чист?
2. Феъл ба кадом саволҳо ҷавоб мешавад?
3. Феъл чанд замон дорад?

Машқи 16. Аз силсилаи мисолҳо феълҳоро муайян намуда, ба онҳо саволҳои мувофиқ гузored.

Навохт, зангӯла, нав, гузошт, имзо, ҳуҷҷат, омад, кокулдароз, кулол, сохт, кӯҳна, харидем, навиштанд.

Машқи 17. Даҳто феъл интиҳоб кунед ва саволҳои мувофиқро дар қавсайн пас аз онҳо нависед.

НАҲВ ВА АЛОМАТҲОИ КИТОБАТ

ИБОРА

Ду ва ё зиёда калимаҳои мустақилмаъно, ки аз ҷиҳати маъно ва муносибати грамматикӣ ба ҳамдигар алоқаманд шуда, мафҳуми му-

раккабро ифода мекунанд, **ибора** номида мешавад. Мисол: кишвари ҷаннатмакон, авлоди камолёфта, инсони комил, арзишҳои миллӣ, давлати ҳуқуқбунёд.

Машқи 18. Аз калимаҳои ибора созад ва пас он фарқиашонро гуед.

Ҷавон, хушбахт, овоз, пир, фораҷ, саодатманд, суруд, ҳикоя, дилнишин, бино, навбунёд, китоб, нав, шавқовар, ҷаҳоннамо, ҳаво, офтоб, тоза, сухан, дурахшон, пурҳикмат, либос, заррин, мактаб, ғунучин, оина, тирамоҳ, пахта.

Намуна: сухани пурҳикмат.

Машқи 19. Ба ҷойи нуқта ибораҳои мувофиқ гузошта, ҷумлаҳои дар шакли пурра хонед.

1. ...аз меҳру вафо лабрез гардид. 2. ...дамид.
3. ...паё-пай рӯи чеҳрааш медавиданд. 4. ...гулзору тоқзор буд. 5. Мо ...амонро дӯст медорем.

Ибораҳои ба истифода: дили модар, сабази навҳез, саҳни мактаб, донаҳои ашк.

Намуна: Мо Ватани азизамонро дӯст медорем.

Машқи 20. Ибораҳои таркиби ҷумлаҳои муайян кунед.

1. Халқи мо фарзандони мардонавори худро фаромӯш намекунад. 2. Илм қадри инсонро баланд мебардорад. 3. Шахси боҳунар хору зор намешавад. 4. Дурӯғӣ одати бад аст.

Саволҳои ба истифода:

1. Ибора аз чӣ гуна калимаҳои таркиб меёбад?
2. Калимаи тобеи асосии ибора чӣ гуна вазифаро иҷро мекунад?

3. Фарқи калимаҳои асосӣ ва тобеи ибора аз ҳамдигар дар чист?
4. Дар болои калимаи тобеъкунанда чӣ гуна аломат гузошта мешавад?
5. Бандаки изофӣ (и) чӣ гуна вазифаро иҷро мекунад?

ҶУМЛА

Гуруҳи калимаҳои ба таври грамматикӣ ба якдигар алоқаманд, ё калимаи алоҳидае, ки фикри тамомшударо ифода мекунад, **ҷумла** номида мешавад: 1. Истиқлол ва соҳибхитиёри дари қафаси тангро боз намуд. 2. Кишвари мо аз қадимулайём бо бозорҳои серобу серодамаш шӯҳрат дошт. 3. Мардуми савобҷӯву хайрхоҳ ба кӯмаки вай омаданд.

Ҷумла аз ҷиҳати сохт содда ва мураккаб мешавад: 1. Дар дилам орзуҳои неку аҷиб пар афшонданд. 2. Рӯзе саросема гӯшт хӯрду дар гулӯяш устухон дармонд.

Машқи 21. Матнро хонед ва аз чанд ҷумла иборат буданаширо гӯед.

Ўзбекистон — кишвари ҷаннатмакон

Замину саҳро, дашту биёбонҳои Ўзбекистон ҳосилхез аст. Дар он гулу гиёҳҳо, растаниҳо, сабзавоту меваҳои зебову хуштаъм мерӯяд. Ҳавои софу беғубораш касро хушҳолу тануманд мегардонад. Пахта, пилла, гандум, тилло, нафт ва дигар маъданҳои зеризаминӣ ва обӣ боигариҳои он ба шумор мераванд.

Ватан барои фарзандонаш дар солҳои истиқлол литсей, коллеҷ барин масканҳои таълимиро бунёд намуд. Шаҳру деҳот, зиёратгоҳу ҷойҳои таърихи аз нав таъмир кард. Ҳоло хурду калон машғули кишоварзӣ, чорводорӣ,

галлакорӣ, ҳунармандӣ, касбомӯзӣ, илмомӯзӣ мебошанд.

Хондан ва ҳунаромӯзиро пеша кунед! Баҳри нерӯмандиву ободии Ватан ҳиссагузор бошед!

Машқи 22. Аз калима ва ибораҳои пароканда ҷумлаҳо тартиб диҳед.

Орзу, хушоҳангу мавзун, дил, забони тоҷикӣ, пок, мақсаду андешаҳои хубу бади инсон, аст, аз, гуфтораш, ояд, падида, китоб, берун, фуруғи субҳи доноӣ, ояд, ҳар чӣ.

Машқи 23. Аз рӯйи нақшаҳои зер ҷумлаҳо тартиб диҳед.

1. _____ _____
2. _____ _____ _____
3. _____ _____ _____ _____
4. _____ _____ _____
5. _____ _____ _____ _____

Саволҳо барои санҷиши дониш:

1. Ҷумлаи чист?
2. Ҷумла аз ҷиҳати сохт чӣ гуна мешавад?
3. Фарқи ибора аз ҷумла дар чист?

Машқи 24. Бо гузоштани аломатҳои китобати нуқта, савол ва хитоб ҷумлаҳо тартиб диҳед.

ҶУМЛАИ ҲИКОЯГӢ

Ҷумлае, ки дар бораи амали иҷрошуда ё ин ки иҷрошаванда хабар медиҳад, **ҷумлаи ҳикоягӣ** ном дорад.

Дар ҷумлаҳои соддаи ҳикоягӣ гӯянда дар бораи ҳодиса ва предметҳо ҳикоя мекунад:

1. Шахси касбу кораш хубро одамон эҳтиром

менамоянд. 2. Сазовори ҳурмати одамон шудан бахти бузургест.

Дар охири ҷумлаи ҳикоягӣ аломати нуқта (.) гузошта мешавад.

Машқи 25. Бо интиҳоб ва корбасти ҷумлаҳои ҳикоягӣ бо назардошти расму тасвирҳо матн тартиб диҳед.

Машқи 26. Аз силсилаи мисолҳо ҷумлаҳои ҳикоягиро муайян карда, ба дафтар рӯбардор кунед.

1. Мулоқоти мо бо вай тӯл нақашид. 2. Соҳаи картошкапарварӣ солҳои охир мелангид. 3. Одамони таъинкардари ёфтед? 4. Ба ин сӯ нигоҳ кун! 5. Шаби торик хаёлҳои гуногун ба гирдоби хеш мекашиданд. 6. Канӣ, тарбуз гиретон! 7. Моро бо суханони пучу ваъдаҳои хомашон ба доми худ кашидани мешуданд.

Машқи 27. Ҳудуди ҷумлаҳои ҳикоягиро муайян карда, аломати нуқтаро дар ҷойи даркорӣ гузоред.

Ман ҳамроҳи хоҳаронам ба ошпазиву дӯзандагии модарам ёрӣ мерасонам дилам мехост сари кӯҳи баланде баромада бо тамоми овоз хониш бикунам моҳро бо доман пӯшида нашудааст агар аз таҳти дил ба халқу Ватан хидмат кунед, рӯи об мебаромадед.

Саволҳо барои санҷиши дониш:

1. Чӣ гуна ҷумлаҳоро ҷумлаи ҳикоягӣ меноманд?
2. Дар охири ҷумлаи ҳикоягӣ чӣ гуна аломати китобатӣ гузошта мешавад?

Машқи 28. Панҷто ҷумлаи ҳикоягӣ нависед.

Намуна: Дандон тамоми умр ба инсон хизмат мекунад.

ҶУМЛАИ САВОЛӢ

Ҷумлае, ки бо оҳанги пурсиш гуфта мешавад, **ҷумлаи саволӣ** ном дорад.

Дар охири ҷумлаҳои саволӣ аломати савол (?) гузошта мешавад. Хусусияти хоси ҷумлаҳои саволӣ ин аст, ки дар онҳо тааҷҷуб, ҳайрат, шубҳа ва афсӯс, дар шакли савол ифода меёбад.

Машқи 29. Матнро хонед, мазмунашро баён кунед. Ҷумлаҳои ҳикоягиро ба ҷумлаҳои саволӣ баргардонда нависед.

ҲУСН ҲУСН НЕСТ, ОДОБ ҲУСН АСТ

Шаммаҷойи тағи пиёларо ба зер миз, зери палос, кунҷаки хона рехтан аз рӯйи одоб нест. Бо дасти равшанолуд, тар, ифлос лаби пиёларо намедоранд. Дар вақти харбуза, тарбуз, тармева хӯрдан чой намедиҳанд. Дар ҳавои сард, пеш аз хоб, шиками гурусна чойро бисёр наменӯшанд. Барои хушбӯю хуштаъм шудани чой баъзан наъно, заъфарон, зира барин гиёҳҳоро илова мекунанд.

Намуна: Шаммаҷойи тағи пиёларо ба зер миз кӣ партофт?

Шаммачойи таги пиёларо зери палос кӣ партофт?

Шаммачойи таги пиёларо ба кунҷаки хона кӣ рехт?

Машқи 30. Ҷумлаҳои соддае нависед, ки онҳо тааҷҷуб, ҳайрат, шубҳа ва афсӯсро ифода карда бошанд.

Саволҳо барои санҷиши дониш:

1. Чӣ гуна ҷумлаҳоро ҷумлаҳои саволи меноманд?
2. Дар охири ҷумлаи саволи кадом аломат гузошта мешавад?
3. Фарқияти ҷумлаи саволи аз ҷумлаи ҳикоягӣ дар чист?

ҶУМЛАИ ХИТОБӢ

Ҷумлае, ки фикрро бо ҳиссиёти баланду ҳаяҷон ифода мекунад, **ҷумлаи хитобӣ** номида мешавад: 1. Ҳимояи Ватан вазифаи муқаддаси ҳар як шаҳрванд аст! 2. Ба ҷое, ки даъват накунад, наравед, азизон!

Машқи 31. Аз силсилаи мисолҳо ҷумлаҳои хитобиро муайян карда, ба дафтар рӯбардор кунед.

1. Эй Ватани азизи ман, ки модари ҳақиқии ман мебошӣ, зудтар маро ба оғӯши марҳамати худ каш!
2. Асбобҳои газию барқиро шабона хомӯш накарда хобидан хавфнок аст.
3. Ватан аз остона оғоз мегардад.
4. Шумо барои имтиҳон кардан тайёр-мӣ?
5. Наврӯзат муборак, диёри азиз!
6. Ту чаро ин қадар ғусса мехӯрӣ?
7. Марҳамат карда шинетон!

Машқи 32. Матнро хонед, ҷумлаҳои хитобӣ ва аломатҳои китобатиашро муайян кунед.

Дӯстон оинаи якдигаранд

Инсон аз давраи кӯдакӣ сар карда, дар пайи ҷустуҷӯи дӯст мешавад. Ниҳоят, шахси ҳамунсу ҳамасрору ҳамсинну солро дӯсти худ мешуморад. Ба ӯ рози дил гуфта, аз маслиҳатҳои судманди дӯсташ хулосаҳои даркорӣ мебарорад. Бо комёбиҳои худ ва дӯсташ мефахраду меболад.

Дӯстон се тоифа мешаванд: ҷонӣ, забонӣ, нонӣ. Аз дӯсти забонӣ ва нонӣ бояд эҳтиёт бошед! Дӯсти ҷониро бо меҳр парваред! Зеро дӯсти ҷонӣ, агар лозим бошад, барои дӯст ҷонашро дареғ намедорад.

Дӯстон оинаи якдигаранд! Донишомӯзони гиромӣ, интиҳоби дӯсти ҷониро пеша кунед! Дар рӯзҳои душворӣ, тирабахтӣ, хурсандӣ ба ҳамдигар ёрирасон бошед! Нуқсу иллатҳои рафтору гуфтор, хӯ ва атворатонро ба ҳамдигар гуфта, баҳри ислоҳи он кӯшиш кунед! Ҳақ ба ҷониби Шайх Саъдист, ки дар ин хусус гуфтаанд:

Дило, ёрон се қисманд, ар бидонӣ,
Забонианду нонианду ҷонӣ.
Ба нонӣ нон бидеҳ, аз дар биронаш,
Навозиш кун ба ёрони забонӣ.
Валекин ёри ҷониро ниғаҳ дор,
Ба ҷонаш ҷон бидеҳ, гар метавонӣ.

Саволҳо барои санҷиши дониш:

1. Чӣ гуна ҷумлаҳоро ҷумлаҳои хитобӣ меноманд?
2. Дар ҷумлаҳои хитобӣ фикр чӣ гуна ифода меёбад?

Машқи 33. Панҷто ҷумлаи хитобӣ нависед.

Намуна: Хушбахт бошед, ҳамеша ба шумо омад ёр бод!

ҶУМЛАИ АМРӢ

Ҷумлае, ки майл, хоҳиш, ният, орзу, водоркунӣ, фармон, илтимос ва монанди инҳоро ифода карда, бештар ба шунаванда — шахси дуҷуми танҳо ва ҷамъ нигаронида шудааст, **ҷумлаи амрӣ** номида мешавад.

Мисол: 1. Кӯшед, то ки рафторатон, гуфторатон, кирдоратон нек бошад. 2. Об хӯрӣ, ҷӯйбор тоза кун.

Хабари ҷумлаҳои амрӣ одатан ба воситаи сифаи амрӣ ифода меёбад.

Ҷумлаҳои амрӣ ба ҷумлаҳои хитобӣ хеле наздиканд. Фарқи онҳо бештар ба мазмуну мундариҷаашон вобастагӣ дорад.

Машқи 34. Ҷумлаҳоро аз ҷиҳати ифодаи мақсад ба гурӯҳҳо ҷудо карда нависед.

1. Китобро ҳамчун нон ҳурмат кунед ва онро дӯст доред.
2. Дорои нуқтаи назари худ бош!
3. Агар илоҷ ёбед, ҳеҷ гоҳ танҳо хӯрок нахӯред.
4. Тозагию покизагии кас гарави саломатии ӯст.
5. Кам бихӯру ғам махӯр.
6. Кабӯтаре ба доми сайёд афтод.

Машқи 35. Ба ифодаи кадом маънӣ омадани ҷумлаҳои амриро муайян кунед.

1. Аз миннат тарсу аз меҳнат натарс.
2. Меҳнат куну тоҷи сари ҳама бош.
3. Вазифаҳои хонагиатро дар вақташ иҷро кун.
4. Шумо аз дигарон ақиб намонед.
5. Истед, сабр кунед!
6. Ба болои сӯхта намақоб мапош!

Саволҳо барои санҷиши дониш:

1. Чӣ гуна ҷумлаҳоро ҷумлаи амрӣ меноманд?
2. Ҷумлаҳои амрӣ ба ифодаи чӣ гуна мақсад ва мақлаб меоянд?

3. Хабарӣ ҷумлаҳои амрӣ, одатан, ба воситаи кадом сифаи феъл ифода меёбад?

Машқи 36. Ба ҷойи нуқта калимаҳои мувофиқро гузошта, ҷумлаҳои амрӣ дар шакли пурра ба дафтар нависед.

1. Ту ин китобро ... 2. Хар пагоҳ варзиш ...
3. Агар боз савол дорӣ, ... , аз мо ҷавоб ... 4. Ба маҳфили «Забоншиносони ҷавон» иштирок ...

Калимаҳо барои истифода: хон!, кун, бипурс, бигир.

АЪЗОҲОИ ҶУМЛА

Мубтадо, хабар, муайянкунанда, пуркунанда, ҳол аъзоҳои ҷумла ба шумор мераванд. Аъзоҳои ҷумла ба гурӯҳи сараъзо ва аъзоҳои пайрав ҷудо мешаванд. Мубтадо ва хабар — сараъзо, муайянкунанда, пуркунанда, ҳол — аъзоҳои пайрав ба шумор мераванд. Ҳар як аъзои ҷумла аломатҳои шартӣ худро дорад. Аломати шартӣ мубтадо як хати рост (_____), хабар ду хати рост (_____), муайянкунанда хати мавҷнок (~~~~~), пуркунанда тире-тире (_ _ _ _), ҳол тирею нуқта (_ . _ . _ .) мебошад. Дар вақти таҳлили наҳви аз аъзоҳои ҷумла аввалин шуда хабар муайян карда мешавад. Баъд аз он мубтадо ва дигар аъзоҳои ҷумла.

Машқи 37. Мубтадо ва хабари ҷумлаҳоро бо аломатҳои шартӣ муайян кунед.

1. Пеши чашмамо пардаи сиёҳ фаро гирифта буд. 2. Дар ҳақиқат беморхона, рӯ ба рӯи дарвоза менишастам. 3. Суханони он зан бароям болу пар бахшида буданд. 4. Мӯйҳояш сафед, рӯяш пурожанг шудааст.

Машқи 38. Аъзоҳои пайрави ҷумларо муайян кунед.

1. Ашк рухсораҳоямро мешуст.
2. Суруди миллии мамлакатамон садо дод.
3. Аз кӯмак ба дигарон дилат болида мегашт.
4. Роҳгузарон бо рағбати тамоми ба ҳаракатҳояш менигаристанд.
5. Замин дар атрофи тири худ давр мезанад.

Машқи 39. Сараъзоҳои ҷумларо муайян кунед.

1. Дар овони ҷавонӣ ҳар чизи нав зуд қабул карда мешавад.
2. Саҳни мактаб гулзору токзор буд.
3. Дар дили онҳо орзуҳои нав ба нав пайдо мешавад.
4. Дар ҳавои савту сурудаш пиру ҷавон дастафшону пойафшон мерақсиданд.
5. Духтурон барои ҳаёти ояндаи кӯдак мубориза бурданд.

Машқи 40. Аз рӯи ҷадвал доир ба аъзоҳои ҷумла маълумот диҳед.

Аъзоҳои ҷумла			
Сараъзоҳои ҷумла			
Мубтадо			Хабар
Аломатҳои шартӣ			
(<u>як хати рост</u>)			(<u>ду хати рост</u>)
Саволҳо			
кӣ? кихо? чӣ? чиҳо?			чӣ кор мекунад? чӣ шуд? чӣ мешавад?
Аъзоҳои пайрави ҷумла			
Муайянкунанда	Пуркунанда	Ҳол	
Аломатҳои шартӣ			
(<u>хати мавҷнок</u>)	(<u>тире-тире</u>)	(тирею нуқта)	

Саволҳо		
чӣ хел? чӣ гуна? кадом? чанд?	чӣ? кӣ? киро? чиро? ба чӣ аз кӣ?	чӣ тавр? кай? дар кучо? аз кучо? барои чӣ? то кучо?
Ҷойи саръазо ва аъзоҳои пайрави ҷумла		
аввал	мобайн	охир

Саволҳо барои санҷиши дониш:

1. Мубтадо, хабар, муайянкунанда, пуркунанда, ҳол чӣ ба шумор мераванд?
2. Сараъзоҳои ҷумла кадомҳоянд?
3. Аъзоҳои пайрави ҷумла кадомҳоянд?
4. Дар вақти таҳлили наҳвӣ аз аъзоҳои ҷумла кадоме аввалин муайян карда мешавад?

Машқи 41. Панҷто ҷумла нависед, сараъзо ва аъзои пайравашро муайян кунед.

МУБТАДО

Сараъзои ҷумла, ки амал, ҳолат ва ё аломати дар ҷумла ифодаёфта ба он тааллуқ дорад, **мубтадо** номида мешавад.

Мубтадо ба саволҳои **кӣ? киҳо? чӣ? чиҳо?** ҷавоб мешавад. Он бештар бо исму ҷонишин ифода меёбад.

Машқи 42. Бо кадом ҳиссаҳои нутқ ифода ёфтани мубтадоро муайян кунед ва ба зераш хат кашед.

1. Савсан худро танҳо ҳис мекард.
2. Онҳо дар назди дастархон нишастанд.
3. Бист ба чор бебақия мерасад.
4. Шунидан кай бувад монанди дидан?
5. Бинанда онро як ҷӯби оддӣ гумон мекард.

Машқи 43. Ҷумлаҳое нависед, ки мубтадояш ба саволҳои кӣ? киҳо? чӣ? чиҳо? ҷавоб шуда бошад.

Машқи 44. Мубтадоҳоро бо назардошти намуна таҳлил кунед.

1. Ўзбекистон кишвари дорои таърихи ғанӣ ва мероси бузурги фарҳангӣ мебошад. 2. Ў аз хурдсолӣ ба фанни математика шавқу ҳавас ва рағбати беандоза дошт. 3. Духтарони дидадоро аз таҷрибаи дигарон баҳравар мегардиданд. 4. Падари нонпазаш ҳар рӯз бо худ бозича ё шириние меовард. 5. Онҳо бо касибӣ, ҳунармандӣ ва тиҷорат машғул буданд.

Тартиби таҳлили наҳви мубтадо

1. Муайян кардани мубтадо.

2. Номбар кардани ба кадом савол ҷавоб шудани мубтадо.

3. Аниқ кардани ба кадом ҳиссаи нутқ ифодаёбии мубтадо.

Мисол: Онҳо сояи якдигарро аз девор метарошиданд.

Намунаи таҳлили даҳонӣ:

«Онҳо» мубтадо аст. Ба саволи киҳо? ҷавоб мешавад. Мубтадо ба ҷонишин ифода ёфтааст.

Намунаи таҳлили хаттӣ:

киҳо? чиҳо? аз чӣ? чӣ кор мекарданд?

Онҳо сояи якдигарро аз девор метарошиданд.

Саволҳои барои санҷиши дониш:

1. Мубтадо чист?

2. Мубтадо ба кадом саволҳои ҷавоб мешавад?

3. Мубтадо бештар ба кадом ҳиссаҳои нутқ ифода меёбад?

ХАБАР

Хабар сараъзои ҷумла буда, амал, ҳолат ва ё аломати мубтадоро мефаҳмонад: Дар чаҳор сӯйи боғ савту садои рангоранг ба фалак печид.

Хабар ба саволҳои **чӣ кор мекунад? чӣ шуд? чӣ хел аст? кист? чист?** ва ғайра ҷавоб мешавад.

Хабар бо феъл ва дигар ҳиссаҳои нутқ ифода меёбад. Агар хабар бо феъл ифода гардида бошад, онро хабари феълӣ меноманд: Манзараҳои дилангези Ўзбекистон ҳамаи сайёҳон ва меҳмононро ба ҳайрат меғузорад.

Агар хабар бо дигар ҳиссаҳои нутқ ифода ёфта бошад, хабари номӣ меноманд: Ҳусни маъниро бо ҳусни баён зоҳир намудан маданияти суҳан аст.

Машқи 45. Хабарҳои ҷумлаҳоро муайян кунед.

1. Ман духтари озоди сарзамини озодам.
2. Бӯйи муаттари гулу буттаҳои шабнамзада ба димоғ зад.
3. Барфи хушк зери пойи онҳо ғарч-ғарч садо медод.

Машқи 46. Ҷумлаҳоро нависед, ки хабараш ба саволҳои **чӣ кор мекунад? чӣ шуд? чӣ хел аст? кист? чист?** ҷавоб шавад.

Машқи 47. Хабарҳои ҷумлаҳоро мисли намуна таҳлил кунед.

1. Шаби ситоратоб даромад.
2. Мамлакати мо хеле бузург аст.
3. Боди сарду саҳт мевазид.
4. Овозаи шоирӣ ва мутрибиаш ба атрофи олам паҳн гашт.

Тартиби таҳлили наҳвии хабар

1. Муайян кардани хабари ҷумла.
2. Номбар кардани ба кадом савол ҷавоб шудани хабар.
3. Аниқ кардани бо кадом ҳиссаи нутқ ифодаёбии хабар.

Мисол: Дар чойчӯш об мечӯшид.

Намунаи таҳлили даҳонӣ:

«Мечӯшид» хабари ҷумла аст. Ба саволи чӣ кор мекард? ҷавоб мешавад. Хабар бо феъл ифода ёфтааст.

Намунаи таҳлили хаттӣ:

дар чӣ? чӣ? чӣ кор мекард?
Дар чойчӯш об мечӯшид.

Саволҳо барои санҷиши дониш:

1. Хабар чист?
2. Хабар ба кадом саволҳо ҷавоб мешавад?
3. Чӣ гуна хабарҳоро хабари феълӣ меноманд?
4. Хабарӣ номӣ бо кадом ҳиссаҳои нутқ ифода меёбад?

Машқи 48. Ҷумлаҳое нависед, ки хабари он бо феъл ва дигар ҳиссаҳои нутқ ифода ёфта бошад.

МУАЙЯНКУНАНДА

Аъзои пайрави ҷумле, ки, предметро аз ягон ҷиҳат муайян карда, ба саволҳои **чӣ гуна? чӣ хел? кадом? аз он кӣ? чанд? чандум?** ҷавоб мешавад, муайянкунанда номида мешавад.

Муайянкунанда бо муайяншаванда аксар бо бандаки изофӣ ва бе бандаки изофӣ ҳам алоқаманд мешавад. **Мисол:** 1. Ҳавои гарми

осмони абрнок дар дил заъф падида меовард.
2. Нағзтарин одамҳо ҳам баъзе хислатҳои аҷиб ва номафҳум доранд.

Муайянкунанда дар таркиби сараъзо ва аъзои пайрави ҷумла меояд.

Машқи 49. Ба зери муайянкунанда хат кашед ва ба кадом саволҳо ҷавоб шуданашро гӯед.

1. Бечора модари фирефташуда зориву тавалло карда оби дидагонашро резонд. 2. Ҷамаи инҳо одамони меҳнатдӯст, хоксор ва соҳиби фазлу камол буданд.

Машқи 50. Ҷумлаҳои нависед, ки муайянкунандаи он ба саволҳои чӣ гуна? чӣ хел? кадом? аз он кӣ? чанд? чандум? ҷавоб шавад.

Машқи 51. Аз рӯи нақша ҷумлаҳои тартиб диҳед.

1. _____ ~~~~~ =====
2. _____ - - - - - ~~~~~ =====
3. _____ - =====
4. - ~~~~~ - - - - - =====

Машқи 52. Муайянкунандаҳои мисли намуна таҳлил кунед.

1. Шамоли форам мевазид. 2. Дар кӯҳсор борони сел борид. 3. Аз чашмони батамкину зирак, аз ҷабини васеъ ва чеҳраи нарму назаррабои ӯ меҳру шафқат бармеомад.

Тартиби таҳлили наҳвии муайянкунанда

1. Дарёфт намудани муайянкунанда.
2. Ба кадом савол ҷавоб шудани муайянкунандаро номбар кардан.

3. Бо кадом ҳиссаи нутқ ифодаёбии муайян-
кунандаро аниқ кардан.

Мисол: Шахси баодоб ҳама ҷо бологузар аст.

Намунаи таҳлили даҳонӣ:

«Баодоб» муайянкунанда аст. Он ба саволи
кадом? ҷавоб мешавад. Бо сифат ифода ёфта-
аст.

Намунаи таҳлили хаттӣ:

кӣ? кадом? дар куҷо? чӣ хел аст?

Шахси баодоб ҳама ҷо бологузар аст.

Саволҳо барои санчиши дониш:

1. Муайянкунанда чист?
2. Муайянкунанда ба кадом саволҳо ҷавоб мешавад?
3. Воҳиди забоние, ки муайянкунандаву муайянша-
вандаро бо ҳам васл мекунад, чӣ ном дорад?

Машқи 53. Чумлаҳое нависед, ки муайянкунанда ва
муайяншавандаҳои он бо бандаки изофӣ (и) ва бе он
таркиб ёфта бошад.

ПУРКУНАНДА

Предмете, ки таъсиру ҳаракати амал ба он
гузаштааст, **пуркунанда** номида мешавад.

Пуркунанда ба саволҳои **кӣ? чӣ? киро?
чиро? ба кӣ? ба чӣ? аз кӣ? аз чӣ? дар кӣ?
дар чӣ? дар бораи чӣ?** ва ғайра ҷавоб ме-
шавад.

Пуркунанда ба хабар тобеъ аст ва амали
xabар ба пуркунанда мегузарад. Мисол: Хо-
наи мардумро (*киро?*) чароғ равшан мекунад.
Ў дар дил (*дар чӣ?*) орзу (*чӣ?*) мепарварид.

Машқи 54. Пуркунандаи ҷумлаҳоро муайян кунед ва ба зераш хат кашед.

1. Рӯмолча гирифта, оби чашмашро пок кард.
2. Ревоҷу пиёзи анзур, бодому писта, дӯлонаю чормағз ва гӯштҳои паррандаю чаррандаҳоро мекашонд.
3. Ошпазҳои соҳибтаҷриба суманак, ҳалиса, самбӯсаҳои алафин тайёр мекунанд. Модар писарро аз раъйаш нагардонд.
(3. Ҳасанзода)

Машқи 55. Ба кадом савол ҷавоб шудани пуркунандаҳоро номбар кунед.

1. Фатҳи коинот чашмаи илҳоми ўро борҳо ба ҷӯш оварда буд.
2. Баъд аз изҳори орзу ҳар ду оҳи пурдарде бароварданд.

Машқи 56. Пуркунандаи ҷумлаҳоро мисли мисоли намуна таҳлил кунед.

1. Кайфияташ вайрон шуда дар чашмонаш ашк халқа зад.
2. Ў ҳар калимаро дар тарозуи ақл бармекашад.
3. Рӯзе аз рӯзҳо бо он дӯстам дар лаби ҳавз саёҳат карда мегаштем.

Тартиби таҳлили наҳвии пуркунанда

1. Муайян кардани пуркунанда.
2. Номбар кардани ба кадом савол ҷавоб шудани пуркунанда.
3. Аниқ кардани ҷойи пуркунанда дар ҷумла.

Мисол: Вай аз бахти худ шод аст.

Намунаи таҳлили даҳонӣ:

«Аз бахти худ» пуркунандаи ҷумла мебошад. Ба саволи аз чӣ? ҷавоб мешавад. Пуркунанда пеш аз хабари ҷумла омадааст.

Намунаи таҳлили хаттӣ:

кӯ? аз чӣ? чӣ гуна аст?

Вай аз бахти худ шод аст

Саволҳо барои санҷиши дониш:

1. Пуркунанда чист?
2. Пуркунанда ба кадом саволҳо ҷавоб мешавад?
3. Пуркунанда ба кадом аъзои ҷумла тобеъ мешавад?

ҲОЛ

Аъзои пайрави ҷумла, ки тарз, замон, макон, сабаб, мақсад ва ҳолатҳои дигари воқеъ шудани амалро мефаҳмонад, **ҳол** номида мешавад.

Ҳол ба саволҳои **чӣ тавр? кай? дар кучо? аз кучо? то кучо? чаро? аз чӣ сабаб? бо чӣ мақсад? барои чӣ? чӣ қадар?** ва ғайра ҷавоб мешавад.

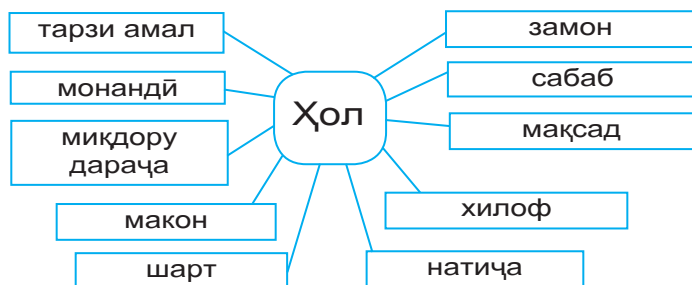
Ҳол ба хабар тобеъ буда, он ба воситаи **пешояндҳои аз, ба, бе, дар, то** алоқаманд мегардад. Мисол: 1. Дар кишвари мо навъҳои нарм ва сахти гандум кишт мешаванд. 2. Ҳар рӯзу ҳар соат дostonҳои тоза ба тозаии қаҳрамонӣ ва паҳлавонӣ ба вучуд меоянд.

Машқи 57. Ҷумлаҳоро хонед ва ба зери ҳол хат кашед.

1. Устуро барои таъмири хона даъват намуданд.
2. Мӯйи ӯ мисли пахта сап-сафед шуд.
3. Заминро баробари қади худаш кофт.
4. Дар мамлакати мо шабу рӯз кор меҷӯшад.
5. Дар боғи мактаб гулҳои рангоранг сабзидаст.
6. Ба сабаби камтаҷрибаиаш масъаларо ҳал карда натавонист.
7. Табиат сарзамини моро гӯё чун намоишгоҳи азими ҳамаи намуди кӯҳҳо офаридааст.

Машқи 58. Ҳол ва хелҳои онро ба дафтар рӯбардор кунед.

Машқи 59. Ҳоли ҷумлаҳоро мисли мисоли намуна таҳлил кунед.

1. Ҳозирон дигар худро дошта натавониста хандиданд. 2. Духтурон барои ҳаёти ояндаи кӯдак мубориза бурданд. 3. Байни мо аз замин то осмон фарқ ҳаст. 4. Торикӣ ба атроф мӯҳри сиёҳи худро пахш мекард.

Тартиби таҳлили наҳви Ҳол

1. Муайян кардани ҳол.
2. Номбар кардани ба кадом савол ҷавоб шудани ҳол.

Мисол: Ҳ тез-тез қадам монда, ба хона даромад.

Намунаи таҳлили даҳонӣ:

«Тез-тез қадам монда» ҳоли ҷумла мебошад. Ба саволи чӣ тарз? ҷавоб мешавад.

Намунаи таҳлили хаттӣ:

кӣ? чӣ тарз? ба кучо? чӣ кор кард?
Ҳ тез-тез қадам монда ба хона даромад

Саволҳо барои санҷиши дониш:

1. Ҳол чист?
2. Ҳол ба кадом саволҳо ҷавоб мешавад?
3. Кадом хели ҳолро медонед?
4. Ҳол бештар ба кадом аъзои ҷумла тобеъ мешавад?

Машқи 60. Ҷумлаҳое нависед, ки ҳол ба саволҳои **чӣ тавр? кай? дар кучо? аз кучо?** ҷавоб шавад.

Намуна: Дар майдон (**дар кучо?**) навои дилкаш садо медиҳад.

ҶУМЛАҲОИ ХУЛЛАС ВА ТАФСИЛӢ

Ҷумлаи соддае, ки танҳо аз мубтадою хабар таркиб ёфтаст, **ҷумлаи хуллас** ном дорад: Гул сабзидааст. Нон пухт. Дарс сар шуд.

Ҷумлае, ки ба ғайр аз сараъзоҳо аъзоҳои пайрав дорад, ҷумлаи тафсилӣ ном дорад: Гули коштаамон сабзидааст. Гули дар майдони ҳавлӣ коштаамон сабзидааст. Нонро модарам пухт. Дарси ҷуғрофия сар шуд.

Машқи 61. Ҷумлаҳои соддаи хуллас ва тафсилро дар алоҳидагӣ нависед.

Борон борид. Борон бошиддат борид. Борони найсон бошиддат борид. Мо дӯст медорем. Мо Ватанро дӯст медорем. Мо Ватани азизамонро дӯст медорем. Ман хондам. Ман китобро хондам. Ман китоби шавқовар хондам.

Машқи 62. Ҷумлаҳоро хонед ва ба воситаи кадом аъзои ҷумла тафсил ёфтани онҳоро номбар кунед.

1. *Офтоб мепошад.*

1. *Офтоб нур мепошад.*
2. *Офтоби баҳор нур мепошад.*
3. *Офтоби баҳор ба гирду атроф нур мепошад.*

II. Оҳиста-оҳиста меравем.

Оҳиста-оҳиста роҳ меравем.

Оҳиста-оҳиста сӯйи роҳ меравем.

Оҳиста-оҳиста сӯйи роҳи калон меравем.

Ман оҳиста-оҳиста сӯйи роҳи калон меравам.

Ман оҳиста-оҳиста сӯйи роҳи калони деҳа меравам.

Ман оҳиста-оҳиста сӯйи роҳи калони деҳа бо дӯстам меравам.

Машқи 63. Ҷумлаҳои соддаи хулласро ба ҷумлаҳои соддаи тафсилӣ табдил дода нависед.

1. Ман меравам.
2. Барги дарахтон рехтааст.

Саволҳо барои санҷиши дониш:

1. Чӣ гуна ҷумлаҳоро ҷумлаи хуллас меноманд?
2. Ҷумлаҳои соддаи аз сараъзо ва аъзои пайрав таркибёфта чӣ ном дорад?
3. Фарқият ва умумияти ҷумлаҳои соддаи хуллас ва тафсилӣ дар чист?

Машқи 64. Сетой ҷумлаи соддаи хуллас ва тафсилӣ нависед.

Намуна: Шамол мевазид.

Шамоли фораи мевазид.

Шамоли форами баҳор мевазид.

Шамоли форами баҳор дар нисфирӯзӣ мевазид.

ҶУМЛАҲОИ СОДДАИ ЯКТАРКИБА

Ҷумлаи соддае, ки танҳо аз як сараъзо (мубтадо ё хабар) таркиб ёфтааст, **ҷумлаи соддаи яктаркиба** номида мешавад. Мисол:

1. Маро дида ба поён фуномад.
2. Бо роҳи қачу қилеб сӯйи манзиле равон мешавем.

Машқи 65. Сараъзои ҷумлаҳои соддаи яктаркибаро муайян кунед.

1. Ҳамроҳи устод дар сояи зардолуи бузург қарор гирифтем. 2. Гӯшҳоро ба ихтиёри одами донишманд додем. 3. Дар мактаби деҳаҳои Сариканда, Ровон, Қалъаи Боло аз сидқи дил кор кард. 4. Дар лаби ҷӯйчаи обаш шаффоф нишастем.

Машқи 66. Шахсу шумораи ҷумлаҳои соддаи яктаркибаро номбар кунед.

1. Хомӯширо афзал донишам. 2. Гузаштаамро ба хотир овардӣ. 3. Дигар тоқати ҳасрати туро шундан надорам. 4. Одамонро аз чанголи марг наҷот медиҳӣ.

Машқи 67. Ҷумлаҳои соддаи яктаркибаро ба ҷумлаҳои соддаи дутаркиба баргардонда нависед.

Шабона бемору бемадор шудам. Аз овони хурдсолӣ дар дил ба овозхонӣ майлу рағбате дошам. Сурудҳои классициамонро мижа ба ҳам назада гӯш мекунанд. Каму беш аз хӯрок истеъмом кардем. Фикри ўро тасдиқ кардам.

Саволҳо барои санҷиши дониш:

1. Чӣ гуна ҷумлаҳоро ҷумлаҳои соддаи яктаркиба меноманд?
2. Фарқи ҷумлаҳои соддаи яктаркиба аз дутаркиба дар чист?
3. Аз рӯйи бандакҳои феълӣ ва хабарии ҷумлаҳои соддаи яктаркиба кадом аъзои ҷумла муайян карда мешавад?

Машқи 68. Панҷто ҷумлаи соддаи яктаркиба нависед. Ба зери хабар хат кашед ва саволхояшро муайян кунед.

Намуна:

чӣ кор мекард?

Барои мардуми деҳа дару тиреза месохт.

ҶУМЛАҲОИ ЧИДААЪЗО

Аъзоҳои ҷумла — мубтадо, хабар, муайян-кунанда, пуркунанда, ҳол дар як ҷумла дуто ё зиёдтар бошанд, аъзои чидаро ташкил медиҳанд.

Аъзоҳои чида пай дар пай воқеъ гашта, ба саволи ягона ҷавоб мешаванд: Вай ба гирду атроф, ба замину осмон (ба кучо?) нигоҳ кард.

Машқи 69. Ҷумлаҳои чидааъзоро муайян намуда, ба дафтар рӯбардор кунед.

1. Ситорагон бо дурахшандагии худ ба ҷаҳон равшанӣ медоданд. 2. Аз хӯрданиҳо нон ва мавиз, қандалот ва печак, писта ва бодом, ғӯлинг ва санҷид, шӯрбо, палав, харбуза ва ангур ба навбат дастархонро зинат медоданд.

Машқи 70. Аъзоҳои чидаи ҷумлаҳои зеро муайян кунед.

1. Дар миёнаи майдонҳои гандумкорӣ, ҷавкорӣ, зағир ва кунҷидкорӣ пайколҳои пахта ва ғӯза зинати нав ва зебои тоза медод. 2. Аз байни деҳаи мо роҳи васеъ ва рост мегузарад. 3. Даштҳо, дараҳо, роҳҳо, кӯчаҳо, бомҳо, тепҳо, ҳама ҷо пур аз барф бошад ҳам, ҳавли васеи Полвон-Арабро рӯфта тоза карда буданд.

Машқи 71. Савол ва воситаи алоқаи мубтадою хабари чидаро муайян кунед.

1. Дар атрофи гулхан Рӯзӣ, Сафарғулом, Қулмурод, Комил, Юсуф дастҳои худро гарм карда менишастанд. 2. Гӯсфандон, бузон, баррагон ва бузғолагон ба хобгоҳи худ даромада осуда хобида буданд. 3. Мо мешунавем, мехонем ва

менависем. 4. Кӯчаю бозор, одаму олам ҳам ба назарам нағзу дилрабо менамуданд.

Машқи 72. Аъзоҳои пайрави чидаро муайян кунед.

1. Хома ва гиёҳҳои регии саланг, шӯра, шутурхор, кавар, кавора, явшон манзараҳои табиӣ он биёбонанд. 2. Ҳар кадом як порча заминро бо каланд гардонда гандум, ҷав, арзан, мош, ё ин ки харбуза ва тарбуз мекориданд. 3. Гӯсфандони дар қӯра буда бедор шуда аз ҷояшон хеста маънос зада ҳаракат мекарданд. 4. Дар ин бозӣ ӯ ё мебурд ё бой меод.

Саволҳои баъри санҷиши дониш:

1. Чӣ гуна ҷумлаҳои ҷумлаҳои чидаро менаманд?
2. Фарқи ҷумлаҳои чидаро аз ҷумлаҳои ғайричидаро дар чист?
3. Аъзоҳои чидаро ба чӣ гуна саволҳои ҷавоб мешаванд?

Машқи 73. Бо интиҳоб ва корбасти аъзоҳои ҷумла ҷумлаҳои чидаро тартиб диҳед.

Намуна: Дар майдони олузор, дар зери дарахтони олу, ба рӯи сабза ва себарғаҳо занон ва духтарон ба шакли нимдоира якзону қатор шуда нишастанд.

ҶУМЛАҲОИ ЧИДААЪЗОИ ПАЙВАНДАҚДОР

Пайвандакҳои **ва (-у, -ю, -ву)** воситаи алоқии аъзоҳои чидаро ба шумор мераванд.

Агар дар байни аъзоҳои чидаро ҷумла пайвандакҳои **ва (-у, -ю, -ву)** оянд, вергул гузошта намешавад.

Машқи 74. Воситаҳои алоқии аъзоҳои чидаро машқи зеринро муайян кунед.

1. Сахро бесадо ва сокит, дунё ором ва хомӯш буд. 2. Дар рӯи дастархон нон ва лаълии чоршарбат гузошта шуд. 3. Анор ва анҷир аз навда афзоиш меёбанд. 4. Гӯсфандҳо дар марғзори чарогоҳҳои кӯҳу дашт дар рамаҳо парвариш карда мешаванд. 5. Ба падару модарат салом гӯй.

Машқи 75. Аъзоҳои чида ва воситаи алоқаи онҳоро номбар кунед.

1. Дар канори кӯча ва хиёбонҳо дарахтҳои аз қабилҳои чинор, бед, тӯс, булут, заранг, сафедор месабзанд. 2. Тухми тарбуз, харбуза ва ҳандалак моҳи март кошта мешавад. 3. Дар вилоятҳои Фарғона, Намангон ва Бухоро заводҳои азнавкоркарди нафт ҳастанд. 4. Шулха ва кунҷора барои ҳайвоноти хонагӣ ғизои серӣ ба ҳисоб мераванд. 5. Падару писар дар як ҷо кор мекунанд.

Машқи 76. Бо пайвандҳои пайвасти пайиҳам, хилофӣ ва ҷудой мисли ҷумлаҳои дар ҷадвал навишташуда ҷумлаҳо тартиб диҳед.

Воситаҳои алоқаи грамматикӣ ҷумлаҳои чидааъзо

Пайвандакҳо		Интонатсия
	Навӣ пайвандакҳо	
Пайвандакҳои пайиҳам	Пайвандакҳои хилофи	Пайвандакҳои ҷудой
ва, -у (-ю, -ву)	аммо, вале, лекин, балки	ё, ё ки, ё ...ё
Мисол		
Дар рӯймол себ ангур, мавиз, чормағз, гӯшти	Вай донишманд, аммо сергап буд. Ин сухани	Латофат ё аз шарм, ё ниҳояти хурсанди чизе

<p>пукта ва нони фатир буд. Рубобу доираву думбак бо ҳам чӯр шуданд</p>	<p>ӯ ба назари кас на шӯхи, балки чидди барин менамуд.</p>	<p>нагуфту фақат табассуми мамнунона карду рафт. Кор фармуданро хуб медонед, ё ба зорӣ, ё ба зӯрӣ, ё ба зар гуфтаанд.</p>
---	--	---

Машқи 77. Аъзоҳои чида ва воситаҳои алоқашонро муайян кунед.

1. Ману Шоҳин дар як парта менишинем.
2. Чароғи электр, газ, яхдон, чангтозакунак ва як қатор асбобҳои рӯзгор кори соҳибхоназанро хеле сабук карданд.

Саволҳои баъри санҷиши дониш:

1. Кадом пайвандакҳо воситаи алоқаи аъзоҳои чида ба шумор мераванд?
2. Пайвандакҳои **ва (-у,-ю, -ву)** дар бунёди аъзоҳои чида чӣ гуна вазифаро иҷро мекунанд?

Машқи 78. Ба зери аъзоҳои чида хат кашед. Воситаҳои алоқа ва саволхояшро муайян кунед. Сето ҷумлаи чидааъзо нависед.

1. Пӯст танаи моро аз шикастёбӣ, об, чанг ва микробҳо ҳимоя мекунанд.
2. Лолаву лолаарӯсақ, бунафша, савсан, қоқу, садбарг барин гулҳои рангоранг диққати касро ба худ ҷалб мекунанд.

ҶУМЛАҲОИ ЧИДААЪЗОИ БЕПАЙВАНДАК

Аломати вергул (,) мисли пайвандакҳои **ва (-у, -ю, -ву)** воситаи алоқаи ҷумлаҳои чидааъзо ба шумор меравад. Онҳо дар байни аъзоҳои чида гузошта мешаванд. Мисол:

1. Дарахтони бед, гучум ва тут ҳам шукуфта шукуфазореро ба назаратон қилва мекунонанд. 2. Навдаҳои дарахтони себу шафтолу, ноку зардолу алвонҷ хӯрда, хишир-хишир сардои дилнавоз мебароварданд.

Машқи 79. Воситаи алоқаҳои аъзоҳои чидаро муайян кунед.

1. Ман, Маъруф ва Моҳина баъд аз дарс ба хонаи Маҳмуд рафтем. 2. Хуршеда, Умеда ва Зебӣ ба ниҳолҳо об медиҳанд. 3. Кӯдакон шеър хонданд, суруданд, афсона гуфтанд, рақсиданд. 4. Вай қадбаланд, қоматаш рост, ришаш сипсиёҳ, пӯсти рӯяш сиёҳтоб, нигоҳи чашмонаш тези андак қаҳролуд буд.

Машқи 80. Ҷумлаҳои аъзоҳои пайрави чидаро доштаро муайян кунед ва ба онҳо саволҳои мувофиқ гузоред.

1. Зоғони алою шӯрнӯлҳо ҳар ҷо — ҳар ҷойи заминҳои шудгор тӯда-тӯда нишаста ризқу рӯзӣ меҷустанд. 2. Шӯълаи офтоби бегоҳӣ аз рӯйи гулҳои қадпаст оҳиста-оҳиста бардошта шуд. 3. Аз таркишу роғҳои дару тиреза ғуввасзанон шамол мебаромад. 4. Борон аз пагоҳӣ боз бо гулғула ва селвор мерехт.

Машқи 81. Бо интиҳоб ва қорбасти аъзоҳои пайрави чидаро шашто ҷумла нависед. Савол ва воситаи алоқаҳояшонро муайян кунед.

Намуна: 1. Чизи хубу зебо дар ҳама ҳолат дилрабо аст.

Чӣ хел? — хубу зебо (муайянкунанда). Воситаи алоқааш пайвандаки у мебошад.

Саволҳо барои санҷиши дониш:

1. Кадом аломати китобӣ ҳамчун воситаи алоқаи аъзоҳои чида хизмат мекунад?
2. Дар байни аъзоҳои чида кадом аломат гузошта мешавад?
3. Чаро аъзоҳои чидаи ҷумла бо вергул ҷудо карда мешаванд?

Машқи 82. Матнро хонед ва ба зери аъзоҳои чида хат кашед. Савол ва воситаҳои алоқаашро муайян кунед.

Даруни боғро тоқҳои ангури гуногун, ноку ношпотӣ, шафтолуву олуи ҳиротӣ ва дигар дарахтони мевадор раста-раста, қатор-қатор фаро гирифта буданд. Ғайр аз инҳо, полизҳои харбуза, палақҳои каду, палақҳои тарбуз низ ин боғро ҳам пурзинат, ҳам пурнеъмат карда буданд.

ҶУМЛАҲОИ МУРАККАБ

Ду ва зиёда ҷумлаҳои соддаи аз ҷиҳати сохт, мазмун ва оҳанг фикри яклухтро ифодакунанда, **ҷумлаи мураккаб** ном доранд: 1. Офтоби истиқлол аз қаъри зулмат баромаду ба сари Сӯҳи азизу муқаддас нурҳои зарҳалинашро пош дод. 2. Агар одамизод ҳаракат накунад, аз камолёбӣ бозмемонад.

Машқи 83. Ҷумлаҳои содда ва мураккабро муайян кунед.

1. Ӯ асабонӣ шуд ва бори аввал ҳар се писарро аз хона берун андохт. 2. Беандоза шод будам, саманди дил гӯё дар роҳи сина пой мекӯфт, охир, мурғи бахт ба китфам нишаста буд. 3. Аз бим мисли барги бед меларзид. Шабҳо дида ба осмони ситорабор медӯхт. 4. Бо ғазалу рубоӣ дилҳоро тасхир месохт. 5. Фахр мекунам, ки дар

Ўзбекистони чаннатмакон таваллуд ёфта, дар ин ҷо кору зиндагонӣ мекунам.

Машқи 84. Бо интиҳоб ва қорбасти пайвандақҳо ҷумлаҳои соддаро ба ҷумлаҳои мураккаб табдил диҳед.

1. Шабҳо ҳаво соф буд. Ситораҳо милт-милт медурахшиданд.

2. Духтарон ба лолачинӣ рафтанд. Дар талу теппаҳо лола бисёр набуд.

3. Дар боғи ҳайвонот ҳамаи ҳайвонҳо мавҷуд буданд. Фил набуд.

Машқи 85. Бо гузоштани аломати // ҳудуд ва воситаҳои граматикии ҷумлаҳои соддаи мураккабро муайян кунед.

1. Нодон айб мекунад, доно ҳудаш мефаҳмад.

2. Онҳо рафтанду дар дилу дидаи дӯстон ҷойи худро гузоштанд. 3. Агар он китоб мебуд, ман суратҳояшро ба рафиқам нишон меодам.

Саволҳо барои санҷиши дониш:

1. Чӣ гуна ҷумлаҳоро ҷумлаҳои мураккаб меноманд?
2. Фарқи ҷумлаи содда аз мураккаб дар чист?

Машқи 86. Панҷто ҷумлаи мураккаб нависед ва ба зери воситаҳои граматикии ҷумлаҳои соддаи таркиби ҷумлаи мураккаб хат кашед.

ТАКРОРИ НАҲВ ВА АЛОМАТИ КИТОБАТ

Тест

1. Ду ва ё зиёда калимаҳои мустақилмаъно, ки аз ҷиҳати мафҳум ва муносибати грамматикӣ ба ҳамдигар алоқаманд шуда, маънои мураккабро ифода мекунанд, чӣ ном доранд?

- а) калима б) ҷумла в) ибора г) матн

2. Гурӯҳи калимаҳои ба таври грамматикӣ ба якдигар алоқаманд, ё калимаи алоҳидае, ки фикри тамомшударо ифода мекунад, чӣ ном дорад?

- а) ҷумла
- б) ҷумлаи содда
- в) ҷумлаи мураккаб
- г) нутқ

3. Ҷумлае, ки дар бораи амали иҷрошуда ё ин ки иҷрошаванда хабар медиҳад, чӣ ном дорад?

- а) ҷумлаи ҳикоягӣ
- б) ҷумлаи саволӣ
- в) ҷумлаи хитобӣ
- г) ҷумлаи амрӣ

4. Ҷумлае, ки майл, хоҳиш, ният, орзу, водоркунӣ, фармон, илтимос ва монанди инҳоро ифода карда, бештар ба шунаванда — шахси дуюми танҳо ва ҷамъ нигаронида шудааст, чӣ ном дорад?

- а) ҷумлаи хитобӣ
- б) ҷумлаи саволӣ
- в) ҷумлаи ҳикоягӣ
- г) ҷумлаи амрӣ

5. Аломати шартии хабарро муайян кунед.

- а) як хати рост
- б) ду хати рост
- в) хати мавҷнок
- г) тире-тире, тирею нуқта

6. Дар вақти таҳлили наҳвӣ кадоме аз аъзоҳои ҷумла аввалин шуда муайян карда мешавад?

- а) мубтадо
- б) муайянкунанда
- в) хабар
- г) пуркунанда, ҳол

7. Мубтадо ба кадом саволҳо ҷавоб мешавад?

- а) кӣ? киҳо? чӣ? чиҳо?
- б) чӣ кор мекунад? чӣ шуд? чӣ хел аст? кист? чист?
- в) кӣ? чӣ? киро? чиро? ба кӣ? ба чӣ? аз кӣ? аз чӣ?
- г) чӣ тарз? чӣ гуна? кай? аз чӣ сабаб?

8. Аъзои пайрави ҷумла, ки тарз, замон, макон, сабаб, мақсад ва ҳолатҳои дигари воқеъ шудани амалро ифода мекунад, чӣ ном дорад?

- а) хабар
- б) муайянкунанда
- в) ҳол
- г) мубтадо.

9. Ҷумлаи соддаи танҳо аз мубтадою хабар таркибёфта чӣ ном дорад?

- а) ҷумлаи соддаи тафсилӣ
- б) ҷумлаи соддаи хуллас
- в) ҷумлаи мураккаби пайваст
- г) ҷумлаи мураккаби тобеъ

10. Ҷумлаи соддае, ки танҳо аз як сараъзо (мубтадо ё хабар) таркиб ёфтааст, чӣ ном дорад?

- а) ҷумлаи соддаи яктаркиба
- б) ҷумлаи соддаи дутаркиба
- в) ҷумлаи нопурра
- г) ҷумлаи пурра

11. Калима ва ибораи предмети муроҷиатшударо ифодакунанда чӣ ном дорад?

- а) муколама
- б) монолог
- в) диалог
- г) мухотаб

12. Ду ё зиёда ҷумлаҳои соддаи аз ҷиҳати сохт, мазмун ва оҳанг фикри яклухтро ифодакунанда чӣ ном дорад?

- а) ҷумлаи содда
- б) ҷумлаи мураккаб
- в) ҷумлаи яктаркиба
- г) ҷумлаи иловагӣ

13. Гуфтугӯи ду ва ё зиёда шахсро чӣ меноманд?

- а) баҳс
- б) муколама
- в) мунозира
- г) мушоира.

ОВОЗШИНОСӢ. ТАЛАФФУЗИ АДАБӢ. ИМЛО

МАЪЛУМОТИ МУХТАСАРА ДОИР БА ОВОЗШИНОСӢ, ТАЛАФФУЗИ АДАБӢ ВА ИМЛО

Овозшиносӣ (фонетика) яке аз соҳаҳои илми забоншиносӣ буда, ҷиҳати овозии забонро меомӯзад. Воҳидҳои забон — овоз, ҳиҷо, зада, оҳангро равшан ва муқаррар намуда, моҳияту саҳми онҳоро дар ташкили мубодилаи афкор муайян менамояд.

Садонокҳо, ҳамсадоҳои ҷарангдору бечаранг, шаклҳои ҷудоғонаи грамматикиро равшан, дуруст талаффуз карда тавоништаро талаффузи адабӣ мегӯянд. Талаффузи адабию бо талаффузи ин ё он шева, ё худ маҳал омехта кардан хатои маҳз аст.

Имло низ яке аз соҳаҳои илми забоншиносӣ аст, ки қоидаҳои дуруст навиштанро меомӯзонанд. Ҳарфҳои садонок ҳамсадо, ҳиссаҳои нутқ — исм, сифат, шумора, феъл, зарф, пешоянд, пасоянд, пайвандак, ҳиссача, нидо ва шаклҳои ғайритасрифии феъл сифати феълӣ, феъли ҳол қоидаҳои имлоиро доранд.

Машқи 87. Матро хонед, калимаҳое, ки дар таркиб «й»-и зада доранд, ба дафтар рӯбардор кунед. Аз ҷиҳати талаффуз ва навишт фарқашонро аз ҳарфи и гӯед. Дар талаффузи кадоми онҳо овоз баландтару дарозтар садо медиҳад?

Соҳибхунарӣ

Мардуми кишварамон аз қадимулайём бо касбу хунарҳои оҳангарӣ, рехтагарӣ, аслиҳасозӣ, наългарӣ, мисгарӣ, кордсозӣ, тунукасозӣ,

бофандагӣ, кандакорӣ, сандуқсозӣ, аробасозӣ, челонгарӣ, оҳангудозӣ, зардӯзӣ, патдӯзӣ ва ғайра машғул мешавад. Ҳунармандӣ, хусусан, дар давраи теуриён ва баъдина авҷ гирифт. Дар ин давра ба савдо ва ҳунармандии шаҳр аҳамияти калон дода шуд. Бозор, растаю дӯконҳои савдо ва ҳунармандӣ хеле зиёд шудаанд. Ҳоло ҳам шумораи онҳо торафт меафзояд.

Машқи 88. Аз чанд ҳарфу овоз иборат будани калимаҳоро муайян намуда, фарқи маъно ва навишти калимаҳои «оҳан» ва «оҳанг»-ро гӯед.

Ҷумъа, шанбе, нӯҳ, дувоздаҳ, чиҳил, ҳафтоду ҳашт, рӯ ба рӯ, анбор, оҳан, помидор, самолёт, поезд, ғалла, киштӣ, жола, барфреза, абрпора, мусаввир, андӯҳ, оҳанг.

Машқи 89. Ба қойи ҳарфи аввалини калимаҳо ҳарфи дар қавсгаҳ навишташударо кор фармуда, калимаҳо тартиб диҳед. Фарқи маънояшонро гӯед.

Бино – (к, ҳ, в), гард – (з, с, д), кон – (д, ҷ, х, р)

Машқи 90. Калимаҳои ду сутунро ба таври муқоиса аз назар гузаронида, калимаҳои навишту талаффузашон дурустро ба дафтар рӯбардор кунед.

Талаффузи гуфторӣ	Навишти хаттӣ
Вахт, девол, авҳол, бӯйро, дайро, мимбаъд, забонҳои, заминкушои, аллагӯи, аҷойиб, бадеҳагӯи, дидадарои, дойим, дойир, ношойиста, ғойиб	Вақт, девор, аҳвол, бӯрө, дарө, минбаъд, забонҳои, заминкушой, аллагӯӣ, аҷоиб, бадеҳагӯӣ, дидадарой, доим, доир, ношоиста, ғойиб

Машқи 91. Калимаҳое нависед, ки дар таркиб ҳарфҳои у-ӯ, и-ӣ, э-е дошта бошанд. Ҳарфҳои ҳамовозу гуногуновоз буданашонро гӯед.

ҲОСИЛ ШУДАНИ ОВОЗҲО

Овозҳои нутқ ба воситаи узвҳои нутқ (узвҳои овозсоз) пайдо мешаванд.

Узвҳои нутқ, ки дар сохтани овозҳо иштирок мекунанд, узвҳои овозсоз (нутқ) ном доранд.

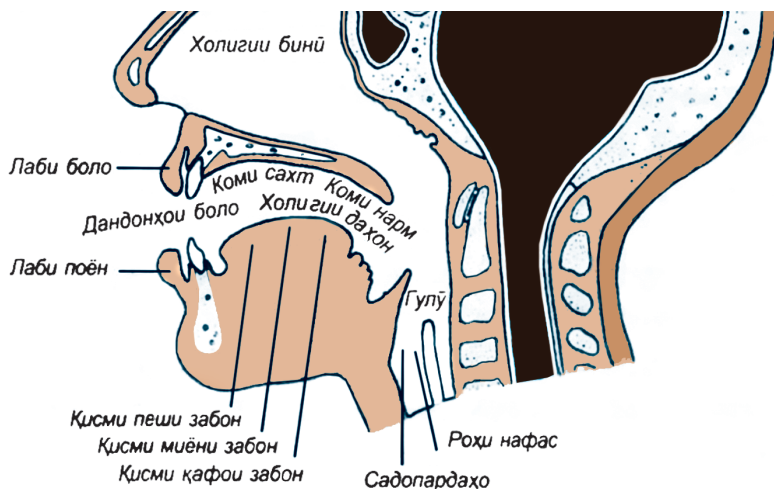
Узвҳои овозсоз: лаб, забон, забонча, ҳалқ ва садопардаҳо дар якҷоягӣ дастгоҳи овозсозӣ ё дастгоҳи нутқ ё дастгоҳи гуфторро ташкил медиҳанд.

Ҳавои аз шуш бароянда дар ковокии даҳон ба мамонияти узвҳои овозсоз дучор гардида, овозҳоро ба вуҷуд меорад.

Машқи 92. Калимаҳоро ба дафтар нависед. Ҳарфу овозҳои бо иштироки лаб ва забон ба вуҷуд омадаро номбар кунед.

Тӯб, тир, туфанг, нарх, матоъ, бозор, харидор, фасл, рангин, хунук, чобук, кафш, сангпушт.

Машқи 93. Бо узвҳои овозсоз ва номашон шинос шавед. Баъд аз он ҳарфҳои т, д, з, с, ж, ш, ч, ҷ, н, л, р, й, к, г-ро талаффуз кунед. Узви овозсози фаъол иштирок кардари гӯед.

Машқи 94. Матнро хонед ва мазмунашро баён кунед. Гӯед, ки овозҳо ба воситаи кадом узвҳои нутқ ба вучуд омадаанд.

Нони Самарқанд

Амири Бухоро Саид Олимхон нони Самарқандро бисёр дӯст медошт. Боре амр намуд, чунин нонро дар худӣ Бухоро пазанд. Аммо натавонистанд. Амир дарғазаб шуда, фармудааст, ки танӯре аз хоки Самарқанд созанд, орд, об ва ҳезумро низ аз он ҷо биёранд. Нонпази моҳири Самарқандро ҳам маҷбур намоянд, ки омада дар Бухоро нон пазанд, аммо нашудааст. «Чаро намешудааст?» — гӯён дар қаҳр шудааст амир. Ба ӯ мефаҳмонанд, ки ба нони Самарқанд «дами пир рафтааст» ва инчунин, ҳавои Самарқанд ба пухтани чунин нон мутобиқ аст.

Амир Олимхон танҳо баъди он фаҳмидааст, ки гапу кор дар кучоқ. (Ривояти халқӣ)

Тест

1. Ҳавои аз шуш барояндаи дар ковокии даҳон ба мамонияти узвҳои овозсоз дучор гардида чиро ба вучуд меорад?

а) аломатро б) ҳарфро в) овозро г) хатро

2. Овозҳои нутқ ба воситаи чиҳо пайдо мешаванд?

а) шуш б) нафас в) узвҳои овозсоз г) гулӯ

3. Узвҳои овозсоз кадомҳоянд?

а) шуш, ком, гӯш в) чашм, даст, по
б) гулӯ, димоғ, сар г) лаб, забон, забонча, ҳалқ

4. Узвҳое, ки дар сохтани овозҳо иштирок ме-
кунанд, чӣ ном доранд?

- а) узвҳои овоз
- б) узвҳои одам
- в) узвҳои танаи поёнӣ
- г) узвҳои танаи болоӣ

5. Узвҳои овозсози лаб, забон, забонча,
ҳалқ ва садопардаҳо дар якҷоғӣ чиро ташкил
медиханд?

- а) зудии лаппиш ва баландии овозро
- б) қувваи талаффуз ва сахтии овозро
- в) замони талаффуз ва дарозии овозро
- г) дастгоҳи овозсозӣ, нутқ, гуфторро

Машқи 95. Бо интиҳоб ва қорбасти ҳарфҳои **б, п, м, в, ф, ғ, х** калимаҳо тартиб диҳед. Узви овози фаъол ишти-
роккардари гӯед.

ОВОЗ ВА ҲАРФ

Воҳиди нутқи гуфташудаистода, ки ба воси-
таи узвҳои нутқ ба вуҷуд меояд, **овоз** ном дорад.

Аломати шартие, ки дар хат барои ифодаи
овозҳо ва намудҳои он хизмат мекунад, **ҳарф** аст.

Шумо медонед, ки мо овозҳоро талаффуз
мекунем ва мешунавем. Ҳарфҳоро менави-
сем ва мебинем.

Овозҳоро дарозу кӯтоҳ, баланду паст ва
сахту оҳиста талаффуз карда метавонем,
вале ҳарфҳо чунин хусусият надоранд. Онҳо
хурду калон, чопиву дастӣ мешаванд. Дар хат
овозҳо бо ҳарфҳо навишта мешаванд. Ҳарфу
овозҳои калимаҳои **ширкат ва саҳроро** аз
назар мегузаронем. Калимаи **ширкат** аз шаш
ҳарф (**ш, и, р, к, а, т**), аз шаш овоз (**ш, и, р, к,
а, т**), калимаи саҳро аз панҷ ҳарф (**с, а, ҳ, р,
о**), аз панҷ овоз (**с, а, ҳ, р, о**) таркиб ёфтааст.

Машқи 96. Бо интихоб ва иловаи ҳарфҳо калимаҳо тартиб диҳед. Ҳарфу овозҳои ба ҷойи ҳамдигар кор фармудаатонро гӯед.

Машқи 97. Ҳарфу овозҳои ба ивази ҳамдигар омадаро муайян кунед. Маънӣ ва фарқиаташро гӯед.

Барф — ҳарф, мард — фард, нидо — фидо, коза — тоза, кӯза — мӯза, бахт — тахт, кӯфт — рӯфт, мағз — нағз, чарх — нарх, теша — беша, пок — нок, пур — нур, ҳол — бол, ҳумо — шумо, фикр — зикр, январ — Анвар.

Машқи 98. Хонед ва гӯед, ки бо коҳишу афзоиши кадом ҳарф маънои калимаҳо тағйир ёфтааст.

Мавҷ — авҷ, мадад — адад, мош — ош, панҷ — панча, сабз — сабза, сафед — сафеда, разм — азм, ҳалқ — ҳалқа.

Машқи 99. Аз силсилаи мисолҳо калимаҳои ҳарфу овозҳояшон нобаробарро муайян намуда, ба дафтар рӯбардор кунед.

Аъзам, Ёдгор, ашё, анбоз, ҳаяҷон, яхмос, яхдон, шамол, пурқувват, ҳаво, нофорам, якрӯя, ҳосил, ҳушёр, ҳошия, оҳубарра.

Машқи 100. Даҳто калимаи дилхоҳ нависед. Сониян, ҳарфу овозҳояшонро муайян кунед.

Намуна: **зимистон** (ҳашт ҳарф, ҳашт овоз), **январ** (панҷ ҳарф, шаш овоз), **даъват** (шаш ҳарф, панҷ овоз).

АЛИФБО

Ҳарф ва тартиби онҳо **алифбо** ном дорад. Алифбои мо 35 ҳарф дорад. Шаш ҳарф (*а, и, о, у, э, ӯ*) овозҳои садонокро ифода мекунанд. Овозҳои ҳамсадо ба воситаи 24 ҳарф

(б, в, г, г, д, ж, з, й, к, қ, л, м, н, п, р, с, т, ф, х, х, ч, ч, ш, ь) ифода мешаванд. Аксарияти ҳарфҳо дорои як овозанд. Баъзе овозҳо ба воситаи ду ҳарф навишта мешаванд. Аз ҷумла, овози и ба воситаи ҳарфҳои и ва й, овози э ба воситаи ҳарфҳои э ва е навишта мешаванд.

Баъзе ҳарфҳо ду овозро ифода мекунад: $я = \bar{й} + а$, $ю = \bar{й} + у$, $ё = \bar{й} + а$, $е = \bar{й} + е$. Ин ҳарфҳо ро ётбарсар меноманд.

Ҳарфҳо, миқдор, шакл ва муносибати онҳо бо овозҳо дар хат (графика) омӯхта мешавад. Ҳарфҳо унсур ва **аломатҳои диакритикӣ** (фарқкунанда) доранд. Аломатҳои иловагии ҳарфҳо ба тарзи дигар хонда шудани онҳо ро нишон медиҳад. Ду нуқта дар болои ҳарфи е, нимтире дар болои ҳарфи у, думчаи ҳарфҳои к, х, ч **аломати диакритикӣ** буда, талаффузи тамоман дигари он ҳарфҳо ро нишон медиҳад: $\bar{ё}$, $\bar{у}$, қ, х, ч, г, $\bar{и}$, $\bar{й}$. Ҳарфҳои мазкур бо аломати диакритикӣ овозҳои $\bar{ё}$, $\bar{у}$, қ, х, ч, г, $\bar{и}$, $\bar{й}$ ва бе аломати диакритикӣ овозҳои е, у, к, х, ч-ро ифода мекунад.

Машқи 101. Ҳарфҳои дар поён навишташударо талаффуз кунед.

К, л, м, н, р, с, ғ, е, ё, й, қ

Машқи 102. Матнро хонед, калимаҳои бо ранги сиеҳ навишташударо ба дафтар рӯбардор кунед. Аз чанд ҳарф ва овоз иборат будани онҳо ро ғӯед.

Ҳар шому саҳар аз болои пуштаи сабзу **хуррам тоҷикдухтаре** бо кӯзаи **нилобӣ** дар бағал бар лаби наҳре мефаромад ва соатҳо акси худро дар оби **шаффофу** зулол дида, **мӯйҳо** ро ба ҳар

ҷониб густурда, ба рухсораконаш об мепошиду шодӣ мекард.

Рӯд аз ин навниҳоли қадрас **таманно** мекард, то ки вай ба зудӣ бо кӯзаи об сӯи хонааш барнагардад, бештар обпошиву **обпартой** бикунад, ки дар ин **муддат** ранги **рӯд** аз ранги духтар аксбардор шуда, соҳиби ҳусну таровати нав ба нав гардад. Софию покиро аз рухсори ӯ ба худ касб бикунату сурхии хуну шир омехтаро аз гунаи ӯ рабояд. Сокинони водии Сурхоб ҳамон гуландомро Таҳминаи худ медонанд ва **лаҳзае** аз тасвири шоири бузургамон Абулқосими Фирдавсиро такрор ба такрор ёдовар мешаванд.

(А. Девонақулов)

Ҳарфҳо ном ва тартибҳои муайян доранд. Тартиб ва номи ҳарфҳои алифбои забони модариамон чунин аст: Аа (а), Бб (бе), Вв (ве), Гг (ге), Ғғ (ғе), Дд (де), Ее (ёе), Ёё (ёо), Жж (же), Зз (зе), Ии (и), ӢӢ (ӣ), Йй (йи), Кк (ке), Ққ (қе), Лл (ле), Мм (ме), Нн (не), Оо (о), Пп (пе), Рр (ре), Сс (се), Тт (те), Уу (у), Ӯӯ (ӯ), Фф (фе), Хх (хе), Ҳҳ (ҳе), Чч (че), ӢӢ (Ӣе), Шш (ше), ӢӢ (Ӣе), Ээ (э), Юю (йу), Яя (йа).

Қалимаҳо дар луғатҳо, ному насаби одамон дар рӯйхатҳо, дар журнали синф, дар китоби рақами телефонҳо аз рӯйи тартиби ҳарфҳои алифбо оварда мешаванд.

Машқи 103. Ҳарфу овозҳои алифбои забони тоҷикиро аз рӯйи тартиб номбар кунед.

Машқи 104. Номи предметҳои дар синф бударо нависед. Ҳарфу овозҳояшонро номбар кунед.

Тест

1. Алифбои мо аз чанд ҳарф иборат аст?
а) 35 ҳарф б) 34 ҳарф в) 29 ҳарф г) 32 ҳарф

2. Ҳарф ва овозҳои садонок кадомҳоянд?
а) я, ю, ё, е в) й, ӣ
б) а, и, о, у, э, ӯ г) л, м, р, с

3. Ҳарфҳои дорои ду овоз кадомҳоянд?
а) г, ғ, к, қ в) я, ю, ё, е
б) у, ӯ, ч, ҷ г) ё, ж, х, ҳ

4. Ҳарфҳои танҳо шакли хурд дошта дар кадом банд навишта шудааст?
а) ғ б) ш в) ӣ, ь г) ҳ

Машқи 105. Номи аҳли хонаводаро аз рӯи тартиби ҳарфҳои алифбо нависед.

ОВОЗҲОИ САДОНОК ВА ҲАМСАДО

Овозҳои нутқ ба ду гурӯҳи калон ҷудо мешаванд: **садонок** ва **ҳамсадо**.

Овозҳои танҳо аз садо иборат будае, ки дар натиҷаи бе монеа аз даҳон баромадани ҳаво ба вучуд меояд, **садонок** ном доранд. **а, и, о, у, э, ӯ** овозҳои садонок буда, миқдоран шаштоянд.

Овозҳои нутқи аз шавшувҳо ё худ аз шавшуву садо иборат буда, ки дар натиҷаи иштироки садопардаҳо ва узвҳои нутқ дар ҷойи холигии даҳон ба вучуд меоянд, **ҳамсадо** ном доранд. **Б, в, г, ғ, д, ж, з, й, к, қ, л, м, н, п, р, с, т, ф, х, ҳ, ч, ҷ, ш, ь** овозҳои ҳамсадо янд, ки миқдоран бисту чортоянд.

Садонокҳо хусусияти ҳиҷсосозӣ доранд. Ҳамсадоҳо бошанд, ин гуна хусусиятро надоранд.

Машқи 106. Ба ҷойи нуқтаҳо садонок ва ҳамсадоҳои мувофиқ гузошта, калимаҳоро дар шакли пурра ба дафтар рӯбардор кунед.

ба ... оба, д...ҳа, ша ...р, с ..рд, за ... д, к ..ча, боб ..., ни ...ол, па ...хта, т ...г, та ... ом, тӯ ..., у ... р

Машқи 107. Бо ҳарфҳои й, ь якчанд калима тартиб диҳед. Сабаби дар аввали калима истифода нашудани ин ҳарфҳоро гӯед.

Машқи 108. Мантро хонед ва аз таркиби он панҷ-шаш калимаи дилхоҳро ба дафтар нависед. Ҳарфу овозҳои садонoku ҳамсадоро муайян кунед.

Офтоб кайҳо аз қуллаи кӯҳҳо намоён гашта, гармии он торафт зиёдтар мешуд. Хониши паррандаҳои кӯҳӣ, ки аз шохи дарахт ба шохи дарахти дигар, аз зери буттае ба буттаи дигаре pariда мегузаштанд, пуршӯртар ва акси садои он аз ҷойҳои ба назар ноаёни кӯҳҳои пурҳавлу пуртамкин бо як тарзи афсонавӣ ба гӯш мерасид. (Р. Ҳодизода)

Саволҳо барои санҷиши дониш:

1. Овозҳои нутқ ба чанд ва кадом гурӯҳҳо тақсим мешаванд?
2. Чӣ гуна овозҳоро овозҳои садонок меноманд?
3. Овозҳои ҳамсадо гуфта чӣ гуна овозҳоро дар назар доред?

Машқи 109. Дахто калима нависед, ҳарфу овозҳои садонoku ҳамсадоҳонро ҷудо кунед.

ОВОЗҲОИ САДОНОК ВА ХЕЛҲОИ ОН

Садонокҳо вобаста ба иштироки лабҳо ба ду гурӯҳ — садонокҳои лабӣ (**о, у, ӯ**) ва ғайрилабӣ (**и, э, а**), аз рӯйи фароҳии даҳон — камфарох (**и, у**), нимфарох (**о, э, ӯ**), фарох (**а**), аз рӯйи иштироки забон — нӯғизабонӣ (**и, э, а**), байнизабонӣ (**ӯ**), бехизабонӣ (**о, у**) ҷудо мешаванд. Аз ҳамин ҷиҳат ва ҳам аз ҷиҳати талаффуз овозҳои садонок аз ҳамдигар фарқ мекунанд.

Нишонаҳои фарқкунандаи садонокҳо

Бардошт	Қатор			Иштироки лаб
	пеш	омехта	қафо	
боло	и		у	лабӣ ғайрилабӣ
миёна	э	ӯ	о	ғайрилабӣ лабӣ
поён		а		ғайрилабӣ

Машқи 110. Хонед ва бо номҳои ҳозираву пешинашон шинос шавед. Садонокҳои таркиби калимаҳоро бо назарандозӣ ба ҷадвал аз рӯйи қаторҳо номбар кунед.

Тошканд — Чоч, Шош, Шошкент, Бинкат, Таркан.

Самарқанд — Мароканда, Самаря, Семизкент.

Бухоро — Фоҳира, Нӯмижкан, Навмичкат, Бумичкат, Фуҳо, Ансӣ, Бухэ.

Хоразм — Хворазм, Хоразмия, Хваиризем, Уваразмис.

Қаршӣ — Насаф.

Шаҳрисабз — Кеш.

Амударё — Ҷайхун, Ому, Аму, Оксус, Ўкуз, Балх, Вахш.

Сирдарё — Сайхун, Яоша, Хашарт, Яксарт, Дану.

Машқи 111. Калимаҳоро хонед ва гӯед, ки ҳарфи е кадом овозро ифода кардааст?

Бедона, пешоянд, бехато, ҳезум, пешдоман, гилем, мех, теғ, мева.

Саволҳо барои санҷиши дониш:

1. Дар забони адабии ҳозираи тоҷик чандто садонок ҳаст?
2. Садонокҳо аз кадом ҷиҳат ба гурӯҳи садонокҳои лабӣ ва ғайрилабӣ ҷудо мешаванд?
3. Садонокҳо аз рӯи фароҳии даҳон ба чӣ гуна гурӯҳҳо тақсим мешаванд?
4. Садонокҳои нӯғизабонӣ, бехизабонӣ ва байнизабонӣ кадомҳоянд?

Машқи 112. Даҳто калима нависед ва садонокҳояшро муайян намоед.

Намуна: шоҳбайт (о, а).

ОВОЗҲОИ ҲАМСАДО ВА ХЕЛҲОИ ОН

Дар сохтани овозҳои ҳамсадо узвҳои гуногуни нутқи иштирок мекунанд. Вобаста ба иштироки узвҳои ҳамсадоҳо ба гурӯҳҳои *лабӣ* (**п, б, м, в, ф**), *нӯғизабонӣ* (**т, д, з, с, ж, ш, ч, ҷ, н, л, р**), *байнизабонӣ* (**й**), *бехизабонӣ* (**к, г**), *забончагӣ* (**х, ғ, қ**) ва *ҳалқӣ* (**ъ, ҷ**) ҷудо мешаванд.

Овозҳои м ва н ҳамсадоҳои димоғӣ номдоранд, зеро дар тавлиди онҳо ковокии димоғи ҳамширкат дорад.

Машқи 113. Ҳамсадоҳои забони д, т, н, з, с, л, ж, ш, ч, ҷ, р, к, г, й-ро дар алоҳидагӣ талаффуз кунед. Онҳоро аз рӯйи талаффуз ва иштироки забон ба гурӯҳҳои ҳамсадоҳои нӯғизабонӣ, байнизабонӣ, бехизабонӣ ҷудо карда нависед.

Машқи 114. Бо интиҳоб ва корбасти ҳамсадоҳои ҳалқии ъ ва ҳ калимаҳо тартиб диҳед. Кадоме аз онҳо ҳамсадоҳои ҳалқии рӯяк ва ҳалқии чуқур буданашонро гӯед.

Машқи 115. Даҳто калима нависед. Ҳамсадоҳои лабӣ, нӯғизабонӣ, байнизабонӣ, бехизабонӣ, забончагӣ ва ҳалқиашонро бо назарандозӣ ба ҷадвал, дар алоҳидагӣ нависед.

Гурӯҳи ҳамсадоҳои узвҳои овозсози фаъол					
лабӣ	нӯғизабонӣ	байнизабонӣ	бехизабонӣ	забончагӣ	ҳалқӣ
п, б, м,	т, д, з, с, ж, ш, ч, х, н, л, р	й	к, г	х, ғ, қ	ъ, ҳ

Машқи 116. Ҷумлаҳоро хонед, калимаҳои дар таркиб ҳамсадоҳои ҳалқӣ доштаро муайян намуда, ба дафтар рӯбардор кунед.

1. Бӯйи хуш ва таъми аҷибе дорад нони гарм.
2. Ваъда кардам, ки сидқидилона аз пайи хондан мешавам.
3. Модарҷон, орзу ва ниятҳои шуморо ба амал мебарорам.
4. Моҳи ҳилол шаби торикро мунаввар мегардонд.
4. Аз таҳти дил хон, писарҷонам!

Машқи 117. Ҳамсадоҳои забончагии ғ, к, х-ро талаффуз кунед ва сабаби ҳамин ном гирифтаниашонро фаҳмонед.

зиш меояд ва узвҳои овозсози нутқ фаъолтар иштирок мекунад, **чарангдор** ном дорад.

Ҳамсадоҳи чарангдор сздаҳтоанд: **б, в, г, ғ, д, ж, з, й, л, м, н, р, ч.**

Овози аз шавшув иборат будае, ки ҳангоми ба вучуд омадани онҳо садопардаҳо бар ларзиш намеояд ва узвҳои овозсози нутқ сусттар иштирок мекунад, **бечаранг** ном дорад.

Ҳамсадоҳи бечаранг ёздаҳтоанд: **к, қ, п, с, т, ф, х, ҳ, ч, ш, ъ.**

Баъзе аз ҳамсадоҳи чарангдор ва бечаранг ҷуфти худро доранд: **б-п, в-ф, д-т, з-с, ж-ш, ч-ч, г-к, ғ-х.** Ҳамсадоҳи чарангдори **й, л, м, н, р** ва бечаранги **қ, ҳ, ъ** ҷуфт надоранд.

Машқи 119. Гӯшҳоятонро бо дастонатон пӯшонда, овозҳои ҳамсадои б-п, в-ф, д-т, з-с, ж-ш, ч-ч, г-к, ғ-х-ро ду-се бор равшан талаффуз кунед. Гӯед, ки талаффузи кадом овозҳо шунавотару чарангдортар аст.

Машқи 120. Ба ҷойи ҳамсадоҳи аввали бечаранг ҳамсадои чарангдорро монда нависед ва маънои калимаҳоро шарҳ диҳед.

Тор, панд, фасл, сар, шола, чанг, хор.

Машқи 121. Ҷадвали поёниро ба дафтар кашед. Дар бандҳои холии он аз рӯи навиштаҳо ҳамсадоҳоро нависед.

Ҳамсадоҳи чарангдор	Ҳамсадоҳи бечаранг	Ҳамсадоҳи чарангдор ва бечаранги ҷуфт	Ҳамсадоҳи чарангдори бечуфт	Ҳамсадоҳи бечаранги бечуфт

Машқи 122. Даҳто калима нависед. Ҳамсадоҳи чарангдору бечаранги ҷуфтдору бечуфтро дар алоҳидагӣ қайд кунед.

Машқи 123. Ба талаффузи овозҳои **б, з, д, г** аҳамият диҳед. Гӯед, ки ин ҳамсадоҳо дар ин ҳолат ҷарангнокии худро нигоҳ медоранд ё не?

Мазкур, бадтар, хубтар, тазкира, бодпо, саг-параст.

Машқи 124. Ба талаффузи ҳамсадоҳои бечаранги **т, п, ш** ва **к** зеҳн монда калимаҳоро ба дафтар нависед. Сабаби бечарангшавии он ҳамсадоҳоро гӯед.

Бозсозӣ, дудкаш, бузкашӣ, дегшакл.

Тест

1. Овозҳои ҳамсадо аз ҷиҳати талаффуз ва оҳангдорӣ чӣ гуна мешаванд?

- а) ҷарангдор ва бечаранг в) ҳиҷосоз
б) ҳиҷочудокун г) фаъол ва ғайрифаъол

2. Ҳамсадоҳои ҷарангдор чандтоанд?

- а) 6-то б) 13-то в) 11-то г) 24-то

3. Қатори ҳамсадоҳои бечарангро муайян кунед.

- а) а, и, о, у, э, ӯ в) я, ю, ё, е
в) к, қ, п, с, т, ф, х, ҳ, ч, ш, ъ
г) б, в, г, ғ, д, ж, з, й, л, м, н, р, ҷ

4. Ҳамсадоҳои **б, в** ҷуфти кадом ҳамсадоҳои бечаранганд?

- а) т, с б) ш, ч в) к, қ г) п, ф

5. Кадоме аз онҳо ҷуфти ҳамсадоҳои бечаранги **т, с, ш** мебошанд?

- а) б-п, в-ф б) ҷ-ч в) г-к, ғ-ҳ г) д, з, ж

6. Ҳамсадоҳои ҷарангдор ва бечаранги бечуфт кадомҳоянд?

- а) й, л, м, н, р, қ, ҳ, ъ б) я, ю, ё, е
б) а, и, о, у, э, ў г) х, к, ч, ш, с, т, ф, п

Машқи 125. Панҷто калима нависед ва аз байни онҳо ҳамсадоҳои ҷарангдору бечарангро муайян кунед.

ИМЛОИ САДОНОКИ Э

Овози **э** садоноки ғайрилабӣ, нӯғизабонӣ ва нимафарох аст. Дар талаффузи ин овоз лабҳо иштирок намеkunанд, забон паҳн шуда пеш меояд ва паст мефарояд.

Садоноки **э** бо ду ҳарф ифода мешавад: **э** ва **е**. Ҳарфи **э** дар аввал, ҳарфи **е** дар мобайн ва охири калима меояд: **Эргаш, эҷод, эзоҳ, элак, бед, рег.**

Ҳарфи **е** дар мобайн ва охири калима пас аз ҳамсадо, дар ҳиҷои баста пеш аз ҳамсадои **ҳ**, дар охири калима пас аз ҳамсадои **ъ, э** талаффуз шуда, **е** навишта мешавад: **бех, деҳ, шамъе, табъе.**

Дар баъзе калимаҳои иқтибосӣ (вомӣ) ҳарфҳои **э** ва **е** дар аввал, дохили калима меоянд: **Евгений, Ефимов, аэропорт, аэроплан, гигиена.**

Овози **э** баъд аз садонок ояд, бо ҳарфи **е** навишта, вале **йе** талаффуз карда мешавад: **моҳие, олуе, доруе.**

Машқи 126. Бо риояи талаффузи овози **э** калимаҳоро хонед ва ҳарфҳои ифодакунандаи ҳамин овозро гӯед.

Эълон, эъзоз, эътибор, эътиқод, эҳсос, эҳтиёҷ, гелос, девор, девон, дег, нонреза, пойтеша, реша, мева, ғалбер, тендер, теннис, интернет.

Машқи 127. Калимаҳое нависед, ки овози э дар аввал, мобайн ва охир омада бошад.

Машқи 128. Пеш аз кадом ҳамсадо ва дар чӣ гуна ҳиҷо ҳарфи корфармудашудаи е-ро ёдрас кунед.

Меҳвар, меҳрубон, зиреҳ, меҳмон, Деҳнав, Фотеҳ, медиҳам, мениҳам, мениҳодам.

Машқи 129. Чумлаҳоро хонед, калимаҳои бо ҳарфи э навишташударо ба дафтар рӯбардор кунед. Гӯед, ки он калимаҳо аз кадом забон ба забони тоҷикӣ дохил гардидаанд. Сабаби калон ва хурд навишта шудани ҳарфи э-ро гӯед.

1. Элмурод дар деҳаи Эҷи ноҳияи Нурато зиндагӣ мекунад. 2. Эътирози Элдору Эшонқул ҳаққу ҳақиқат аст, ки Эҳсон шеърро нодурусту боғалат хонд. 3. Эмини экскаваторчӣ занбари дандонадори оҳанини экскаваторро ба канали лойолуд партофта, онро пур аз лой мекард. 4. Бо сарвари Эҷи эксперимент ва экспедитсияи олимони натиҷаи хуб додааст, ки онҳо ба мақсад ва орзуи хеш расидаанд. 5. Ман нияти ба сафари кишварҳои Эстония, Эфиопия, Эквадор рафтаам. 6. Маҳсулотҳои пахта баъд аз экспертиза ба мамлакатҳои дигар экспорт карда мешавад.

Машқи 130. Муайян кунед ва гӯед, ки ҳарфи е дар кадом калимаҳо овози э-ро ва дар кадом калимаҳо овози ёе-ро ифода кардааст.

Воқеъ, мавқеъ, монeъ, шамъе, ҷамъе, елим, ем, бӯе, дояе, пояе, соате, баландие, етим, меъда, шеър, толеъ.

Саволҳои барои санҷиши дониш:

1. Ҳарфи э чӣ гуна овоз аст?
2. Садоҳои э бо кадом ҳарфҳои ифода меёбад?

3. Садоноки э дар кадом вақт е навишта шуда э талаффуз карда мешавад?
4. Дар аввали чӣ гуна калимаҳо ҳарфи э калон навишта мешавад?
5. Дар кадом вақт овози э бо ҳарфи е навиштаву ёе талаффуз карда мешавад?

Машқи 131. Даҳто калима нависед, ки ҳарфи **е** дар ҳиҷои баста пеш аз ҳамсадои **ҳ** овози **э**-ро ифода карда бошад.

Намуна: Меҳ-ан, меҳ-нат, беҳ-тар.

ИМЛОИ САДОНОКИ И

Овози и садоноки ғайрилабӣ, нӯғизабонӣ ва камфарох аст. Дар талаффузи он нӯғи забон ба дандонҳои пасти пеш ҷафс намешавад.

Овози и бо ду ҳарф ифода мешавад: и ва ӣ. Аввалӣ — «**и**»-и кӯтоҳ, дуюмӣ — «**ӣ**»-и дароз. Дар илми забоншиносӣ дуюмиро «**ӣ**»-и заданок мегӯянд.

«**И**»-и кӯтоҳ, дар аввали калима пеш аз ҳамсадо, дар байни калима пас аз садонок, инчунин, дар байни калимаҳои ибора ҳамчун бандаки изофӣ (и) меояд. Дар аввали исмҳои хос ва ҷумла бо ҳарфи калон навишта мешавад: Исфандиёр, Исфара, Индонезия.

«**Ӣ**»-и дароз танҳо шакли хурдро дорад, ки он дар охири калима меояд. Аз ҷиҳати доро будан ва набудани шаклҳои калон, талаффузи кӯтоҳу дароз, дар аввалу мобайн ва охир омадан, «**и**»-и кӯтоҳу «**ӣ**»-и дароз аз ҳамдигар фарқ мекунанд: Иброҳим, Исомиддин, ихтироъ, гиреҳ, кошкӣ, балки, барфи бисёрборида, зимистони сармо, оби яхбаста, доноӣ, шодкомӣ, ҷарроҳӣ, фирӯзмандӣ.

Машқи 132. Бо риояи талаффуз ҳарфи и-ро хонед.

Инсоф, ибрат, имтиҳон, илова, ариза, писта, ришта, шиша, шифт, хирман, хирад, хислат, мушоҳида, сарзамин, мубоҳиса, мунозира.

Машқи 133. Муайян кунед ва гӯед, ки садоноки и дар аввал пеш аз кадом ҳарфи ҳамсадо, дар мобайн пас аз кадом ҳарфи садонок омадааст.

Иншо, имло, имконият, истилоҳ, иқтисод, истиқлол, иқлим, ишва, афзоиш, доим, моил, намоиш, пойдан, полиз, муқоиса, илм.

Машқи 134. Хонед ва бо тарзи навишти калимаҳо шинос шавед. Китобро пӯшонед ва аз лавҳи хотир ба дафтар нависед. Навиштаҳоятонро бо аслият муқоиса карда, хатоҳоятонро ислоҳ кунед.

Меҳр, сеҳр, фатҳ, тифл, ҳазл, лафз, ҷаҳл, ҷирм, ҷисм, сабр, ҳадя, қисм, зеҳн, фасл, баҳр, баҳс, чашм, базм, хатм, хасм, чатр.

Машқи 135. Ибораҳоро ба дафтар рӯбардор кунед. Зери ҳарфи и хат кашед. Гӯед, ки ин ҳарф дар байни ҷузъи муайяншаванда ва муайянкунандаи ибора чӣ гуна вазифаро иҷро кардааст?

Гули бодом, насими кӯҳсор, панди марди фозил, бародари дӯсти наздики ман, донишомӯзи синфи панҷум, сухани ҳайратангез, шеъри дилнишин, наққоши соҳибистеъдод.

Саволҳо барои санҷиши дониш:

1. Овози и чӣ гуна садонок аст?
2. Кадом ҳарфҳои овози и-ро ифода мекунад?
3. Кадоме аз ҳарфҳои и дар аввал, мобайн, инчунин, дар байни калимаҳои муайянкунанда ва муайяншавандаи ибора навишта мешаванд?

4. Дар байни калимаҳои ибора ҳарфи и чӣ гуна вазифаро адо мекунад?
5. Ҷойи ҳарфи «й»-и заданок дар калима чӣ гуна аст?

Тест

1. Ҳарфи баландтару пурқувват талаффуз кардаи и чӣ ном дорад?
а) «и»-и кӯтоҳ в) «и»-и дарозу кӯтоҳ
б) «й»-и дароз, заданок г) ҳеҷ гуна ном
2. Овози и бо кадом ҳарфҳо ифода меёбад?
а) танҳо бо ҳарфи и в) бо ҳарфҳои и ва й
б) танҳо бо ҳарфи й г) бо овози номуносиб

Машқи 136. Қоидаҳои имлоии ҳарфи и-ро хонед ва ба ҳар яке онҳо чортоӣ мисол нависед.

ИМЛОИ ҲАРФИ Й

Ҳарфи «**ӯ**»-и заданок дар калимаҳои ҳиҷои охиринашон баланду пурқувват талаффузшаванда, дар охири исм ва сифатҳои нисбии ҳиҷои охиринашон заданок пас аз ҳамсадо, дар бандакҳои феълӣ хабарии шахси дуюми танҳо, дар пурсишҷонишинҳои **кӯ**, **чӯ**, **ҷӯ қадар**, **чӯ гуна**, **барои чӯ** навишта мешавад. Рӯдакӣ, пешравӣ, дигаргунӣ, хонагӣ, даштӣ, гуфтӣ, гуфтаӣ, хондӣ, хондаӣ.

Машқи 137. Ба калимаҳои поёнӣ ҳарфи «й»-ро илова карда нависед. Навишти аввал ва минбаъдаи калимаҳо мансуби кадом ҳиссаҳои нутқ буданашонро ба хотир оред.

Нек, бад, сафед, сурх, зард, сиёҳ, торик, баланд, паст, зебо, ноинсоф, саводнок, шердил, ҷавон, пир.

Намуна: Некӣ — исм, аввалӣ (нек) — сифат, пирӣ — исм, аввалӣ (пир) — сифат.

Ҳарфи **и** ва тарзи навишти он дар пайвандакҳо. Ҳарфи **й** ва тарзи навишти он дар пурсишҷонишинҳо.

Балки, азбаски, вақте ки, бе он ки, ҳар қадар ки, барои он ки, ба шарте ки, ба ғайр аз, кӣ, чӣ, чӣ тавр, чӣ гуна, чӣ сон, чӣ тариқа, чӣ қадар.

Супориш. Аз охири калимаҳо ҳарфи **й**-ро партофта хонед ва маънои ифодакардаи калимаҳоро фаҳмонед.

Равшанӣ, моҳӣ, шоҳӣ, мӯрӣ, ҳавлӣ, озодӣ, хурсандӣ, дӯстӣ, гармӣ, хондӣ, дидӣ, бозӣ.

Машқи 138. Ҷумлаҳоро хонед, калима ва ибораҳои дар таркиб ҳарфи «**и**» ва «**й**» доштара ба дафтар рӯбардор кунед. Вазифа ва имлояшонро хотирнишон кунед.

1. Тангкӯча ба сӯйи ҳавлӣ не, балки ба сӯйи роҳи калон мебарад. 2. Азбаски ҳеҷ чизро намедонӣ, ту ҳамеша баҳои ғайриқаноатбахш мегирӣ. 3. Ту вазифаи хонагиро чӣ тавр иҷро мекунӣ? 4. Кӣ, чӣ гӯён ту маро дарди сар кардӣ. 5. Вақте ки ба манзил мерасем, дар он ҷо чизи дилхоҳро ба даст меорем. 6. Аксарияти мардуми кишварамон бо ғаллакорӣ, чорводорӣ, тоқпарварӣ ва кишти зироатию сабзавотӣ машғул мешаванд.

Машқи 139. Қоидаҳои имлоии ҳарфи **й**-ро хонед ва бо назардошти он қоидаҳо мисол нависед.

Саволҳо барои санҷиши дониш:

1. Ҳарфи «**й**»-и заданок чӣ гуна қоидаҳои имлоӣ дорад?
2. Ҳарфи «**й**»-и заданок нисбат ба дигар ҳарфу овозҳо ба чӣ дараҷа талаффуз карда мешавад?

3. Аз рӯи кадом қоидаҳои имлоӣ ҳарфи **и** ва «**ӣ**»-и заданок аз ҳамдигар фарқ мекунад?
4. Қойи ҳарфи «**ӣ**»-и заданок дар калима чӣ гуна аст?

Машқи 140. Дар охири калимаҳои **ғаллакор**, **ҳалвопаз**, **чархтарош**, **хонасоз**, **резаворфурӯш**, **бинокор** ҳарфи «**ӣ**»-ро кор фармуда, ҷумлаҳо тартиб диҳед.

ИМЛОИ САДОНОКҲОИ У ВА Ӯ

Садонокҳои **у** ва **ӯ** ҳарфу овозҳои гуногунанд. Дар вақти талаффузи садонокҳои **у** беҳи забон боло бардошта шуда, нӯги забон ба қисми поёнии дандонҳои пасти пеш мерасад. Лабҳо ба худ шакли доиравӣ гирифта, сӯрохии он хурд мешавад: **нур**, **дур**, **умр**, **шукр**, **шутур**.

Садонокҳои **ӯ** овози лабӣ, миёнизабонӣ ва нимфарох буда, нисбат ба **у** дарозтар талаффуз карда мешавад: **гӯгирд**, **гӯштингир**, **бӯрӯ**, **кӯҳ**, **абрӯ**.

Садонокҳои **у** ва **ӯ** дар аввал, мобайн ва охири калима меоянд. Фарқи садонокҳои **у** ва **ӯ** чунин аст: дар ҳиҷои беада садонокҳои **у** моили ихтисоршавӣ аст, аммо садонокҳои **ӯ** ихтисор намешавад ва равшан талаффуз меёбад.

Машқи 141. Бо риояи талаффузи садонокҳои **у** ва **ӯ** калимаҳоро хонед.

Рӯбучин, шустушӯ, нӯҳ, шудгор, шукӯҳ, рӯҳбаландӣ, шустан, рӯзгор, сулҳдӯст, сулҳҷӯ, тарбузфурӯш, қорӯб, пӯстин, пӯстлох, бону, сиёҳпӯст, бузург, шӯҳ, рӯд, рӯзнома, саводомӯзӣ, сарватдӯст, рӯҳбаланд.

Машқи 142. Садоноки «у» ва «ӯ»-ро дар мобайн кор фармуда калимаҳо тартиб диҳед.

г	б	х	к	с
у				
л	р	ш	ш	м

г	б	х	к	с
ӯ				
л	р	ш	ш	м

Машқи 143. Вобаста ба мавриди истеъмоли садоноки ӯ калимаҳоро ба гурӯҳҳо ҷудо карда нависед.

Пӯшок, рӯз, дӯст, ҷӯб, ӯмоч, зӯр, ӯсма, ӯгай, занбӯр, гулӯ, ӯғурча, бадхӯ, ӯҳдадорӣ, ашӯла, кӯза, беобрӯ, пӯстиндӯз, пӯстак.

Дар аввал	Дар мобайн	Дар охир

Машқи 144. Матро хонед, калимаҳои дар таркиб садоноки у ва ӯ доштаро ба ҳиҷоҳо ҷудо карда нависед. Аз ҷиҳати талаффуз то чӣ дараҷа аз ҳамдигар фарқ доштани садонокҳоро гӯед.

Хидматгор дастархон овард. Нони гандуми хушбӯй, шири гарм ва асал ҷоғи меҳмононро тафсонд. Зоҳиран ӯ хеле гурусна буд, ки хӯрданиҳоро бо ғояти иштиҳо меошомид, ширро хӯрт мекашид ва пораҳои калони нонро ба асал ғӯтонда ва нима хоида фурӯ медоду гап мезад. Хеле суханвар ва пургӯй буд. (Аз романи «Фирдавсӣ»-и С. Улуғзода)

Тест

1. Ҳарфи ӯ бо кадом аломат аз ҷиҳати навишт аз ҳарфи у фарқ мекунад?

- а) аломати диакритикии зерсатрӣ
- б) аломати диакритикии болосатрӣ
- в) унсурҳои ҳамшабеҳи мобайнисатрӣ
- г) унсурҳои якхелаву ҳамранг

2. Ном ва аломати диакритикии болосатрии ҳарфи \bar{y} -ро муайян кунед.

- а) хатчаи дароз
- б) хатчаи кӯтоҳ
- в) хатча
- г) нимхатча

ИМЛОИ САДОНОКҲОИ О ВА А

Садонокҳои **а** ва **о** овоз ва ҳарфҳои гуногунанд. Садонки **а** овози **ғайрилабӣ**, **фарох** ва **нӯғизабонӣ** мебошад. Дар талаффузи овози **а** лабҳо иштирок намеkunанд, ҷоғ поён мефарояд, фароҳии даҳон калон мешавад. Садонки **а** пеш аз ҳамсадоҳои **ҳ**, **ъ** дар ҳиҷои баста дарозтару шиддатноктар ва дар ҳиҷои кушодаи якуми калима кӯтоҳтар талаффуз карда мешавад.

Садонки **о** овози пасизабонӣ, нимфарох ва лабӣ мебошад. Ҳангоми талаффузи садонки **о** лабҳо гирд шуда ба пеш ҳаракат мекунад. Нӯғи забон як дараҷа аз дандонҳо дур ва забон бо устухони зераш ба қафо кашида мешавад.

Садонки **а** ва **о** дар аввал, мобайн ва охири калимаҳо меоянд: **абр**, **асо**, **оина**, **олам**, **байт**, **баҳо**, **бодом**, **дарзмол**.

Дар баъзе калимаҳо пеш аз ҳамсадои **ҳ** садонки **о** ба садонки **а** бадал мешавад: **роҳ-рах**, **чоҳ-чаҳ**, **коҳ-каҳ**, **гоҳ-гаҳ**, **моҳ-маҳ**.

Машқи 145. Калимаҳоро бурро ва равшан талаффуз кунед. Варақи китобро пӯшонда, калимаҳоро аз лавҳи хотир нависед. Навиштаҳоятонро бо аслият муқоиса намуда, хатоҳои содиркардаатонро ислоҳ кунед.

Баҳс, баҳр, ваҳм, гавазн, сатр, даҳр, аҳд, сатҳ, қаср, қарн, аср.

Машқи 146. Садонокҳои ба ивази ҳамдигар кор фарамудашударо номбар кунед.

Моҳрӯ-маҳрӯ, гуноҳ-гунаҳ, даргоҳ-даргаҳ, дуруҳа-дураҳа, моҳӣ-маҳӣ, ногоҳ-ногаҳ, оброҳа-обраҳа, пешгоҳ-пешгаҳ.

Машқи 147. Ҷумлаҳоро хонед, садоноки калимаҳои ба зераш хат кашидашударо номбар кунед.

1. Вай калон шуда, ҷавони бокитфу бозу ва нерӯманде гардид. 2. Кушодачехра, хуррамдил ва одамдӯст марде буд. 3. Худпарастӣ ва ҳирсу ҷоҳ ононро аз хирад бегона кардааст. 4. Дар мобайни дарё найзоре буд.

Саволҳо барои санҷиши дониш:

1. Садонокҳои а ва о чӣ гуна овозҳоро ифода меку-
нанд?
2. Аз садонокҳои а ва о кадоме садоноки ғайрилабӣ,
фарох нӯгизабонӣ аст?
3. Садоноки а пеш аз ҳамсадоҳои ҳ, ъ дар ҳиҷои баста
чӣ гуна талаффуз карда мешавад?
4. Овози о чӣ гуна садонок ба шумор меравад?

Машқи 148. Даҳто калима нависед, ки садонокҳои а ва о дар ҳиҷои баста пеш аз ҳамсадоҳои ҳ, ъ омада бошад.

ИМЛОИ ҲАРФҲОИ ЁТБАРСАР

Ҳарфҳои ётбарсари **я** ду овоз (**й+а**), **ю** ду овоз (**й+у**), **ё** ду овоз (**й+о**), **е** ду овоз (**й+е**)-ро

ифода мекунанд. Овозҳои ётбарсарҳо дар ҳат бо як ҳарф, яъне бо ҳарфҳои **я, ю, ё, е** навишта мешаванд. Аз ётбарсарҳо фақат ҳарфи **ю** дар охири калима намеояд. Ҳарфҳои боқимондаи ётбарсар дар аввал, мобайн ва охири калима меоянд: **ягона, ният, якрӯя, юмор, юғӣ, июл, риёзат, тугён.**

Машқи 149. Аз силсилаи мисолҳо калимаҳои ётбарсардорро муайян намоед ва номбар кунед.

Яздон, Шаҳриёр, якрӯя, ривочёбӣ, якдилона, риёкор, як, риёкорӣ, самолёт, сиёҳ, тайёр, ялақосӣ, тайёра, така, юрист, такагоҳ, тӯёна, тӯтиё, эҳё, эҳтиёт, хаёл, гиря.

Машқи 150. Калимаҳои ҳарфу овозҳояшон нобаробарро муайян карда, ба дафтар нависед.

Яман, саҳро, Ёсуман, умумиҷаҳонӣ, Юсуф, бузург, Ёдгор, камнамо, Яҳё, июн, тобистон, январ, зимистон, яксон, яктаҳ, баҳор, якҷоя, воиз, сиюм, сеюм, суханвар, қошсиёҳ, юнучқазор, шоён, аён.

Машқи 151. Калимаҳои фикр карда нависед, ки дар таркиб ҳарфҳои ётбарсар дошта бошанд.

Тест

1. Дар кадом банд ҳарфҳои ётбарсар навишта шудааст?

а) я, ю, ё, е

в) г, ғ, х, ҳ

б) а, о, у, ў, и, э

г) ч, ж, ҷ

2. Овозҳои ифодакунандаи ҳарфҳои ётбарсарро муайян кунед.

а) йа, йу, йо, йе

в) йи, йо, йе, и

б) ле, ме, не, ре

г) фе, пе, се

3. Кадоме аз ётбарсарҳо дар охири калима навишта намешаванд?

- а) я
- б) ю

- в) ё
- г) е

4. Овозҳои ётбарсар дар хат бо чанд ҳарф навишта мешаванд?

- а) бо як ҳарф
- б) бо ду ҳарф

- в) бо се ҳарф
- г) бо чаҳор ҳарф

Машқи 152. Бо интихоб ва корбасти ҳарфҳои ётбарсари **я, ю, ё, е** калимаҳо нависед.

ИМЛОИ ҲАМСАДОҲОИ ШАДДА

Шадда, ташдид, мушаддад калимаҳои ҳаммаъно буда, онҳо ҳамчун истилоҳ ҳарфу овозҳои якхелаи ҳампаҳлу омадаро ифода мекунанд. Шаддашавии ҳамсадоҳо асосан хоси калимаҳои духиҷоиву сеҳиҷогӣ буда, дар дохили калима меоянд: пашша, латта, таваллуд, мураккаб.

Ҳамсадои шадда дар охири калима ояд, бо як ҳарф, аммо пеш аз бандики изофӣ дар калимабандӣ ва калимасозӣ бо ду ҳарф навишта мешавад: дур — дурру гавҳар, сир — сирри ниҳон, зар — заррин, маҳал — маҳаллӣ.

Дар мавридҳои ташдиди овоз калима мувофиқи меъёри талаффузи забони адабӣ навишта мешавад.

Машқи 153. Бо риояи талаффузи овоз калимаҳоро хонед ва ҳамсадои шаддаро номбар кунед. Калимаҳои маънояш бароятон нофаҳмову душворро аз «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ҷустуҷӯ кунед.

Муаррих, муҳаррир, муқарриз, мунаққид, мураттиб, аттор, харрот, аккос, муассир, аккол,

аммо, аррадос, аррадаста, тараҳҳум, таҳаммул, маккор, миннатдор.

Машқи 154. Калимаҳое нависед, ки дар таркиб ҳамсадои шадда дошта бошанд.

Машқи 155. Бо интиҳоб ва қорбасти ҳамсадои шадда аз калимаҳо ибора тартиб диҳед.

Фан ... и забон, ҳад ... у қанор, беҳад ... у шумор, қад ... и расо, зид ... и душман, сир ... и ҳарбӣ, кул ... и мардум.

Машқи 156. Даҳто калимаҳои ҳамсадои шаддадори фикрқардаатонро бо риояи қоидаи аз сатр ба сатрқўчонӣ нависед.

Намуна: Муат-тар, мусав-вир

Тест

1. Калимаҳои шадда, ташдид, мушаддад ҳамчун истилоҳ чӣ гуна маъноро ифода меку-
нанд?

- а) ҳарфу овозҳои якхелаи ҳампаҳлуро
- б) ҳарфу овозҳои гуногуни дар аввалу охири калима омадаро
- в) ҳарфу овозҳои аз ҳамдигар фарқдоштаро
- г) ҳарфу овозҳои бо ҳам номутаносибро

2. Калимаҳои бурро, зарра, арра бо кадом ҳамсадоҳои шадда навишта шудааст?

- а) з в) а б) р г) з

3. Кадоме аз калимаҳо бо ҳамсадои шаддаи б ва д навишта шудааст?

- а) муассиса, муаллим в) лаббай, муддат
- б) содда, тилло г) модда, қувва

4. Ҳамсадои шадда дар охири калима ояд, бо чанд ҳарф навишта мешавад?

- а) бо як ҳарф
- б) бо ду ҳарф
- в) дар байн бо ду ҳарф бо гузоштани аломати тире
- г) ба ҳиссаҳо ҷудо намуда бо ду ҳарф

5. Дар кадом маврид ҳамсадои шадда дар охири калима бо ду ҳарф навишта мешавад?

- а) дар мавриди иборасозӣ пеш аз бандаки изофӣ ва калимасозиву калимабунёдкунӣ
- б) дар мавриди аз ҳарфу овозҳо тартиб додани калимаҳои ҳаммаъно
- в) дар мавриди бунёди калимаҳои ҳамшакл
- г) ҳамсадои шадда дар охири калима намеояд ва низ навишта намешавад.

Машқи 157. Калимаҳои шаддадори дар таркиб ҳамсадои **с, р, т, м, н** доштаро нависед.

ИМЛОИ ҲАМСАДОИ Ё

Ҳарфи **ё** (айн) ду вазифа дорад:

1. Ҳамсадои ҳалқиро ифода карда, сактадор шудани садонок ё ҳамсадои пешомадаро мефаҳмонад. Он дар дохил ва охири калима навишта мешавад: **аёло, масъул, масъала, чамъ, навъ.**

2. Барои ҷудо кардани ҳиҷо хизмат мекунад. Маҳз дар ҳамин вазифа аломат буда, овозро ифода намекунад: **ашъ-ор, аъ-зо, анъ-а-на, машъ-ал, объ-ект, субъ-ект.**

Калимаи бо ҳамсадои **ё** анҷомёфта бандаки изофӣ ё пайвандак қабул кунад ҳам, ҳарфи **ё** нигоҳ дошта мешавад: **навъи харбу-**

за, чамъи мардум, шамъу парвона, табъу нашр.

Дар ибораҳои изофӣ ҳарфи ъ дар байни ду садонок ояд, навишта намешавад: **манбаъ — манбаи об, тулӯъ — тулӯи офтоб.**

Машқи 158. Калимаҳои маънояшон нофаҳмову душворро аз «Фарҳанги забони тоҷикӣ» дарёфт намуда, шинос шавед.

Шамъ, маънӣ, сунъӣ, қалъа, монеъ, маҷмӯъ, таърих, ихтироъ, маътал, маъхаз, таъбир, маъмул, қуръа, қаър, маъво, сараъзо, қомеъ, мабдаъ, мӯъмин, мӯътадил, мӯъчиза.

Машқи 159. Ба талаффуз ва имлои ҷуфти калимаҳои зерин диққат диҳед, фарқияташонро гӯед.

Бад-баъд, сурат-суръат, шӯла-шӯъла, лаллаъл, ман-манъ, таб-табъ, рад-раъд, шер-шеър, нал-наъл, маъдан-мадан, аъло-ало, таъна-тана, даъво-даво.

Машқи 160. Ба ҷойи нуқта **ҳарфи** ъ-ро гузошта, калимаҳоро дар шакли пурра ба дафтар нависед.

1. Хониши мӯ...тадили булбулҳо ба шукуфтани гулҳо алоқаманд аст. 2. Зоғҳои кӯҳӣ, одатан ба...ди хӯрок фа-...олтар мегарданд. 3. Ба...ди ба маҳфил а...зо шудан Озод серкору пурташвиш шуд. 4. Баҳорон, айёми гулшукуфту гардолудшавӣ нав...ҳои ҳархела ба якдигар та...сир мерасонанд. 5. Мусичаҳо ҷонварони наф...расон, дӯстони инсонанд. 6. Дар қа...ри обанбор об кам монд. 7. Дилкушо ма...вое буд, дарахтони бисёр ва обҳои равон дошт.

Машқи 161. Ба ҷойи нуқтаҳо пас аз садоноки калимаҳои аввал бандаки изофиро илова карда, ибораҳо тартиб диҳед. Қоидаи имлоии амалкардаатонро гӯед.

матӯъ ... зарбофт, мисраъ ... шеър, матлаъ ... ғазал, низӯъ ... дохилӣ, мавзӯъ ... и дарс, ручӯъ ... лирикӣ.

Машқи 162. Чумлаҳоро хонед, калимаҳои дар таркиб ҳарфи ӯ доштаро ба дафтар нависед.

1. Лӯъбату Ҷаъфар барои хониши шеър баҳои аъло гирифтанд. 2. Маъсумаю Маъмура, Маъруфу Меъроҷ бо навбат маънои калимаро шарҳ доданд. 3. Хонандаи маъзаратхоҳ маъзур меҳоҳам гуфта, бо овози паст маъюсона ба савол ҷавоб дод. 4. Даъватномаи тадбири маънавӣ-маърифӣ ташкилкардамонро ба маъмурияти мактаб супоридем. 5. Пеш аз баргузоршавии мусобиқаҳои оламшумули варзишӣ машъал афрӯхта мешавад. 6. Поезд дар разъезди аз хонаи мо андаке дур ист мекунад. 7. Неъмату Саъдулло дӯстони меҳрубонанд.

Машқи 163. Бо навишти калимаҳо ошно шавед ва бо онҳо чумлаҳо тартиб диҳед.

Саъдӣ, Талъат, Санъат, Раъно, меъмор, анъана, таъм, шамъ, аъзо, баъд, ручӯъ, хуштолеъ.

Намуна: Иншоотҳои таърихию меъмории кишварамон зебову хушманзар аст.

Тест

1. Ҳарфи ӯ чӣ гуна ҳамсадо ба шумор меравад?

- а) димоғӣ
- б) ҳалқӣ

- в) ларзон
- г) ҳеҷ гуна ҳамсадо

2. Дар таркиби кадом гурӯҳи калимаҳо ҳарфи ӯ бештар истеъмол меёбад?

- а) ўзбекӣ
- б) арабӣ
- в) русӣ-байналмилалӣ
- г) туркӣ

3. Ҳарфи ӯ ва ҷойи он дар калима чӣ гуна аст?

- а) дар аввал
- б) дар дохил ва охир
- в) дар аввал ва мобайн
- г) дар аввал ва охир

4. Дар байни кадом ҳарфҳо ӯ навишта намешавад?

- а) дар байни ду садонок
- б) дар байни садоноку ҳамсадо
- в) дар байни ҳамсадову садонок
- г) дар охири калима пас аз ҳамсадо

Машқи 164. Мисолҳое нависед, ки дар онҳо ӯ ҳамчун аломат истифода шуда бошад.

ИМЛОИ ҲАМСАДОҲОИ Д, Т, Ҳ

Ҳамсадоҳои **д**, **т**, **ҳ** дар баъзе калимаҳо равшан ва ё тамоман талаффуз намешаванд, ки ин ба меъёри талаффузи забони адабӣ мувофиқ аст. Чунончӣ: дар калимаи баландтар ҳамсадои **д** ва дар калимаи пасттар ҳамсадои **т** (аввалӣ) талаффуз карда намешаванд ва зӯр зада талаффуз кардани онҳо ҳам шарт нест. Дар калимаи бегоҳ ҳамсадои **ҳ** равшан, бурро талаффуз намешавад. Бинобар ин ҳамсадоҳои **д**, **т**, **ҳ**-ро ҳамсадоҳои талаффузнашаванда меноманд.

Барои он ки дар навишти калимаҳои номбурда ба хато роҳ надихем, онҳоро аз ҷиҳати сарфӣ (морфологӣ) таҳлил бояд кард: **баландтар**, **пасттар**, **бегоҳ**. Ё ин ки калимаҳоро ба тариқи зерин муқоиса кардан зарур аст:

баландтар — баландӣ, пасттар — пастӣ, бегоҳ — бегоҳӣ.

Дар ҳолати дуюм ҳамсадоҳои **д, т, ҷ** равшан талаффуз мешаванд.

Машқи 165. Ба дараҷаи талаффузи ҳамсадоҳои **д, т, ҷ** эътибор дода, калимаҳоро хонед. Калимаҳои ҳамсадоҳояшон равшану норавшан талаффуз гардидаро дар алоҳидагӣ номбар кунед.

Низорамоҳ, Озодамоҳ, Роҳат, Ибодат, Лутфинисо, панднома, иззатманд, зардча, кабудча, дастгоҳ, даҳ, баъдтар, бистсола, якчандто, забт кардан.

Машқи 166. Калимаҳое нависед, ки ҳамсадоҳои **д** ва **т, с** ва **т** дар он калимаҳо пасу пеш ҷой гирифта бошанд. Дар хусуси талаффуз ва навишти ҳамсадоҳо фикратонро баён кунед.

Машқи 167. Ҷумлаҳоро хонед, калимаҳои дар таркиб ҳамсадоҳои **д, т, ҷ** доштара ба дафтар рӯбародор кунед. Дараҷаи талаффузи ҳамсадоҳои мазкурро гӯед.

1. Дастанонаи хоҳарам бисёр зебо аст.
2. Самолёт баландтар парвоз кардан гирифт.
3. Шамсия ба истгоҳи машина наздик шуд.
4. Бародарам дар хондан маро дастгирӣ намуд.
5. Ростгӯй ва ростқавлӣ аз хислатҳои беҳтарини инсонанд.
6. Қади ман аз қади бародарам пасттар аст.

Машқи 168. Бо интиҳоб ва корбасти ҳамсадоҳои **д, т, ҷ** якчанд калима нависед. Дараҷаи талаффузашонро аз ҷиҳати равшанию норавшанӣ муайян кунед.

ИМЛОИ ҲАМСАДОИ Й

Ҳарфи й дар мавридҳои зерин навишта мешавад:

1. Дар аввал, мобайн ва охири калима: йилт-йилт, йӯрмадӯзӣ, рӯймол, пайвандак, ростгӯй. Аз хотир фаромӯш набояд кард, ки ҳарфи й дар аввал камтар, вале дар мобайн, охири калима бисёртар истеъмоли меёбад.

2. Пас аз й садоноки а ояд, ётбарсари я (пой-поя, ой-ояд, гӯй-гӯяд), пас аз й садоноки о ояд, ётбарсари ё (хубрӯй-хубрӯён, тӯй-тӯёна), пас аз й садоноки у ояд, ётбарсари ю (най-наю дутор, лой-лою гил), пас аз й садоноки э ояд, ётбарсари е (чӯй-чӯе, той-тоё) навишта мешавад. Вале дар калимаҳои мураккаб садонокҳо вазъияти худро нигоҳ медоранд: лойолуд, пойандоз ва амсоли инҳо.

3. Дар баъзе калимаҳо, ки ҳарфи й ташдиднок аст, як й дар таркиби ётбарсар медарояд, ки он ин тавр навишта мешавад: муайян, Муҳайё, Сайидо, тағйир, тағйирот ва ғайра.

Ҳарфи й дар мавриди зерин навишта намешавад:

4. Дар мобайн ва охири калима дар байни садонокҳо дар талаффуз й афзоиш ёбад ҳам, навишта намешавад: барои, хонаи нав, тӯи арӯсӣ, орзуи дерина ва ғайра. Вале калимаҳои, ки таърихан дар таркиби худ ҳамсадои й до-ранд, аз ин истисно мебошанд: чой (чойи кабуд), пой (пойи рост), мӯй (мӯйи сафед), рӯй (рӯйи зебо).

Машқи 169. Калимаҳоро хонед ва мавриди истеъмоли ҳарфи й-ро нумбар кунед. Ба кадом забон мансуб будани калимаҳои Йӯлдош, йигит, йӯрғаро гӯед.

Йӯлдош, байт, қайд, тӯй, тӯйхона, йигит, байтбаракбозӣ, пойафзол, пойлуч, йӯрға, пайраҳа, қайчӣ, найнавоз, поймол, пайваст, ростгӯй, пайрав, пойбараҳна.

Машқи 170. Пас аз садонокҳои о ва а ба ҷойи ҳарфи й ётбарсари ю-ро кор фармуда, калимаҳои тартиб диҳед.

Чой — ... қанд, карнай — ... сурнай, най — ... доира, май — ... шароб.

Машқи 171. Калимаҳои нависед, ки й пас аз садонокҳои омада овозҳои **йа, йу, йо, йе**-ро ифода кунанд ва бо ҳарфҳои **я, ю, ё, е** навишта шуда бошанд.

Машқи 172. Бо назардошти қоидаҳои имлоии ҳамсадои **й** мисолҳои нависед.

ИМЛОИ ҲАМСАДОИ С ДАР КАЛИМАҲОИ ИҚТИБОСИ

Калимаҳои иқтибосии дар таркиб ҳарфи **ҷ** дошта дар забони тоҷикӣ бо ҳарфи **с** навишта мешаванд. Ҳамсадои **с** пеш аз садонок ва дар дохили калима пас аз ҳамсадо **с**, дар дохили калима, яъне дар байни ду садонок **тс** навишта мешавад: **сех, концерт, интонатсия, информатсия.**

Машқи 173. Бо имлои калимаҳои шинос шавед ва онҳоро ба дафтар рӯбардор кунед. Мавриди истеъмом ва тарзи навишти ҳамсадои **с**-ро муайян намуда, муродифи калимаҳои абзас ва сиркулро гӯед.

Абзас, лексия, сиркул, цилиндр, стансия, сирк, семент.

Машқи 174. Бо кӯмаки омӯзгор номҳои тоҷикии истилоҳҳои забоншиносиро **рӯ** ба **рӯ** нависед. Гӯед, ки дар ин калимаҳои **с** ба ҷойи кадом ҳарф дар шакли **с** ва **тс** навишта шудааст.

Аксент, ассимилятсия, диссимилятсия, суффиксатсия, классификатсия, префиксатсия, аффиксатсия, конструксия.

Машқи 175. Ҳамсадои с-ро мувофиқи имло дар аввал, мобайн ва охир кор фармуда, калимаҳои иқтибосӣ нависед.

ҲИҶО ВА ХЕЛҲОИ ОН

Калимаҳо дар талаффуз ба ҳиссаҳо тақсим мешаванд. Масалан, калимаҳои *қалам*, *пар-гор* ба ҳиссаҳои *қа-лам*, *пар-гор* ҷудо мешаванд. Ин ҳиссаҳои калима *ҳиҷо* ном доранд. Ҳиҷо хурдтарин воҳиди талаффуз аст.

Воситаи асосии ҳиҷосозӣ садонокҳо мебошанд. Онҳо алоҳида ё дар якҷоягӣ бо ҳамсадоҳо ҳиҷои гуногунро месозанд. Бинобар ин, дар калима миқдори ҳиҷоҳо ба миқдори садонокҳо баробар аст. Дар калима чӣ қадар садонок бошад, дар он ҳамон қадар ҳиҷо мешавад: *о-су-да*, *о-бод*, *дил-ни-шин*, *гаҳ-во-ра*.

Ҳиҷо хелҳои гуногун дорад. Агар ҳиҷо бо садонок тамом шавад, *ҳиҷои кушод* (до-ру, шона) ва агар бо ҳамсадо ба охир расад, *ҳиҷои баста* (шаб-нам, панҷ-сад) ном дорад.

Ҳиҷо агар зада гирад, ҳиҷои заданок ва агар безада гуфта шавад, ҳиҷои безада ном дорад.

Машқи 176. Калимаҳоро аз рӯйи адади ҳиҷо ба ҳиҷоҳо ҷудо карда нависед.

Посбон, бинокор, тунукасос, мисраъ, реша, пошна, хонатлас, хушҳаво, ғамгусор, байтбарак, роҳхат, рубоӣ, ришта, ривоят, хонасос, ғазалхон, ҷафокаш, соҳибҳунар.

Машқи 177. Даҳто калимаи ҳиҷоҳояшон кушод нависед.

Намуна: хо-ла, ха-зи-на, бо-да.

Машқи 178. Фикрҳои пандомӯзро хонед ва хулосаантонро аз рӯи мазмуни он баён кунед. Калимаҳоро дар алоҳидагӣ ба ҳиҷоҳо ҷудо карда нависед.

1. Модари соҳибдухтар — шахси хушбахт.
Модари бедухтар — шахси сарсахт.
2. Одами хонанишин — шахси худнафрин.
3. Тухми кошта — нишонаи навмедӣ ва рӯзафзунӣ.

Машқи 179. Калимаҳоро ба ҳиҷоҳо ҷудо карда, хели ҳиҷоҳояшонро номбар кунед.

Шафтолуранг, пурнур, хайма, чормағзфурӯшӣ, шабнамхӯрда, шашмақомдон, ҳикматшинос, мавзунқомат, хамидақомат.

Машқи 180. Понздаҳто калимаи ҳиҷоҳояшон баста нависед. Намуна: шат-ранҷ, ях-дон.

Тест

1. Ҳиҷоҳо вобаста ба таркибу хусусиятҳои овозиашон чӣ гуна мешаванд?

а) кушод ва баста	в) камистеъмол
б) равшан ва норавшан	г) серистеъмол

2. Ҳиҷоҳи аз садонок таркибёфта ё худ бо садонок тамомшаванда чӣ гуна ҳиҷо ба шумор мераванд?

а) ҳиҷои кушод	б) ҳиҷои баста
в) нимҳиҷо	г) бисёрҳиҷо

3. Ҳиҷоҳои ҳарфи охиринашон ҳамсадо буда, кадом гурӯҳи ҳиҷоро ташкил медиҳанд?

- а) ҳиҷои кӯтоҳро б) ҳиҷои бастаро
в) ҳиҷои дарозро г) ҳиҷои кушодро

4. Ҳиҷоҳо вобаста ба заданокӣ чӣ гуна мешаванд?

- а) заданок ва беада б) кушода ва пӯшида
в) дароз ва кӯтоҳ г) пурра ва нопурра

Машқи 181. Панҷтоӣ калимаҳои духиҷоӣ, сеҳиҷоӣ, чорҳиҷоӣ нависед.

БА САТРИ ДИГАР КҶЧОНИДАНИ ҲИССАИ КАЛИМА

Ҳангоми ба сатри дигар кҷчонидани ҳиссаи калима шартҳои зерин ба ҳисоб гирифта мешаванд:

1. Яклухтии ҳиҷо нигоҳ дошта мешавад: *боғ-бон, дӯс-тӯ, баъ-зан, қаҳ-ва, му-си-қа-на-воз, қа-лам-ча-пай-ванд.*

2. Дар калимаҳои ташдиддор як ҳарф дар сатри аввал мемонад ва ҳарфи дуюм ба сатри дигар кҷчонида мешавад: *хур-рам, табас-сум, муваф-фақият.*

3. Як ҳарф ҳиҷоро ташкил кунад ҳам, дар сатри пешина намемонад ва ба сатри дигар кҷчонида намешавад: *оҳис-та, офтоб-рӯя (шакли дуруст), о-ҳиста, офтобрӯ-я (шакли нодуруст).*

4. Ҳамсадои ҳалқии ӯ дар таркиби ҳиҷои пеш ва дар сатри аввал мемонад: *меъ-да, меъ-мор.*

5. Калимаи якҳиҷоии ба сатри аввал нағунҷида ба сатри дигар яклухт навишта ме-

шавад: сол, моҳ, зарб, чамъ, кач, рост, лой, барф, дуд, роҳ ва ғайра.

6. Дар сатри аввал пас аз ҳиҷои яклухт аломати тире гузошта шуда, ҳиссаи боқимондаи он ба сатри дигар навишта мешавад.

Машқи 182. Калимаҳоро мувофиқи қоидаи якуми аз сатр ба сатркӯчонӣ ба ҳиссаҳо ҷудо карда нависед.

Фарёд, нола, вазифа, осон, душвор, муаммо, мухаммас, ҳаво, хунук, гармсел, форам, корчаллон, тадбиркор, ташаббускор, мунтазам, тараққиёт, таачҷуб, талаффуз, ошуфтаҳол, ҳақиқатнигор.

Машқи 183. Калимаҳои дар таркиб ҳарфи ташдиддорро ба тарзи аз сатр ба сатркӯчонӣ ба дафтар рӯбардор кунед.

Ассалом, иттифоқ, миллӣ, муддат, мураккаб, мусаллаҳ, муқаддима, чилла, шиддат, якка, қисса.

Машқи 184. Бо интиҳоби калимаҳои поёнӣ матне бо сарлавҳаи «Ба рӯи ях ва барф метозему мебозем» тартиб диҳед.

Барф, барфбозӣ, ях, яхпора, барфин, барфолуд, барфпӯш, барфреза, яхи тунук, яхи ғафс, барфтӯда, барфтеппа, барфӣ, яхак, яхбанд, яхбур, яхбаст, барфи лак-лак борида, яхи шикаста.

Машқи 185. Калимаҳоро аввал ба ҳиҷоҳо ҷудо кунед, сонӣ бо қоидаи аз сатр ба сатркӯчонӣ нависед. Фарқи ҳиҷоҷудокуниву аз сатр ба сатркӯчонии калимаҳоро гӯед.

Офтоб, олам, аҷоиб, ахлоқ, асос, амма, айём, иваз, хайма, доира.

Машқи 186. Калимаҳои дар таркиб ҳамсадои ҳалқии ӯ доштаро ба тарзи аз сатр ба сатркӯчонӣ ба дафтар рӯбардор кунед.

Чамъият, чамъбаст, чидааъзо, шеърнавис, қалъасозӣ, чамъомадгоҳ, аълосифат, аъмол чамъшаванда, бамаънӣ, баъди кор, шаъну ша- раф.

Машқи 187. Аз силсилаи мисолҳо калимаҳои якҷиҳои ба сатри аввал нағунҷидаи ба сатри дигар яклухт навиш- ташавандаро муайян кунед.

Хол, рубоб, хишт, калима, шакл, баландмар- таба, байт, ресмон, бахт, бонг, рост, ширмоҳӣ.

Саволҳо барои санҷиши дониш:

1. Мувофиқи чӣ гуна шартҳо ҳиссаи калимаҳо аз як сатр ба сатри дигар кӯчонида мешавад?
2. Аз сатр ба сатркӯчониҳои ҳиссаи калима гуфта чиро мефаҳмед?
3. Пас аз ҳиссаи яклухт дар сатри аввал пеш аз ҳиссаи дигари калима кадом аломат гузошта мешавад?
4. Ҳиҷоҳои аз як садонок таркибёфтаре дар шакли танҳо дар сатри аввал вогузошта навиштан дуруст аст оё хато?
5. Ҳамсадои ҳалқии дар дохили калима омадаи ӯ дар вақти ба ҳиссаҳо ҷудо карда навиштани калимаҳо дар кадом сатр менамояд?

Машқи 188. Маълумотро доир ба қоидаҳои аз сатр ба сатркӯчонӣ хонед ва фикратонро бо навиштани мисолҳо исбот кунед.

ЗАДАИ КАЛИМА

Равшантару сахттар садо додани яке аз ҳиҷоҳои калимаро *зада* меноманд. Ҳиҷои за- данок ба воситаи аломати (/) нишон дода ме- шавад: мактаб, хона, тиреза, ниҳоят, фардо.

Зада дар ҳиҷоҳои гуногуни калима мео- яд. Он дар исмҳо, сифатҳо, шумора ва баъ- зе ҷонишинҳою зарф дар ҳиҷои охир меояд:

Хуршед, боғбон, нилобӣ, сездеҳ, нӯҳсад, бинанда, шумо, оҳиста.

Дар баъзе исмҳо, ҷонишинҳо, шаклҳои тасрифии феъл, зарфҳо, ҳиссачаҳо ва нидо зада дар ҳиҷои аввал ё мобайн меояд: Аҳроров, ҳама, инчунин, меравам, намегирам, хеле, ниҳоят, кани.

Машқи 189. Ба кадом ҳиссаҳои нутқ мансуб будани калимаҳоро муайян намуда, онҳоро дар алоҳидагӣ нависед. Баъд аз он гӯед, ки аломати зада дар кадом қисми калимаҳо гузошта шудааст?

Сахро, сафед, ҳазор, кадом, дидан, хониш, оҳанин, дувоздаҳ, ҳамин, омадан, мардум, қадбаланд, сесад, чунин, гузоштан, панҷсад, табассумкунон, нуздаҳ, беихтиёр, якдигар, ҳамдигар.

Машқи 190. Фикрҳои пандомӯзро хонед ва хулосаатонро аз рӯи мазмуни он баён кунед.

1. Дар назди хирадманд худро нодон бишумор.
2. Дар байни дӯсту душман худшинос бош.
3. Пахш кардани остона — мамнӯъ.

Калимаҳои аз забони русӣ иқтибосшуда бо задаҳои худашон талаффуз мешаванд: кино, атом, физика.

Агар калимаҳои иқтибосии русӣ чузъи калимасозии тоҷикӣ қабул кунанд, задаи онҳо ба ҳиҷои охир мекӯҷад: атом — атомӣ, графика — графикӣ.

Ба бандаки изофӣ (китоби нав), пешоянду пасояндҳо (ба мактаб, дафтарро), пайвандакҳо (қаламу дафтар), бандакҳои

феълию хабарӣ (хондам, хондаам) зада намеафтад.

Пешванди ме- (медид, мехонд) ва ҳиссачаи инкориин *на-* (намедид, намехонд) ҳамеша заданок талаффуз мешаванд.

Машқи 191. Ҳиҷои заданоки калимаҳоро бо аломати заданокӣ нишон диҳед. Калимаҳоро аз рӯи ҷойи зада (аввал, охир, мобайн) дар сутунҳои алоҳида нависед.

Интернет, сотка, компютер, сканер, принтер, телефон, магазин, математика, дирӯз, китоб, фардо, ҳама, инчунин, мисли, бобо, падар, Аҳмадов, Мунира, Қосимовна, Раҳимов, Салим, Каримович, хеле, зебо, дусад, ҳазор, хобидан, давидан.

Машқи 192. Ҳикоятро хонед, ҷумлаи дилхоҳро интиҳоб намуда, бо гузоштани аломати шартӣ ҳиҷоҳи задандори калимаҳои таркиби онро муайян кунед.

Пирамарде бо писараш зиндагӣ мекард. Мӯйсафед камбағал бошад ҳам, хеле саховатманд буд. Тамоми умр ба бенавоён ёри беминнат мерасонд. Ў дар кӯмакрасонӣ ба дигарон банд шуда, ба фарзанди худ хона сохта натавонист. Пеш аз марг ба писар гуфт: «— Писар, ҳамеша бо халқ бош! Онҳо туро танҳо намегузоранд». Дар ҳақиқат, пас аз дафни пирамард ба назди писари ӯ хешу ақрабо ва наздикону ҳамсоғон омаданд. Ҷавонро дилбардорӣ карда гуфтанд: «— Бисёр маъюс машав. Ғамхориин падарат дар ҳаққи мо хеле зиёд аст. Аз ин рӯ, мо низ, албатта, ба ту кӯмак менамоем». Ҳашар ташкил намуданд ва дар якҷоягӣ ба ҷавон хонаи нав сохтанд. Аз хизмати беминнат ва холисонаи онҳо писари мӯйсафед мамнун шуд.

Машқи 193. Калимаҳои ифодакунандаи ном, аломат, адад ва ҳаракати предметро нависед. Ҳарфу овозҳои баландтару равшантар талаффузшавандаро бо гузоштани аломати шартии зада муайян намоед.

ТАҲЛИЛИ ФОНЕТИКӢ

Тартиби таҳлили фонетикӣ

1. Аз чанд ҳарф ва овоз иборат будани калимаро муайян намудан.
2. Дар алоҳидагӣ навиштан ва номбар кардани ҳарфу овозҳои садоноку ҳамсадо.
3. Ҳамсадоҳои ҷарангдор ва бечарангро ба гурӯҳҳо ҷудо карда навиштан.
4. Ба ҳиҷо ҷудо кардани калима.
5. Хотирнишин ва ёдрас кардани ҳиҷоҳои таркиби калима: кушод ва баста, заданок ва безада.

Мисол: тарбия.

Намунаи таҳлил:

1. Калимаи «тарбия» аз шаш ҳарф (т, а, р, б, и, я) ва ҳафт овоз (т, а, р, б, и, й+а) иборат мебошад.
2. Дар таркиби калимаи «тарбия» дуто ҳарфи садонок (а, и), се то ҳарфи ҳамсадо (т, р, б), якто ҳарфи ётбарсар (я) мушоҳида карда мешавад.
3. Ҳарфҳои *р, б* ҳамсадоҳои ҷарангдор ва ҳарфи *т* ҳамсадои бечаранг.
4. Калима аз се ҳиҷо таркиб ёфтааст: *тар-би-я*.
5. Ҳиҷои дуюм зада қабул кардааст, ки он дар болои ҳарфи *и* гузошта мешавад.

Мисолҳо барои таҳлил

Супориши 1. Калимаҳои таркиби ҷумлаҳо дар алоҳидагӣ таҳлили фонетикӣ кунед.

1. Ангуштони Абӯалӣ торҳои танбӯрро ба садо медароранд.

2. Вай пичирросзанон аз ҳамнишинаш пурсид.

3. Байти аввалини ғазал матлаъ ва охири мақтаъ ном дорад.

4. Хандаҳои хушхолона баланд шуданд.

Супориши 2. Матро хонед ва аз таркиби он калимаҳои сохтаву мураккабро муайян намуда, чанде аз онҳо таҳлили фонетикӣ кунед.

Ҳашар

Халқи мо дорои анъанаҳои хуб аст, ки яке аз онҳо ҳашар мебошад. Аз қадимулайём баҳри қонеъ гардонидани эҳтиёҷи ягон шахс, оила ва ё иҷрои кори ягон ҷамоа мардуми мо ҳашар мекарданд. Ана, дар ҳамин гуна маврид ҳамсоя, дӯстон ва ҳамдеҳаҳо ба ёри мешитофтанд. Ин гуна ҷамоаи ихтиёри ҳангоми сохтани хонаву ҷой, пул, таъмири роҳ, тоза кардани ҷӯйбор ва кофтани чоҳҳо ташкил карда мешаванд. Дар раванди амалиёт ҳашарчиён на танҳо кор мекунанд, балки байни худ сӯҳбат орошта, муҳити меҳнативу истироҳат ба вуҷуд меоваранд. Дар ҳаёти мо мисли ҳашар тадбирҳои зиёде гузаронида мешавад.

НАҚЛИ ХАТТӢ АЗ РӢӢИ МАЗМУНИ МАТН

Зардолу

Ҳангоми ниҳолшинонӣ яке аз бачаҳо, ки аъзои маҳфил набуд, аз Озод пурсид:

— Дигар хел ниҳол нест, ки фақат зардолу мешинонд?

— Озод хандид.

— Зандолу не, зардолу, — ислоҳ кардани шуд ўро. Дигарон ҳам хандиданд. Писарбача хиҷолат кашида, рӯяш то буни гӯш сурх шуд.

— Ман зандолу гуфта одат кардагӣ. Дар хонаи мо ҳама зандолу мегӯянд.

— Зандолу! Ҳм. Ин ҳеҷ мазмун надорад! — шӯрид Раҳими тундмиҷоз.

— Зард-олу, яъне олуи зард. Мефаҳмӣ?

— Ман ба ин фикри ту розӣ не. Раҳим, — ба баҳс ҳамроҳ шуд Фарҳод, ки дар ҳамон наздиқӣ кор мекарду гуфтугӯи бачаҳоро мешунид. — Зардолу сурх, сафед, кабуд, гулобӣ ҳам мешавад-ку?

— Ман бошам, зардолу мегӯям, — табас-сумкунон лаб ба сухан кушод Сангинбобо, — яъне зари доруҳо, беҳтарин дору. Гӯён су-ханашро ин сон маънидод кард. — Охир, мо чизи беҳтаринро бо зар қиёс мекунем: замини беҳтарин — зархок, коргари беҳтарин — заргару заркор, матои беҳтарин — зарбофт ва ҳоказо. Меваи ин дарахт аз гӯра то пухта ҳалво шуданаш дору. Кони витаминҳо. Мағзаш — дору, баргаш — доруи дандон, гармии лах-чаи ҳезумаш — давои дарди по ва миён, қиёму шарбати гулаш, шилмаш ҳам бамазаю марҳами ҷон. Хазонаш хӯроки беҳтарини чор-во. Зардолу гӯем, равост. (Аз китоби «Мурғи сухангӯй»)

Супориши 1. Матнро хонед ва аз рӯйи мазмуни он нақшаи нақли хаттии менавиштагиатонро тартиб диҳед.

Супориши 2. Аз ҷиҳати талаффуз ва навишт фарқияти калимаҳои зардолу, зандолу, зардору муайян кунед.

Супориши 3. Аз таркиби матни нақли хаттӣ панҷто калимаи дилхоҳро интихоб карда, таҳлили фонетикӣ кунед.

КАЛИМА

МАЪНОИ ЛУҒАВИИ КАЛИМА

Воҳиди нутқе, ки мафҳуми мушаххас (конкрет)-ро ифода мекунад, калима ном дорад.

Калимаҳо аз ҷиҳати маънои луғавӣ ба ду гурӯҳи калон ҷудо мешаванд:

1. Калимаҳои, ки маънои луғавӣ доранд ва бо саволҳо ҷавоб мешаванд: саҳро, сабз, бист, нишаст. Ин гурӯҳи калимаҳо ҳиссаҳои мустақили нутқро ташкил медиҳанд.

2. Калимаҳои, ки маънои луғавӣ надоранд ва ба савол ҷавоб намешаванд: аз, то, ва, ки, аммо, вале, зеро. Ин гурӯҳи калимаҳоро ҳиссаҳои ёвари нутқ меноманд. Бо ёрии онҳо калимаҳои мустақилмаъно бо ҳамдигр алоқаманд шуда, ҷумларо ба вуҷуд меоранд: Гунҷишкро аввал шарикам дид ва онро ба ман нишон дод. Ҳамроҳ назди зардолу омаданд, вале аллакай аз ҷонвар нишоне набуд.

Машқи 194. Калимаҳои маънои луғавӣ доштаву надошта дар алоҳидагӣ нависед.

Зимистон, аз, то, барф, ки, ҳаво, ба, хунук, бо, яхмолакбозӣ.

Машқи 195. Даҳтоӣ калимаҳои маънои луғавӣ доштаву надошта нависед ва фарқияшонро гӯед.

Машқи 196. Калимаҳоро ба дафтар рӯбардор кунед ва доир ба яке аз асбобҳои мусиқӣ маълумот диҳед.

Тор, ғижжак, най, рубоб, доира, чанг, танбӯр, даф, таблак, чағона, барбат, уд, карнай, сурнай.

Машқи 197. Аз калимаҳои поёни ҷумлаҳо тартиб диҳед.

Литсей, коллеч, рейтинг, тест, озмун, ғолиб.

Саволҳо барои санҷиши дониш:

1. Калима чист?
2. Калима аз чиҳо таркиб меёбад?
3. Таркиби луғавии забон аз ҳисоби чӣ гуна калимаҳо ғанӣ мегардад ва инкишоф меёбад?
4. Калимаҳо аз чиҳати маъноӣ луғавӣ ба кадам гурӯҳҳо ҷудо мешаванд?

Машқи 198. Калимаи «Ватан»-ро аз «Фарҳанги забони тоҷикӣ» дарёфт намуда, бо шарҳу маънӣ ба дафтар рӯбардор кунед.

КАЛИМАҲОИ ЯКМАЪНО ВА СЕРМАЪНО

Дар забон калимаҳо аз чиҳати ифодаи маънӣ гуногун мешаванд.

Калимаҳое, ки танҳо дорои як маъно мебошанд, *якмаъно* (моносемия) ба шумор мераванд: *себ, харбуза, қанд, шакар, яхдон, гӯшт* ва *ғайра*.

Калимаҳое, ки ду ва ё якчанд маъноро ифода мекунанд, *сермаъно* (полисемия) ном доранд.

Калимаи «*даст*» чун ҷузъи бадани инсон бо дигар калимаҳо алоқаманд гардида,

маъноҳои нав пайдо кардааст: *дасти кушод* (саховатмандӣ), *даст кашидан* (худдорӣ кардан), *дасту по гум кардан* (саросема шудан), *даст ба коре задан* (машғули коре будан), *аз даст додан* (гум кардан), *даст ба гиребон бурдан* (ҳайрон шудан) ва амсоли инҳо.

Машқи 199. Бо калимаҳои якмаъноӣ поёни ҷумлаҳо тартиб диҳед.

Орд, нон, барф, борон, корд, шона, олу, гелос.

Машқи 200. Ба ҷойи нуқтаҳо калимаи «забон»-ро гузошта, калима ва ибораҳои дар шакли пурра ба дафтар кўчонед. Баъд аз он маъноӣ маҷозиашонро ёдрас кунед.

... доштан, ... дароз, ... кӯтоҳ, ... кашидан, ... ширин кардан, ... тоза кардан, ... ситонидан, аз ... афтодан, ба ... омадан, ... гирифтан, ... баровардан, ... як кардан.

Машқи 201. Маъноӣ ибораҳои поёниро дар қавсайн навишта ба дафтар рӯбардор кунед.

Сари шӯрида, сари об, сари роҳ, сари чашма, сари сабз, сари даст, сару кор, сар афрохтан, сар андохтан, сар бар гирифтан, сар афшондан, сар баровардан, сар задан.

Саволҳо барои санчиши дониш:

1. Чӣ гуна калимаҳоро калимаҳои якмаъно менаманд?
2. Сермаъногии калима гуфта чиро дар назар доред?
3. Фарқияти калимаҳои якмаъно ва сермаъно дар чист?

Машқи 202. Хонед ва маънояшонро муайян кунед. Бо онҳо ҷумла тартиб диҳед.

Рӯй овардан, рӯй тофтан, рӯй турш кардан.

МАЪНОИ АСЛӢ ВА МАҶОЗИИ КАЛИМА

Калима дорои маънои аслӣ ва маҷозӣ мебошад. Агар калима ба маъно ва мафҳуми аслии худ кор фармуда шуда бошад, онро маънои аслӣ меноманд. Ба маънои ғайриаслӣ, кӯчида, тамоман дигар омадани мафҳуми калима, маънои маҷозӣ ба шумор меравад. Баъзе аз калимаҳо, ғайр аз маънои аслӣ маънои маҷозиро низ ифода мекунанд. Масалан: Хона ҷимҷит шуд. Доираи якзайл чапак зада истода ҳам баробари раққоса оҳиста-оҳиста ба сӯи сардорон равон гашт.

Дар ин ҷумлаҳо калимаҳои хона ва доира на ба маънои аслии худ, балки ба маъноҳои маҷозӣ — ба ҷойи мардум одамон кор фармуда шудааст.

Маънои маҷозии калима суханро таъсирбахшу пуробуранг мекунад. Он барои пурра ва ҷозибноктар тасвир намудани предмет ва ҳодисаҳои гуногун ба шоир ва нависанда имконияти матлубе медиҳад.

Эй нури чашми ман, сухане ҳаст, гӯш кун,
То соғарат пур аст, биншону нӯш кун!

Деҳқони солхӯрда чӣ хуш гуфт ба писар,
К-эй нури чашми ман, ба ҷуз аз кишта надравӣ.

Ҳофизӣ Шерозӣ

Ибораи нури чашм ба маънои аслию ҳақиқии худ — ба маънои равшании чашм не, балки дар байти якумӣ ба манои дӯсти наздик ва ёри ҷонӣ ва дар байти дуюмӣ ба маънои фарзанд истифода шудааст.

Машқи 203. Ифодаҳои маҷозии калимаҳои поёниро муайян карда, дар дохили қавс ба ҷойи нуқтаҳо нависед.

Кушодадаст (..., ...), кушодадил (..., ..., ...), кушодазабон (..., ...), кушодалаб (...), кушодарӯ (..., ...), дарёдил (..., ...)

Ифодаҳои маҷозӣ: олиҳиммат, сахӣ; хурсанд, хуррам, хушҳол; суҳанвар, хушгап; хандон; меҳрубон, хандонрӯ.

Машқи 204. Калима ва ибораҳои ба маънои маҷозӣ корбастшударо муайян кунед. Аз ҷиҳати маъно фарқияташонро гӯед.

1. Тӯда ба ҷунбиш омад. 2. Ба назарам ситораатон гарм метобад. 3. Ба лабони давранишин қулф зада шуда буд. 4. Ў одатан, чашми рӯз накафида дар боғ мегардад. 5. Хирсак дар муддати ду сол мураббоҳои олуболу, зардолу, ҳамаи чормағз ва шарбатро ба ҷиғилдон зад. 6. Писарак тамоман дасту по гум карда мондааст. 7. Духтари гуландом ҳозир шуда, бо хуршеди ҷамолаш гӯё хонаро равшан кард. 8. Чеҳраи равшани пиروнаи Таҳамтан хира гашт. 9. Зану шавҳари доғдил ба кӯдак меҳр монданд ва ҳамчун фарзанди худ ба парвариш пардохтанд.

Саволҳо барои санҷиши дониш:

1. Маънои асли ва маҷозии калимаҳоро бо мисолҳо фаҳмонед.
2. Маҷоз дар нутқ бо чӣ мақсад кор фармуда мешавад?

Машқи 205. Бо назардошти маънои асли ва маҷозӣ ибораҳоро дар алоҳидагӣ нависед.

Ангури ширин, суҳани ширин, навдаи овезон, барфи сафед, бахти сафед, ҳавои гарм, дили гарм.

КАЛИМАҲОИ ҲАММАЪНО (МУРОДИФ)

Калимаҳои гуногуншакле, ки як маъноро мефаҳмонанд ва ё аз ҷиҳати маъно ба ҳамдигар наздиканд, муродиф (синоним) номида мешаванд.

Муродифҳо ғановати забон ба шумор рафта, ба воситаи онҳо тобишҳои гуногуни маъноӣ ифода карда мешаванд. Монанди: аҳд — паймон, қавл, ваъда; бахт — толеъ, иқбол, аъмол, саодат, насиба, тақдир; гард — чанг, ғубор; дарё — наҳр, рӯд; доно — боақл, оқил, соҳибақл, заки, олим, хирадманд, донишманд; кор — заҳмат, ранҷ, хизмат, меҳнат, шуғл, риёзат.

Муродифҳо хоси услубҳои нутқ мебошанд. Аз ин ҷиҳат онҳо муродифҳои услубӣ ба шумор мераванд. Калимаҳои *моҳ*, *қамар*, *ҳилол*, *бадр* дар маънои предметиашон фарқ надоранд, аммо ҳар яке аз онҳо вобаста ба мавқеи истеъмоли ва хусусиятҳои услубӣ фарқ мекунанд. Фарқ дар он аст, ки моҳ лексикаи услуби ғуфтуғӯӣ, қамар, ҳилол, бадр лексикаи услуби адабӣ-китобатӣ мебошанд.

Машқи 206. Муродифи калимаҳои «Ватан», «азиз», «посбон»-ро дар алоҳидагӣ нависед.

Пуштибон, зодгоҳ, маҳбуб, муҳофиз, сарзамин, мӯҳтарам, дастгир, кишвар, гиромӣ, ниғаҳбон, диёр, арҷманд, дидбон, мамлакат, муқаддас, қаровул, табаррук.

Намуна: Хуб — нағз, беҳ, хуш, бартар, авло, сара.

Машқи 207. Ба воситаи калимаҳои ҳаммаъноии зерин ҷумлаҳо тартиб диҳед ва ҳоси кадом услубҳои нутқ буданашонро гӯед.

Арча, бурс, барқ, чароғак, оташак, тундар, чақмоқ, бемор, касал, бетоб, ранҷур, хаста, бино, иморат, бод, шамол, насим.

Саволҳо барои санҷиши дониш:

1. Калимаҳои гуногуншакли ифодакунандаи маъноии якхела чӣ ном доранд?
2. Гуянда калимаҳои ҳаммаънооро дар нутқ бо чӣ мақсад интихоб ва қорбаст менамояд?
3. Силсилаи калимаҳои ҳаммаъно ҳоси кадом услубанд?
4. Дар адабиёти бадеӣ бештар чӣ гуна калимаҳои ҳаммаъно қорбаст мешаванд?

Машқи 208. Муродифоти калимаҳои «ақл», «бахт», «ганҷина»-ро аз «Луғати синонимҳои забони тоҷикӣ» дарёфт намуда, ба дафтар рӯбардор кунед.

КАЛИМАҲОИ ЗИДМАЪНО (АНТОНИМ)

Калимаҳое, ки маъноии муқобилро ифода мекунанд, зидмаъно (антоним) ба шумор мераванд: дур-наздиқ, равшан-ториқ, тар-хушқ, ширин-талх, хурд-қалон.

Калимаҳои зидмаъно бо мақсади пурқувваттар ифода қардани фикр қор фармуда мешаванд: 1. Ҷавонон насиҳати пиронро бодикқат гӯш меқарданд. 2. Доно — бо омӯзиши илм, нодон — бо ғами шикам банд.

Машқи 209. Ба ҷойи нуқтаҳо баъд аз аломати тире калимаҳои зидмаъноии мувофиқро гузошта, ба дафтар рӯбардор кунед.

Некӣ —... , хирадмандӣ —... , назарбаландӣ —... , ҳимматбаландӣ — ... , хоксорӣ — ... ,

фаъолиятноки — ... , далерӣ — ... , софдилӣ — ... , меҳнатдӯсти — ...

Калимаҳо барои истифода: бадӣ, беҳирадӣ, ҳасудӣ, ҳасисӣ, мутакаббирӣ, коҳилӣ, буздилӣ, сиёҳдилӣ, танбалӣ.

Машқи 210. Калимаҳои зидмаъноии порчаҳои шеърро муайян кунед.

Қаҳр ширинро ба талхӣ мебарад,
Талх бо ширин кучо андар хурад?

Ҷалолиддини Румӣ

Субҳ омаду шом омаду шаб омаду рӯз,
Шуд об дилам, валеқ ман ташна ҳанӯз.
Ҷаҳон равшан, ҷаҳон торик бошад,
Дар ӯ гаҳ зишт, гоҳе неқ бошад.
Раҳи дуре набошад ҳеҷ мушкил,
Чу бо ту дӯсте наздик бошад.

Лоиқ Шералӣ

Машқи 211. Бо калимаҳои зидмаъноии ҷуфти поёнӣ аввал ибора, сонӣ ҷумлаҳо тартиб диҳед.

Талху ширин, дӯсту душман, шабу рӯз, шому саҳар, обу оташ, сурху сафед, гарму хунук, пасту баланд.

КАЛИМАҲОИ ҶАМШАКЛ (ОМОНИМ)

Калимаҳое, ки шаклан якхелаю маъноҳои гуногунро ифода мекунанд, омоним ном доранд: сиёҳгӯш (гул) — сиёҳгӯш (ҳайвон), фарқ (тафовут) — фарқ (тори сар), май (номи моҳ) — май (шароб), хор (растанӣ) — хор (дастаи ҳофизон), хор (хоридан), ток (токи ангур) — ток (токи электрик) ва ғайра.

Машқи 212. Аз сисилаи мисолҳо калимаҳои ҳамшаклро муайян намуда, ба дафтар рӯбардор кунед.

Майна (парранда) — майна (мағзи сар), сабр (бардошт, тоқат, тамкин, тобоварӣ, таҳаммул, худдорӣ, шикебӣ), газ (растанӣ) — газ (ченаки дарозӣ) — газ (феъли фармоиш), сайр (тамошо, саёҳат, гардиш, гашт), хандонрӯ — тундчеҳра, карам (сабзавот) — карам (саховат), расм (сурат) — расм (урфу одат), раҳм (шафқат, ғамхорӣ, дилсӯзӣ, меҳрубонӣ), хон (дастархон) — хон (подшоҳ) — хон (феъли фармоиш).

Машқи 213. Калимаҳои ҳамшакли порчаҳои шеъриро муайян карда, аз ҷиҳати маъно шарҳ диҳед.

Гар набудӣ нолаи найро самар,
Най ҷаҳонро пур накардӣ аз шакар.

Агар ту ҳамраҳи булбул зи баҳри гулзорӣ,
Ту хорро ҳама гул бин, чу баҳри гул зорӣ.

Ҷалолиддини Румӣ

Нишаста ба сад фикр дар хомае,
Гирифта дар ангушти худ хомае.

Абулқосим Фирдавсӣ

Ба ҳар тӯе, ки Боқӣ соқӣ бошад,
Вафои дӯстдорон боқӣ бошад.

Лоиқ Шералӣ

Машқи 214. Ба ҷойи нуқта калимаҳои ҳамшакли мувофиқро гузоред.

... (ҳарф) — ... (равған), ... (поқӣ) — ... (кӯҳ дар Макка), ... (ҳарф) — ... (кӯҳи афсонавӣ), ... (роз)

— ... (дарё), ... (ҷонвар) — (чашмаи афсонавӣ),
... (фарёд) — ... (ҳиссаи нутқ)

*Калимаҳои ҳамшакл барои истифода: алиф,
сафо, Қоф, ҳайвон, нидо*

Машқи 215. Бо калимаҳои ҳамшакли зерин ҷумлаҳои тартиб диҳед.

Луғат (калимаҳои таркиби луғавии забон),
луғат (фарҳанг), *баёз* (маҷмӯаи шеърҳои шо-
ирони гуногун), *баёз* (сафедӣ), *сада* (дарахт),
сада (ҷашни мавсимӣ), *девон* (маҷмӯаи ашъор),
девон (девҳо), *симақ* (парранда), *симақ* (симча).

Машқи 216. Панҷто калимаи ҳамшакл интиҳоб кунед.
Аз рӯи маъно дар таркиби ҷумлаҳои тартиб меодоагиа-
тон истифода баред.

Намуна: Коғазии равшанин чангу хоки кӯчаро ба
худ гирифта буд.

Ҳофиз чангро бо маҳорати бемисл навохт, ки
ҳама ангушти ҳайрат газиданд.

КАЛИМАҲОИ НАЗДИКТАЛАФФУЗ

Калимаҳои аз ҷиҳати маъно фарқкунандаи
талаффузу оҳангшон ба ҳамдигар наздик,
калимаҳои наздикталаффуз (пароним) но-
мида мешаванд: *мафҳум-мавҳум, лаъл-наъл,
қаҳр-заҳр.*

Машқи 217. Калимаҳои наздикталаффузро хонед,
маъно ва фарқияшонро гӯед.

Сабр — савр, сурат — суръат, аср — асир,
шоҳ — шох, мақсад — мақсуд, нимрӯзӣ —
нимрӯза.

Машқи 218. Аз силсилаи мисолҳо калимаҳои наздикталаффузро муайян намуда, ба дафтар рӯбардор кунед.

Дароз — кӯтоҳ, асл — асил, гашт — ҳашт, даҳр — наҳр, авф — авф, ниғаҳ — нигоҳ, гармо — сармо, кафтар-кабӯтар, бағайрат — боғайрат.

Машқи 219. Порчаҳои шеърро хонед, калимаҳои наздикталаффузро муайян намуда, маънояшонро шарҳ диҳед.

Зи хешу дӯстонаш дур монда,
Зи ёрони куҳан маҳҷур монда.

Фаҳриддини Гургонӣ

Дар хона ба иззату шараф бош,
Чун дурри насуфта дар садаф бош!

Бадриддин Ҳилолӣ

Ҳавои сайри ӯ дар роҳи уммед,
Ба ҷойи фарш зар густурда хуршед.

Абдулқодири Бедил

Он чӣ напсандӣ ба худ аз нафъу зар,
Бар касе напсанд ҳам, эй беҳунар.

Ҷалолӣдини Румӣ

Машқи 220. Бо калимаҳои наздикталаффузи фикркардаатон ҷумлаҳо тартиб диҳед.

Намуна: 1. Роҳ хеле дур будааст.
2. Дурр дар таги лой ҳам дурр аст.

ТАҲЛИЛИ ЛЕКСИКИИ КАЛИМА

Тартиби лексикии калима

1. Муайян намудани маънои луғавии калима.
2. Хотирнишин намудани якмаъно ё худ бисёрмаъноии калима.
3. Ёдрас кардани хусусиятҳои синонимӣ, омонимӣ, антонимии калима.

Мисол: сарҳад.

Намунаи таҳлил:

1. Калимаи «сарҳад» маънои канораи ҳар чизро ифода мекунад.
2. «Сарҳад» калимаи бисёрмаъно мебошад. Он ба маънои канори ҳар чиз ва номи занҳо корбаст мешавад.
3. Калимаи «сарҳад» хусусияти синонимӣ дорад. Худуд, сарҳад калимаҳои ҳаммаъно мебошанд.

Супориш. Калимаҳои поёниро таҳлили лексикӣ кунед.

Офтоб, модар, баҳор, таътил, хоҳар, меҳрубон.

КАЛИМАСОЗӢ ВА ИМЛО

РЕШАИ КАЛИМА

Он ҳиссаи калима, ки маънои асосӣ дар он аст ва ба ҷузъҳои тақсим намешавад, *реша* ном дорад.

 Камонак аломати шартии реша мебошад. Он дар болои калима гузошта мешавад: лафз, мавҷ, авлод.

Калимаҳо аз ҷиҳати фарогирии решаҳо якрешагӣ, дурешагӣ, серешагӣ, чоррешагӣ ва

аз он зиёд мешаванд: абр, шифобахш, дуторнавоз, сартарошхона.

Калимаҳои якрешаро *калимаҳои содда*, *калимаҳои дурешагӣ* ва аз он зиёдро *калимаҳои мураккаб*, калимаҳои аз воситаҳои калимасоз — пешванду пасванд ва реша таркибёфтаре, калимаҳои сохта меноманд: барф, пиёдагард, ҳамқадам, ғаллазор, бошууруна, бекорӣ.

Машқи 221. Бо гузоштани камонак решаи калимаҳоро муайян кунед. Аз ҷиҳати сохт чӣ гуна калима буданашонро гӯед.

Одамдӯст, озодфикр, пешсаф, пешқадам, ибратбахш, оиладӯст, чорводор, ашӯлаҳон, асилзода, абрӯфарох, адолатҷӯ, абрешимбоф, анбурсоз, ангурфуруш.

Машқи 222. Аз рӯи қолаби зерин мисолҳо нависед.

1.
2.
3.

Машқи 223. Шеърро хонед, калимаҳои содда, сохта, мураккабро дар алоҳидагӣ нависед. Реша, пешванд ва пасвандро бо аломати шартӣ ишора кунед.

Дарахтони деҳи кӯҳӣ

Дарахтони баланди деҳи кӯҳӣ,
Аҷаб хуш ҷилваҳою ноз доранд.
Чу барфи қул्लाҳои пир ҳамдам,
Чу кабку булбулон ҳамроз доранд.

Дарахтони баланди деҳи кӯҳӣ,
Дарозумр аз ҳавои беғуборанд.
Сарафроз аз насими анбаромез,
Зи дард озод з-оби чашмасоранд...
Агар дилҳои мо пок аз ғубор аст,
Дарахти умр хуррам сад баҳор аст.

Акбар Пирӯзӣ

Машқи 224. Нӯҳто калимаи дурешагӣ нависед, ки чузъҳояшон аз исму исм, аз исму сифат, аз исму феъл таркиб ёфта бошанд.

Намуна: тиҷоратхона, хушхабар, таърихнавис.

Саволҳо барои санҷиши дониш:

1. Реша чист?
2. Аломати шартии реша кадом аст?
3. Калимаҳо аз чиҳати фарогирии реша ба чӣ дараҷа мешаванд?
4. Калимаи танҳо аз реша таркибёфта чӣ ном дорад?
5. Калимаҳои мураккаб гуфта чӣ гуна калимаҳоро дар назар доред?

Машқи 225. Даҳто калимаи мураккаби серешагӣ нависед. Бо гузоштани камонак решаи онҳоро ишора кунед.

ПАСВАНД

Он ҳиссаи калима, ки пас аз реша омада маъно ва шакли калимаро тағйир медиҳад, пасванд номида мешавад.

Пасванд бо гузоштани аломати \wedge муайян карда мешавад. Исм, сифат, шумора, феъл, зарф пасвандҳои калимасозу шаклсози худро доранд. Пасванд пас аз реша омада бо он яқоя навишта мешавад: гӯша, наългар, таркиш, хӯрокворӣ, камонча.

Машқи 226. Аз силсилаи мисолҳо калимаҳои пасвандорро муайян карда, ба дафтар нависед ва бо гузоштани аломати шартӣ пасвандҳоро ишора кунед.

Бодомзор, боҷхона, оромгоҳ, шифохона, боғ, пахтазор, кӯҳсор, боғистон, оташдон, пиёдагузар, шамъдон, чароғ, шаҳрча, қонварон.

Машқи 227. Ба калимаҳои дилхоҳ пасванди -а, -чӣ, -ӣ, -гар илова карда нависед.

Тунук, шӯр, чашм, даст, гӯш, шох, саёҳат, ёрдам, навбат, хизмат, сӯзан, бедорхоб, танпарвар, рӯйханҷолкун, сурудхон, говдӯш, ҳисоб, мис, оҳан, таъмир.

Машқи 228. Бо интиҳоб ва корбасти пасвандҳои ҷамъсози -ҳо, -он, -гон, -ён мисолҳо нависед. Аз рӯйи вазифа ба кадом гурӯҳи пасвандҳо дохил шуданашонро гӯед.

Машқи 229. Решаву пасвандҳои калимаҳоро бо аломат ишора кунед.

Давлатманд, лаългун, мрамарӣ, чӯбин, ша-
рафманд, фоиданок, тӯёна, равғанӣ.

Саволҳо барои санҷиши дониш:

1. Пасванд чист?
2. Пасванд пас аз чӣ меояд?
3. Аломати шартии пасванд кадом аст?
4. Пасвандҳои забони тоҷикӣ аз рӯйи вазифа ба чӣ гуна гурӯҳҳо тақсим мешаванд?

Машқи 230. Калимаҳоро ба дафтар нависед, баъд аз он пасванд ва решаҳоро бо аломати шартӣ ишора кунед.

Хӯрок, пӯшок, зебоякак, хоксор, барқсон, шинвар, хизматгор, нуронӣ, оҳанин, саводнок.

Намуна: хоксор.

ПЕШВАНД

Он ҳиссаи калима, ки пеш аз реша омада, калимаи нав месозад, **пешванд** ном дорад.

ҳам-, бо-, ба-, бе-, но-, то-, дар-, бар-, фур-, во-, боз- ма-, ме-, би-, бу- пешвандҳои забони тоҷикӣ ба шумор мераванд. Онҳо исм, сифат, феъл ва зарф месозанд. Пешванд бо гузоштани аломати **—** муайян карда мешавад. Ҷойи пешванд дар калима пеш аз реша буда, он якҷоя навишта мешавад: *ҳамсафар, бамаънӣ, ноӯҳдабаро, меравад, барвақт, фуromaд, вохӯрд, боздошт, марав, бихон, бубар.*

Машқи 231. Бо гузоштани аломатҳои шартӣ пешванду пасванд ва решаи калимаҳоро муайян кунед.

Ҳамкор, коргар, ҳамном, корӣ, ҳамтабақ, нокас, ношуд, барангехтан, баргаштан, бархостан, дархостан, бардурӯғ, даргузар, нарафт, нахонд, вонахӯрд, бишин, бубин.

Машқи 232. Бо кӯмаки омӯзгор пешвандҳои исмсоз, сифатсоз, феълсоз ва зарфсозро нависед.

Машқи 233. Пешвандҳои сифатсозро ба хотир оварда, пеш аз калимаҳои поёнӣ илова карда нависед. Бо аломатҳои шартӣ пешванд ва решаи калимаҳоро ишора кунед.

Муқова, муқаррар, мӯътадил, натиҷа, озор, нуқсон, писанд, сабаб, саховат, шиддат, шукр, эътибор, қадр, қувват, дард, диққат.

Саволҳои барои санҷиши дониш:

1. Пешванд чист?
2. Аломатҳои шартӣ пешванд чӣ гуна аст?
3. Пешванд бо чӣ пайваст навишта мешавад?

Машқи 234. Калимаҳое фикр карда нависед, ки дар таркиб пешвандҳои дар-, бар-, фур-, во-, боз-, ма-, ме-, би-, бу- дошта бошанд.

Намуна: гирифттан — даргирифттан, гуфттан — бозгуфттан, дошт — бардошт.

АСОС ВА БАНДАК

Ҳиссаи калимае, ки пеш аз бандак меояд, асос ном дорад.

Ба асос реша, пешванд ва пасванд дохил мешавад. Аломати шартии асос мебошад, ки ба зери калима гузошта мешавад.

Ҳиссаи ёрирасоне, ки баъд аз реша ё асос омада, онро аз ҷиҳати муносибатҳои гуногуни наҳвӣ бо калимаҳои дигари ибора ё ҷумла алоқаманд мегардонад, бандак ном дорад.

Бандак чор навъ мешавад: бандаки изофӣ, бандакҷонишинҳо, бандакҳои феълӣ ва бандакҳои хабарӣ.

Бандакҳо унсури калимасоз нестанд ва маънои луғавии калимаро тағйир намедиҳанд.

Машқи 235. Асос ва бандакҳои калимаҳои поёниро муайян кунед.

Ангуштаринам, ангуштаринат, агуштаринаш, ангуштаринамон, ангуштаринатон, ангуштаринашон, хандидаам, хандидаӣ, хандидааст, хандидаем, хандидаед, ханидидаанд.

Машқи 236. Калимаҳоро ба дафтар рӯбардор карда, реша, пасванд, пешванд, асос ва бандакҳояшонро бо аломати шартӣ ишора кунед.

Зангӯла, зарба, кафшдӯзӣ, коргар, андохтанд, даромадам, равғанолуд, болаёқат, баинсоф, одамгарӣ.

Саволҳо барои санҷиши дониш:

1. Асос чист?
2. Аломати шартии асос чӣ гуна аст?
3. Бандак чист?
4. Бандак чӣ гуна навъҳо дорад?

Машқи 237. Панҷто калима навишта реша, асос, пешванд, пасванд ва бандакҳояшро муайян кунед.

БАНДАКИ ИЗОФӢ

Бандаки изофӣ (*u*) калимаҳоро ба ҳамдигар алоқаманд намуда ибора месозад. Воситаи серистеъмоли алоқаи тобей дар ташаккули ибора, ки ба калимаи тобеъкунанда васл ёфта, тобеъшавандаро ба он алоқаманд менамояд: *лугати дузабона, гули навшукуфта, майдони васеъ, газали дилошӯб, сухани ас-рорангез.*

Машқи 238. Бо гузоштани бандаки изофӣ дар байни калимаҳо, ибораҳо тартиб диҳед.

Пиёла... чойнӯшӣ, мурғ... даштӣ, кишт... тирамоҳӣ, гандум... баҳорӣ, ранг... гулобӣ, хурӯс... ҷангӣ, ҷӯра... ҷонӣ, айём... баҳор, гелос... баҳори.

Намуна: мурғи даштӣ.

Машқи 239. Бо ихтисороти бандаки изофӣ ибораҳоро ба калимаҳои мураккаб табдил диҳед. Ҳодисаи «факки изофа», инчунин «шакли роста» ва «шакли чаппа»-и калимасозии изофаро аз омӯзгор пурсед.

Мурғи обӣ, марди нек, соҳиби хона, соҳиби кор, шарики дарс, сари лашкар, сари сулола,

сари ҳавз, хонандаи суруд, навозандаи танбӯр, тарошандаи ҳайкал.

Намуна: сарҳавз, танбӯрnavоз.

Машқи 240. Бо гузоштани бандаки изофӣ дар байни ҷузъҳои калимаҳои мураккаб, ибораҳо тартиб диҳед. Ибораҳои бо «шакли роста» ва «шакли чаппа»-и калимасозии изофа сохташударо дар алоҳидагӣ номбар кунед.

Себқоқ, тангкӯча, латтакӯҳна, хамиртурш, тундбод, шӯрхок.

Саволҳо барои санҷиши дониш:

1. Бандаки изофӣ чӣ гуна вазифаро адо мекунад?
2. Бандаки изофӣ кадом ҷузъҳои ибораро ба ҳамдигар пайваст мекунад?

Машқи 241. «Шакли роста» ва «шакли чаппа»-и калимасозии изофаро ба хотир оварда, доир ба онҳо 5—6 тоӣ мисол нависед.

Намуна: гандумбирён (гандуми бирён), ҷавонмард (марди ҷавон).

БАНДАКҶОНИШИНҶО

-ам, -ат, -аш, -амон, -атон, -ашон бандакҷонишинҳои шахсӣ-соҳибӣ мебошанд. Бандакҷонишинҳо бо исмиҳо ва ҳиссаҳои нутқи исмишуда васл шуда, ба онҳо маънои соҳибиятро медиҳанд. Онҳо ифодакунандаи шахсу шумора мебошанд: китобам, китобат, китобаш (шахси гӯянда, шунаванда, ғоиби шумораи танҳо), китобамон, китобатон, китобашон (шахси гӯянда, шунаванда, ғоиби шумораи ҷамъ).

Машқи 242. Бо интиҳоб ва қорбасти бандакқонишинҳо мисли мисоли намуна сето калима нависед.

Намуна:

либосам либосамон
либосат либосатон
либосаш либосашон

Машқи 243. Қумлаҳоро ба дафтар рӯбардор карда, ба зери қонишин ва бандакқонишинҳо хат кашед.

1. Ман — фарзанди хушбахти диёрам. 2. Китобамро ба рафиқам додам. 3. Дафтарро ба рӯйи миз гузошта, ба навиштани иншо ҳозир шавед. 4. Ӯ қаламашро аз ман пурсид.

Саволҳо барои санҷиши дониш:

1. Бандакқонишинҳо кадомҳоянд?
2. Бандакқонишинҳо дорои чӣ гуна хусусиятанд?
3. Бандакқонишинҳо ба кадом шахсу шумораҳо мансубият доранд?
4. Бандакқонишинҳои шахси яқум, дуюм, сеюми танҳо вуҷуд чамъ кадомҳоянд?

БАНДАҚҲОИ ФЕЪЛӢ

Бандақҳои феълӣ бо асосҳои феъл васл шуда, шумора ва соҳиби амалро мефаҳмонанд. *-ам, -ӯ; -ем, -ед, -анд* бандақҳои феълӣанд. Онҳо шахс ва соҳиби амалро муайян мекунанд.

Машқи 244. Калимаҳоро ба дафтар рӯбардор карда, бандақҳои феълӣро бо аломати шартӣ муайян кунед.

Мехонам, мехонӣ, мехонад, мехонем, мехонед, мехонанд.

Машқи 245. Феълҳои хонд, дид, навохт, меравад, мехонадро мисли намуна бо илова кардани бандакҳои феълӣ нависед.

Шахсо	Шумораҳо	
	танҳо	ҷамъ
гӯянда	омадам	омадем
шунаванда	омадӣ	омадед
ғоиб	омад	омаданд

Машқи 246. Ҷумлаҳоро хонед, шахсу шумора ва бандакҳои феълӣро номбар кунед.

1. Намояндагони ҳар як миллат дар гӯшаву канори боғ баҳри намоиши санъат, фарҳанг, маданият, урфу одат ва пешкаши таомҳои миллии худ ҷамъ омаданд. 2. Бо гузашти айём устоду шогирд мисли падару писар шуданд. 3. Дандон ба дандон гузошта, тоқат мекард. 4. Чанд бор беҳолона рост истода монд, вале боз зуд аз пайи кор мешуд. 5. Ҷони худаш дар хатар, вале барои ҳифзи ҳаёти каси дигар камарбаста аст. 6. Варзиш ба ҷавонон имкон медиҳад, ки аз ҷиҳати ҷисмонӣ пурқувват ва солим бошанд.

Саволҳо барои санҷиши дониш:

1. Чӣ гуна бандакро бандаки феълӣ меноманд?
2. Бандаки феълӣ ба кадом шахсу шумораҳо мансубият дорад?
3. Кадом шахс бандаки феълӣро қабул намекунад?

Машқи 247. Бо интиҳоб ва корбасти бандакҳои феълӣ мисолҳо нависед.

БАНДАКҲОИ ХАБАРӢ

-ам, -ӯ, -аст; -ем, -ед, -анд бандакҳои хабарӣ мебошанд. Бандакҳои хабарӣ бо исм, сифат, ҷонишин, масдар ва сифати феълӣ омада, шахсу шумораро далолат мекунад: 1. Ман наққоши моҳир шуданро орзу мекунам. 2. Падарам барои ман китоби шавқовар харид кардаанд.

Бандаки хабарии аст бо сифати феълӣ якҷоя ва аз исм, сифат, ҷонишин, масдар ҷудо навишта мешавад: 1. Ҳумоюн мактаби миёнаро хатм кардааст. 2. Зариф талабаи пешқадам аст. 3. Вазифаи муқаддаси мо сулҳу амониро пойдор кардан аст.

Машқи 248. Бо интиҳобан ва корбасти бандакҳои хабарӣ шахсу шумораи сифати феълӣ «хонда»-ро муайян кунед. Чаҳор – панҷ калимаи дигар интиҳоб намуда, таснифи бандакҳои хабариро давом диҳед.

Машқи 249. Ҷумлаҳои фикр карда нависед, ки бандаки хабарии аст бо исм, сифат, ҷонишин, сифати феълӣ ва масдар омада бошад.

КАЛИМАҲОИ ҲАМРЕША

Калимаҳои аз як реша сохта шуда, калимаҳои ҳамреша ном доранд: кӯҳистон, кӯҳсор, кӯҳистонӣ, кӯҳӣ.

Машқи 250. Калимаҳои ҳамрешаи мисолҳои поёниро муайян кунед.

Сарманзил, сарҳад, сарҳавз, сарзамин, сарқанд, сарчашма, шоҳбайт, шоҳдухтар, шоҳкоса, шоҳтут.

Машқи 251. Аз калимаҳои зерин калимаҳои ҳамреша сохта, онҳоро ба дафтар рӯбардор кунед.

Гӯш, деҳа, мулоҳиза, омӯз, ном, садаф, соя, моҳ.

Намуна: гӯш — гӯша, гӯшак, гӯшанишин, гӯшанишинӣ, гӯшвора, гӯшмол, гӯшрас.

Машқи 252. Бо гузоштани аломатҳои шартӣ реша ва пасвандҳои калимаҳои ҳамрешаро муайян намуда, маъношонро шарҳ диҳед.

Даст, даста, дастагул, дастак, дасткӯтоҳ, дастбанд, дастгир, дастгоҳ, дасткола, дастнавис, дастпарвар, дастпона, дастпӯшак, дастрӯймол, дастхат, дастшӯяк.

Машқи 253. Ба ҷойи нуқта калимаи «дониш»-ро гузошта, калимаҳои ҳамреша бунёд кунед.

... манд, ... мандӣ, ... вар, ... гоҳ, ... када, ... омӯз, ... ҷӯ.

САРФ ВА ИМЛО

Илми сарф яке аз соҳаҳои илми забоншиносӣ буда, доир ба сохт, таркиби калима, шаклҳои тағйирёбии калима, роҳҳои ифодаи маънои грамматикӣ, инчунин, дар бораи ҳиссаҳои нутқ ва роҳҳои калимасозии онҳо маълумот медиҳад. Илми сарф ва наҳв дар якҷоягӣ грамматикаро ташкил медиҳанд.

Имло доир ба навишти калимаҳо ва қисмҳои маънодори онҳо, дар бораи якҷоя, бо дефис ва ҷудо навиштани калимаҳо, оид ба истифодаи ҳарфи калон ва ҳарфи хурд, оид ба гузаронидани калима ва қисмҳои он аз як сатр ба

сатри дигар, ҳиссаҳои нутқ ва ғайраҳо маълумот медиҳад.

Худ аз худ маълум мешавад, ки илми сарф доир ба ҳиссаҳои нутқ маълумоти назарӣ медиҳад, имло бошад, доир ба қоидаҳои имлоии ҳарфу овозҳо ва ҳиссаҳои нутқ. Аз ин ҷиҳат илми сарф ва имло бо ҳам алоқаи узвӣ доранд.

Машқи 254. Пасванду пешванд, реша ва асоси калимаҳоро бо гузоштани аломати шартӣ муайян кунед.

Сарватманд, бошукӯҳ, босавод, насиҳатчӣ, ғамгин, истироҳатгоҳ, осмонранг, қаҳдон, анҷирзор, қангалзор, хиҷолатманд, мусиқанавоз, гулобранг.

Машқи 255. Ба кадом ҳиссаи нутқ алоқаманд буданашонро гӯед. Баъд аз он имлояшонро аз китоби «Имлои забони тоҷикӣ» дарёфт намуда, хонед.

Панҷум, нӯҳум, сеюм, шонздаҳ, ҳаждаҳ, дуто, сето, 20-то, 40-то, ду ҳазору ёздаҳум, панҷоҳу панҷ, ду дона себ, ду нафар донишомӯз, сад фоиз.

Машқи 256. Бо кӯмаки омӯзгор пасоянд, пайвандак, ҳиссача ва нидоҳоро дар алоҳидагӣ нависед. Гӯед, ки кадоме аз онҳо яққоя, ҷудо, бо дефис навишта мешаванд.

-ро, қатӣ, пеш, қабл, балки, агарчи, азбаски, вагарна, чунки, ва (-у, -ю), ки, вақте ки, зеро ки, бо вучуди он ки, ба тавре ки, в-ар, к-аз, к-он, -чу, -ку, на фақат, танҳо, магар, кошки, бигзор, биё мон, ҳо бале, дарего, илоҳо, худоё, бай-бай, ҳай-ҳай, боҳ-боҳ, во дарего, э вой, ҳа офарин.

Саволҳо барои санҷиши дониш:

1. Илми сарф гуфта чӣ гуна соҳаи илми забоншиносиро мефаҳмед?
2. Сарф доир ба чӣ маълумот медиҳад?
3. Сарф ва наҳв дар якҷоягӣ чиро ташкил медиҳанд?
4. Чӣ гуна қоидаҳои имлоӣ мавҷуданд?

Машқи 257. Дар мавзӯи «Бобои насиҳатгӯям» матн тартиб дода, воситаҳои калимасозро бо аломати шартӣ ишора кунед.

ҲИССАҲОИ НУТҚ

Мо дар нутқи худ калимаҳои зиёдеро кор мефармоем. Як гурӯҳи калимаҳо номҳои предмет, шахс, ҳодисаю воқеаро ифода мекунанд, ки онҳоро исм меномем: *абр, чанг, барф*. Гурӯҳи дигари калимаҳо аломату хусусият, чигунагии предметро: *дур, гарм, ҷавон, зебо (сифат)*, адад, миқдори предметро: *панҷ, даҳ, ёздаҳ (шумора)*, амалу ҳолат, ҳаракату муносибати предметро: *давид, нишаст, хандид, афтид (феъл)*, аломати амал, замону макон, миқдору андоза, сабабу мақсади предметро: *оҳиста омадан, ниҳоят хурсанд, дирӯз, имрӯз (зарф)*, дар ҷойи исму сифату шумора меояд (ҷонишин), алоқаманд ва пайваст кардан, инчунин инъикоси тобишҳои луғавию грамматикӣ ва услубӣ хизмат мекунанд (пешоянду пасоянд, пайвандак, ҳиссача, нидо) ифода мекунанд, ҳар яке дар алоҳидагӣ ҳиссаҳои нутқ ба шумор мераванд.

Аз рӯйи маъноӣ луғавӣ ва хусусияти грамматикашон ҳамаи калимаҳои забонро ба даҳ гурӯҳ ё даҳ ҳиссаи нутқ ҷудо мекунанд: исм, сифат, шумора, ҷонишин, феъл, зарф, пешоянду пасоянд, пайвандак, ҳиссача, нидо.

Исм, сифат, шумора, ҷонишин, феъл ва зарфро ҳиссаҳои мустақили нутқ мена-

манд, зеро онҳо маънои луғавӣ доранд ва ба саволҳои алоҳида ҷавоб мешаванд. Пешоянду пасоянд, пайвандак, ҳиссаҷа, нидо маънои луғавӣ надоранд ва ба саволҳо ҷавоб намешаванд. Лекин онҳо алоқамандӣ, ҳиссиёту ҳаяҷон, тобишҳои иродавӣ ва ғайраро таъмин мегардонанд. Аз ин ҷиҳат онҳо ҳиссаҳои номустақил (ёвар) ба шумор мераванд.

Машқи 258. Саволҳои исм, сифат, феъл ва шумораро ба хотир оварда, ба ҳар яки онҳо дутоӣ мисол нависед.

Машқи 259. Бо интихоби ҳиссаҳои нутқ дар мавзӯи дилхоҳ матни хурдакак тартиб диҳед.

Машқи 260. Ба кадом ҳиссаҳои нутқ алоқаманд буданашонро номбар карда, ба калимаҳои панд, панҷ, хуб, хондан, шумо саволҳои мувофиқ гузored.

Саволҳо барои санҷиши дониш:

1. Ҳиссаҳои нутқ аз рӯи ифодаи маънои луғавӣ-грамматикӣ ба кадом гурӯҳҳо ҷудо мешаванд?
2. Дар забони тоҷикӣ чанд ҳиссаи нутқ ҳаст?
3. Ҳиссаҳои мустақилмаъно ва номустақилмаънои нутқ кадомҳоянд? Онҳоро аз рӯи тартиб номбар кунед.
4. Ҳиссаҳои мустақилмаъно ва номустақилмаъно аз кадом ҷиҳат аз ҳамдигар фарқ доранд?
5. Кадом гурӯҳи ҳиссаҳои нутқ ба саволҳо ҷавоб намешаванд ва ҳам маънои луғавӣ надоранд?

Машқи 261. Доир ба ҳиссаҳои нутқ дутоӣ мисол нависед.

ИСМ

Ҳиссаи нутқе, ки номҳои предмет, шахс, ҳодисаю воқеаро ифода карда, ба саволҳои *кӣ? киҳо? чӣ? чиҳо?* ҷавоб мешавад, **ИСМ** ном дорад: *лаълӣ, заргар, ширбиринҷ, анор, Сурхондарё.*

Машқи 262. Аз силсилаи мисолҳо исмро дарёфт на-
муда, дар алоҳидагӣ номбар кунед.

Чормағз, хоккей, хом, фараҳбахш, қафас,
тунд, афтид, хунолуд, шакаргуфтор, ӯ, қисса,
вай, давид, панҷ.

Машқи 263. Исмҳоро аз рӯи ифодаи маънӣ дар
катакҷаҳои холии ҷадвал ҷо ба ҷо гузошта нависед.

Себ, олу, тут, чормағз, бодом, писта, шафтолу,
анҷир, зардолу, биҳӣ, нок, хурмо, бед, сафедор,
маҷнунтол, мурч, ғуҷум, мастоба, палав, шӯрбо,
барак, атола, кабоб, арра, теша, табар, корд,
каланд, бел, гандум, ҷав, ҷуворимакка, арзан.

Номи дарахт ва меваҳо	Номи таомҳо	Номи аслиҳаҳои меҳнат	Номи ғалла

Машқи 264. Ба ҳар як саволи исм сетой мисол на-
висед.

Саволҳо барои санҷиши дониш:

1. Исм чист?
2. Исм ба кадом саволҳо ҷавоб мешавад?
3. Кадоме аз саволҳои исм номи предметҳои ҷондорро
кадоме предметҳои бечонро ифода мекунад?

Машқи 265. Номи асбобу анҷомҳои хӯрокпазӣ ва
таомҳои медонистагиатонро ба хотир оварда, дар мавзӯи
«Модари ман – пазанда» матн тартиб диҳед.

ВАЗИФАИ ИСМ ДАР ҶУМЛА

Машқи 266. Ҷумлаҳоро хонед ва ба вазифаи кадом аъзои ҷумла омадани исмҳоро муайян кунед.

1. Шоир ба ҳучра баргашта, сари қоғазу қалам нишаст. 2. Бинои калони дуошӯнаи меҳмонсаро дар даруни боғ буд. 3. Ҷавон даст ба сина ниҳода сӯйи Фирдавсӣ нимтаъзиме кард. 4. Бачаҳо миҷжа мезаданд. 5. Барфтӯдаи калони ҳавлӣ ҳанӯз об нашудааст. 6. Писарак соатҳо дар болои хоктӯда бозӣ мекард, калонсолон бо корҳои худ машғул буданд. 7. Нурҳои офтоб ба болои меваҳои аҷоиб афтод.

Машқи 267. Матнро хонед. Баъд аз он исм ва вазифаи наҳвиашро муайян кунед.

Ҷайраҳо шабона ба полиз даромада, ба хоҷагии қишлоқ зарари калон мерасонанд. На танҳо харбуза, каду, балки ҷуворимаккаи баландро ҳам тороҷ мекунанд. Бо дандонҳои тези худ решаи ҷуворимаккаро хоида, ҳосилашро меҳӯранд. Онҳо зироатҳои тухмашон ширин: лӯбиё, мош ва наҳӯдро ҳам хеле дӯст медоранд.

Машқи 268. Мисолҳое нависед, ки исм дар ҷумла ба вазифаи аъзоҳои ҷумла омада бошад.

ИСМҲОИ ҶОНДОР ВА БЕҶОН

Исмҳо ба ду гурӯҳ ҷудо мешванд: ҷондор ва беҷон.

Ба гурӯҳи исмҳои ҷондор номи предметҳои ҷондор — ҳайвонҳо, паррандаҳо, ҳашарот дохил мешаванд: *шер, моҳӣ, малах, кабӯтар*.

Ашӯҳо, воқеаву ҳодисаҳо ва дигар мафҳумҳо исмҳои беҷонанд: *пиёз, моҳтоб, ҳаво, ситора, ангур, ниҳол, чанг, зилзила, об*.

Машқи 269. Исмҳои қондорро дар сутуни чап ва исмҳои бечонро дар сутуни рост нависед.

Наққош, баҳо, машқ, тахта, хома, дарахт, мусича, соат, ҳофиз, роҳ, раққоса, товус, ранг, оҳангар, меҳнат, оҳу, хорпушт, гург, шер.

Машқи 270. Қумлаҳоро хонед, ба исмҳои қондору бечон саволҳои мувофиқ гузоред.

1. Саманд бозистод ва гӯшҳояшро сих кард.
2. Харгӯш рӯ ба саҳро медавид, онҳо аз паси вай метохтанд. 3. Садои карнаю сурнай, нағораю доира, дутору танбӯрҳо ба атроф паҳн мешавад.

Машқи 271. Панҷтоӣ исмҳои қондори ифодакунандаи номи одамон, паррандагон, ҳайвонотро нависед.

Саволҳо барои санҷиши дониш:

1. Кадом навъи исм номи предметҳои қондорро ифода мекунад?
2. Чӣ гуна исмҳоро исмҳои бечон меноманд?
3. Фарқияти исмҳои қондору бечон дар чист?

Машқи 272. Номи асбобу анҷом ва воситаҳои дӯзандагиро аз модаркалон ё худ модаратон пурсида, ба дафтар нависед. Мисоли кадом гурӯҳи исм буданашонро гӯед.

ИСМҲОИ ХОС ВА ЧИНС

Исмҳо ду хел мешаванд: хос ва чинс.

Исме, ки ба номи ин ё он шахс, ноҳия, вилоят, кӯҳ, дарё, маҷалла хос мебошад, исми хос ном дорад.

Ному насаби одамон, тахаллус, номи унвонҳои фахрӣ, ҳодисаҳои таърихӣ, рӯзномаю маҷаллаҳо, кӯҳҳо, дарёҳо, шаҳрҳо, вилоятҳо, мамлакатҳо исмҳои хос мебошанд. Исмҳои

хос бо ҳарфи калон навишта мешаванд: Дар бораи иди Наврӯз Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Умари Хайём, Носири Хисрав ва дигарон ашъори дилписанде аз худ ба ёдгор мондаанд.

Исме, ки номи гурӯҳи предметҳо, ашё ва ҷисмҳои ҳамҷинс (монанд)-ро ифода мекунад, исми ҷинс ном дорад. Исмиҳои ҷинс бо ҳарфи хурд навишта мешаванд: санг, олуҷа, ҳамшира, ҷангал, коса.

Машқи 273. Исмиҳои хос ва ҷинсро дар алоҳидагӣ нависед ва ба онҳо саволҳои мувофиқ гузored.

Ўзбекистон, ҷумҳурият, Тошканд, шаҳр, Нурато, ноҳия, Амударё, Беҳзод, наққош, Борбад, Ҳофиз, Қоф, кӯҳ, Рахш, асп.

Машқи 274. Исмиҳои ҷинсро ба исмиҳои хос табдил дода, аз ҷиҳати маънӣ фарқиаташонро гӯед.

Гавҳар, неъмат, савсан, дониш, равшан, наврӯз, ҳосил, саодат, роҳат, сардор, намоз, ниёз, олим, маърифат, лола, ситора, давлат.

Машқи 275. Исмиҳои хоси таркиби ҷумлаҳоро муайян кунед.

1. Мирзо Улуғбек олими бузургест, ки ба рушди нучумшиносӣ саҳми беназир гузоштааст.
2. Наврӯз айёми ҷавонӣ, зебоиву камолот аст.
3. Сагамон Малла низ ҳамроҳи мост. 4. Мо аз растаи Қандалотфурӯшӣ ва Мисгарӣ гузашта, ба тоқи Тиргарон расидем ва аз он ҷо ба тарафи шимол баргашта, аз растаи Собунфурӯшӣ ва Регистон гузашта ба тарафи ғарб баргаштем.

Саволҳо барои санҷиши дониш:

1. Чӣ гуна исмиҳоро исмиҳои хос меноманд?
2. Фарқиати исмиҳои хос ва ҷинс дар чист?
3. Исмиҳои хос бо чӣ гуна ҳарфҳо навишта мешаванд?

Машқи 276. Исмҳои чинсро ба исмҳои хос табдил дода нависед. Маънояшро аз «Фарҳанги забони тоҷикӣ» дарёфт намуда, ба дафтар рӯбардор кунед.

Даврон, дoston, қаҳрамон, мамлакат, диёр, шаҳриёр, гулшан, гулистон.

ҲАРФИ КАЛОН ВА ИМЛОИ ИСМҲОИ ХОС

Исмҳои хос бо ҳарфи калон навишта мешаванд:

1. *Номҳои Худо:* Худованд, Парвардигор, Офаридгор, Яздон, Аллоҳ.

2. *Ному насаб ва тахаллус:* Адаш Истад, Акбар Пирӯзӣ, Абдулло Субҳон, Ҷаъфари Муҳаммади Тирмизӣ, Чоршанбеи Деҳнавӣ, Нодир Нодирӣ, Муҳаммад Шодӣ, Паймон, Озармеҳр, Парисо.

3. *Номи сулолаҳои таърихӣ:* Ашкониён, Сосониён, Тоҳириён, Саффориён, Сомониён, ӯзнавиён.

4. *Номҳои маъмуриву сиёсӣ ва ҷуғрофӣ (номи мамлакат, кишвар, ҷумҳурӣ, шаҳр, ноҳия, уқёнус, баҳр, дарё, кӯҳҳо, сайёраҳо):* Осиёи Марказӣ, Шарқи Дур, Зарафшон, Аму, Қароргоҳи Оқсарой, уқёнуси Ором, Зӯҳра, Зуҳал.

5. *Мансабҳои олии давлатӣ ва унвонҳои фахрӣ:* Президенти Республикаи Ўзбекистон, Раиси Девони Вазирон, Аълоҷии маорифи халқи Республикаи Ўзбекистон, Арбоби илм ва техникаи Республикаи Ўзбекистон.

6. *Калимаҳои аввали номи вазоратхонаҳо ва муассисаҳои илмиву фарҳангӣ:* Вазорати маориф, Вазорати корҳои хориҷӣ, Фарҳангистони Улуми Республикаи Ўзбекистон, Донишгоҳи давлатии Бухоро.

7. Ҳар як калимаи номи таркибии ҳодиса ва воқеаҳои таърихӣ: Шӯриши Восеъ, Исёни Муқаннаъ.

8. Калимаи аввал ва исмҳои хоси дохили номи асарҳои бадеӣ, илмӣ, суруд, мусиқӣ, филм ва рӯзномаву маҷаллаҳо: Писари Ватан, Суруди миллӣ, Шашмақом, Садои Сурхон, Булбулча.

9. Номи фуруӯшгоҳ, кинотеатр, ошхонаву чойхона, нақлиёт, ширкатҳо: бозори Сиёб, кинотеатри Шаҳристон, ширкати Ситора.

Машқи 277. Исмҳои хоси ифодакунандаи номҳои сулолаҳои таърихӣ, ҷуғрофӣ, маъмурӣ, вазоратхонаҳо, муассисаҳои илмиву фарҳангиро нависед ва доир ба имлои онҳо маълумот диҳед.

Машқи 278. Порчаҳои шеърро хонед, фикратонро аз рӯи мазмуни он баён кунед. Аз саҳифаи аввали рӯзномаи «Овози тоҷик» номҳои пешинаашро дарёфт намуда, ба дафтар нависед.

Маро «Овози тоҷик» ёр бошад,
Анису ҳамдилу ғамхор бошад.
Набошад ғофил он аз набзи айём,
Ба дӯшаш маънии бисёр бор бошад.

Чӣ хуш, «Овози тоҷик» дар бари мост,
Ҳароратбахш шамсе бар сари мост.
Биё, дар сафҳаҳояш роз гӯем,
Ки он охир ягона минбари мост.

Н. Каримзода

Машқи 279. Аз таркиби ҷумлаҳо исмҳои хосро муайян карда, ба зераш хат кашед.

1. Дар Бухоро ҳар сол гузаронидани тадбири «Сайри харбуза» одат шудааст. 2. «Садои Сӯх»-ро берун аз Сӯх ҳам бо шавқ мехонанд.

3. «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ бузургтарин ҳамоса дар адабиёти форс-тоҷик ва адабиёти ҷаҳон мебошад. 4. Мероси адабии Шоҳин аз девони ашъор, маснавии «Лайлӣ ва Маҷнун», маснавии нотамоми «Тӯҳфаи дӯстон» ва асари мансури «Бадоеъ-ус-саноеъ» иборат аст.

Машқи 280. Матнро хонед, исмҳои ба даруни ноҳунак навишташударо ба дафтар нависед. Дар хусуси имло ва ифодаи маънӣ фикратонро баён кунед.

Шашмақом

«Шашмақом» мероси мусиқии мардуми тоҷик буда, аз шаш мақом: «Бузург», «Рост», «Наво», «Дугоҳ», «Сегоҳ» ва «Ироқ» иборат аст. Ҳар мақом қисматҳои сози — «Мушкилот» ва овозӣ — «Наср»-ро дар бар мегирад. «Мушкилот» танҳо тарзи оҳангӣ буда, тавассути созиҳои мусиқӣ иҷро мешавад ва он шаклҳои оҳанги «Тасниф», «Тарҷеъ», «Гардун», «Мухаммас» ва «Сақил» таркиб ёфтааст. Қисмати «Наср», ки танҳо тарзи овозист, дар навбати худ шӯъбаҳо дорад. Шӯъбаи якуми қисмати «Наср»-и ҳар мақом, мавзӯҳои аслии мақомро дар бар мегирад, ки аз «Сарахбор» сар шуда, бо «Уфар» хотима меёбад. Шӯъбаи дуюми «Наср» силсилаи панҷқисма буда, дар он мавзӯҳои аслии ба тарзи сюита, қисми асосиаш «Савт» бо шаклҳои оҳангии «Талқинча», «Қашқарча», «Соқинома» ва «Уфар» иҷро мешаванд.

Саволҳои барои санҷиши дониш:

1. Исмҳои хос бо чӣ гуна ҳарфҳои навишта мешаванд?
2. Имлои исмҳои хос гуфта чиро дар назар доред?

Машқи 281. Ба ҳар як қоидаи имлоии исмҳои хос дутой мисол нависед.

ИСМҲОИ ШАХС ВА ҒАЙРИШАХС

Исмҳое, ки ба саволи *кӯ?* *киҳо?* ҷавоб мешавад, исмҳои шахс ба шумор меравад: *рӯзноманигор, Аҳмадмахдум, донишомӯзон.*

Исмҳое, ки ба саволи *чӣ?* *чиҳо?* ҷавоб мешаванд, исмҳои ғайришахс ба шумор меравад: *оҳу, булбул, мор, саҳро, дарахт, мошин.*

Хабари ҷумла бо исмҳои ифодакунандаи шахс, ки дар вазифаи мубтадо омадаанд, аз ҷиҳати шахсу шумора мувофиқат мекунад: *Одамон ҷамъ шуда буданд. Бача дар болои кат хобида буд.*

Истисно: Барои поси эҳтиром мубтадо дар шумораи танҳо ва хабар дар шумораи ҷамъ кор фармуда мешавад: 1. *Муаллим ба ман баҳои аъло гузоштанд.* 2. *Модарам барои ман велосипед хариданд.*

Вале хабар бо мубтадои ғайришахси дар шумораи ҷамъ омада ҳамеша мувофиқат намекунад: 1. *Хонаҳо дар баландӣ сохта шуда буданд.* 2. *Аз ду тараф мушакҳо парронда шуд.*

Машқи 282. Даҳто исми ифодакунандаи касбу ҳунар нависед ва ба онҳо саволҳои мувофиқ гузоред. Мисоли кадом гурӯҳи исм буданашонро гӯед.

Машқи 283. Матнро хонед, исмҳои шахс ва ғайришахсро муайян карда, дар алоҳидагӣ нависед.

Дар «Шоҳнома» Исфандиёр барои ба тахт соҳиб шудан мебоист Рустами Достонро банд карда, ба назди падараш шоҳ Гуштосп биёрад. Лекин Рустам бандии ӯ шуда, ба назди Гуштосп дар ишкел ҳозир шуданро қатъиян рад мекунад. Ҷанги байни ду паҳлавон ногузир гардид. Дар ҷанг Рустам бо маслиҳати Симурғ аз шоҳи он

дарахт хаданге месозад. Рӯзи дигар ба майдо-ни ҷанг баромада, бо он тир чашми Исфанди-ёрро мезанад ва ӯ мемирад. (Аз «Шоҳнома»-и А. Фирдавсӣ)

Машқи 284. Исмҳои ғайришахси ифодакунандаи номҳои ғалла ва маҳсулоти кишти ғаллакорино нависед, ки онҳо ба саволҳои чӣ? чиҳо? ҷавоб шуда бошанд.

Саволҳо барои санҷиши дониш:

1. Чӣ гуна исмҳоро исмҳои шахс меноманд?
2. Исмҳои ғайришахс ба кадом саволҳо ҷавоб мешаванд?
3. Кадоме аз саволҳои исмҳои шахс ва ғайришахс шумораи танҳо ва кадоме шумораи ҷамъро ифода мекунад?

Машқи 285. Аз «Фарҳанги забони тоҷикӣ» номи худ ва 5—6 нафар ҳамсинфонатонро дарёфт намуда, бо маънои луғавӣ ба дафтар рӯбардор кунед.

ИСМҲОИ ТАНҲО ВА ҶАМЪ

Исм шумораи танҳо ва ҷамъ дорад.

Исмҳои, ки аз рӯйи шакл ва маънои луғавӣ якто будани предметро мефаҳмонад, *исмҳои танҳо* ном дорад: нон, коса, кафгир.

Исмҳои бо ёрии пасвандҳои ҷамъбандии *-он (-гон, -ён, -вон)*, *-ҳо* омадаи ифодакунандаи шумораи ҷамъи предмет, исмҳои ҷамъ ном дорад: заргарон, саррофон, нонвойҳо, хонандагон, донишҷӯён, абрӯвон.

Исм дар шакли ҷамъ миқдори зиёди предметҳои ҳамчинсро ва дар шакли танҳо якто будани предметро мефаҳмонад.

Дар ҷумлаҳои чидааъзо пасвандро аъзои охирин мегирад ва он ба ҳамаи аъзоҳо

тааллуқ дорад: Суханҳои тавсифии заргарону тиллофурушонро бо хурсандӣ ба ёд меовард.

Машқи 286. Ҷумлаҳоро хонед, исмҳои ҷамъ ва воситаҳои онро муайян кунед.

1. Пайраҳаи морпеч, сой, дарахтон, кӯҳу сангҳо мисли пешина дар ҷояшон қарор доранд.
2. Ҳар баҳор гулу гиёҳҳо, дарахтон гӯё аз хоби зимистонӣ меҳезанд.
3. Дар дили онҳо орзуҳои нав ба нав пайдо мешавад.
4. Паҳлавонон гӯштин мегирифтанд, ҳофизон суруд мехонданд, дорбозҳо, шӯъбадабозҳо, масхарабозҳо ҳунарнамоӣ карда, дилхуш менамуданд.

Машқи 287. Бо илова кардани пасвандҳои -он (-гон, -ён, -вон), -ҳо аз исмҳои танҳо, исмҳои ҷамъ созед.

Дарё, шаршара, чашма, абрӯ, даст, гесӯ, оҳу, шунаванда, сурудхон.

Машқи 288. Исмҳои ҷамъро ба исмҳои танҳо табдил дода нависед. Воситаҳои ҷамъсозро номбар кунед.

Ангуштон, бозувон, посбонон, сарҳадчиён, майдонҳо, бофандагон, таълимот, таъминот, шахсият, эҳтиёҷот, қатъият.

Саволҳои барои санҷиши дониш:

1. Исм дорои ҷи гуна шумораҳост?
2. Пасвандҳои ҷамъсоз кадомҳоянд?
3. Фарқияти шумораи танҳо ва ҷамъ дар чист?

Машқи 289. Ба исмҳои танҳо ва ҷамъ даҳтоӣ мисол нависед.

ИСМҲОИ МУАЙЯН ВА НОМУАЙЯН

Муайяни ва номуайянии исмҳо ба интихоб ва корбасти пасванд (артикл)и -е, ҳиссачаҳои *як, ягон, қонишинҳои кадом, ҳар, ҳеҷ* алоқаманд мебошад. Пасванди -е пас аз исм, ҳиссачаву қонишинҳои *як, ягон, кадом, ҳар, ҳеҷ* пеш аз исм дар шакли танҳо, дар мавридҳои дигар онҳо пайи ҳам дар як таркиб омада, номуайяниро ифода мекунанд. Аз ин ҷиҳат онҳо муродифи ҳамдигар ба шумор мераванд: *гапе — як гап, одаме — як одам, касе — ягон кас, дар соли — дар ҳар як сол.*

Аз воситаҳои номуайяни пасванд (артикл)и -е дар услуби китоби бештар ва дар услуби гуфтугӯӣ камтар, пасвандҳои боқимонда услубан бетараф буда, дар услуби китоби ва гуфтугӯӣ баробар истифода мешаванд.

Машқи 290. Исмҳои муайян ва номуайяно дар алоҳидагӣ номбар кунед ва бо интихоби онҳо 5—6 ҷумла тартиб диҳед.

Тадбиркор, шахсе, бозор, касе, нарх, мағозае, матоъ, харидоре, фурӯшанда, одаме, ронандае, чароғак.

Машқи 291. Ҷумлаҳоро ба дафтар рӯбардор карда, ба зери воситаҳои исмҳои номуайян хат кашед.

1. То ҳол *ӯ* маро барои коре ҷеғ назада буд.
2. *Ӯ* баъд аз соате ҳушёр шуда, ба хонаи худ рафт.
3. Рӯзе *ӯ*ро дар ҷойе дидам.
4. Магар шумо ба ман *ягон* коре доштед?
5. Яке аз шоирони он замон *гуфта* буд.
6. *Гурӯҳе* мерафтанд, *гурӯҳе* меомаданд.

Машқи 292. Бо интихоб ва корбасти воситаҳои номуайянии -е, *як, ягон, кадом, ҳар, ҳеҷ* мисолҳо нависед.

Машқи 293. Воситаҳои номуайяниро номбар кунед. Онҳоро бо муродифҳояшон иваз карда, ба дафтар нависед.

Ягон бемории дигар, марде нек, дар ягон вақти муносиб, шаҳре обод, майдоне васеъ, паскӯчае, як воқеаи дигар, ягон чизи қиматбаҳо, ягон хабари нофорам, сояи касе, як шаб.

Намуна: ягон гап — як гап — гапе.

Саволҳо барои санҷиши дониш:

1. Чиҳо воситаҳои ифодаи номуайяни ба шумор мераванд?
2. Воситаҳои ифодаҳои номуайяни дорои чӣ гуна хусусиятанд?
3. Кадоме аз воситаҳои номуайяни бештар дар услуби китоби истифода мешаванд?

Машқи 294. Шашто исми муайян нависед.

Пас аз он бо интихоб ва қорбасти воситаҳои номуайяни исмҳои муайяно ба исмҳои номуайян табдил диҳед.

Намуна: афсона (исми муайян), афсонае (исми номуайян).

ИФОДАИ ЧИНСИЯТ ДАР ИСМ

Чинсияти табиӣ исм дар забони тоҷикӣ ба воситаи калимаҳои мард, зан, писарбача, духтарбача, модар, падар, модаркалон, бобо, тағо, амак, хола, хоҳар, бародар ва амсоли инҳо, пасвандҳои *-зода, -зод, -иён, -пур, -духт, -а, -ка, -ов, -ев, -ова, -ева, -ович, -евич* ифода мегардад: Мирзода, Афсаҳзод, Нодирён, Салимпур, Зафардухт.

Пасванди *-а* аз забони арабӣ, пасвандҳои *-ка, -ов, -ев, -ова, -ева, -ович, -евич* аз забони русӣ ба забони тоҷикӣ дохил шудааст: шоир-шоира, лаборант-лаборантка, Равшановна, Шамсиев.

Чинсият бо номбар ва хотирнишин кардани чинси занона ва мардона (нисбат ба шахс) муайян карда мешавад.

Машқи 295. Ба исмҳо пасванди -а ҳамроҳ карда нависед ва ҷинсияташонро номбар кунед.

Адиб, муаллим, олим, Хуршед, Салим, Саид, Райҳон, Обид, Нодир, Камол, Малик, Раҳим, Иқбол, Ҳалим, Ҷамил.

Машқи 296. Исмҳоро аз рӯи ҷинсиат ба гурӯҳҳо ҷудо карда нависед.

Пирамард, пиразан, арӯс, домод, хола, амак, модаркалон, бобо, Лутфинисо, Хиромон, Манучеҳр.

Машқи 297. Бо интиҳоб ва қорбасти пасвандҳо 8-то ному насаби ифодакунандаи ҷинси занонаву мардона нависед.

Намуна: Зебунисои Тоҳириён, Ёрун Кӯҳзод.

Саволҳо барои санҷиши дониш:

1. Дар забони тоҷикӣ ҷинсиат бо кадом воситаҳо ифода мегардад?
2. Пасванди аз забони арабӣ ба забони тоҷикӣ дохилшудаи -а кадом ҷинсиатро муайян менамояд?
3. Кадоме аз пасвандҳои русии ба забони тоҷикӣ дохилшуда ҷинсиати занона ва кадоме ҷинсиати мардонро ифода мекунад?
4. Пасвандҳои ифодакунандаи ҷинсиати занона ва мардонро забони тоҷикӣ кадомҳоянд?

Машқи 298. Бо интиҳоб ва қорбасти пасвандҳои -зода, -зод, -иён, -пур, -духт исмҳои хос нависед. Ҷинсашонро низ муайян кунед.

Намуна:

1. Шоҳзода дар ҷавоби пурсиши Судоба сукут кард.
2. Синдухт парешонхотир ва ғамгин буд.

СОХТИ ИСМ. ИСМҶОИ СОДДА

Исм аз ҷиҳати сохт: содда, сохта, мураккаб ва таркибӣ мешавад.

Исмҷоие, ки аз як реша иборатанд, исмҷоии содда ном доранд: *нон, чой, қанд, мураббо, хурмо, санҷид*.

Машқи 299. Аз силсилаи мисолҳои исмҷоии соддаро муайян карда, ба дафтар рӯбадор кунед.

Барзгар, деҳқонӣ, оташгирак, бодбезак, санг, хор, каду, навигарӣ, боронгарӣ, картошкабирён, мурч, гурғбача, нахӯдбирён, мошоба, мурчдон, пешчаспак, пасчаспак, пешванд, пасванд, орд, танӯр, гулхан.

Машқи 300. Матнро хонед, исмҷоии пасванди -ҳо қабул намударо муайян кунед.

Баҳор

Баҳор! Фасли зеботарини сол аст. Дар ин фасл майсаҳои месабзанду гулҳои мешукуфанд. Паррандагони хушовоз нағмасароӣ мекунанд. Бачаҳои шодикунон ба сайри гул мераванд. Кишту кори деҳқонӣ оғоз меёбад. Рӯзҳои дарозтару шабҳои кӯтоҳтар мегарданд. Офтоб нурҳои гарми худро ба замин мепошад. Боришгарӣ зиёд мешавад. Дарахтон муғча бароварда гул мекунанд. Барг мебароранд. Рӯйи замин бо майсаҳои сабз пӯшида мешавад.

Машқи 301. Чанде аз номи предметҳои дар раставу кӯча дидаатонро ба хотир оварда нависед.

Саволҳои барои санҷиши дониш:

1. Исм аз ҷиҳати сохт чӣ гуна мешавад?
2. Чӣ гуна исмҷоии содда меноманд?

Машқи 302. Дар мавзӯи «Кӯҳистони хушманзар» матн тартиб диҳед. Баъд аз он исмҳоро аз ҷиҳати сохт ба гурӯҳҳо ҷудо кунед.

ИСМҲОИ СОХТА

Исмҳое, ки аз реша ва пасванд ё пешванд сохта шудааст, исми сохта номида мешавад.

-а (-я), -акӣ, -андар, -бон, -ванд, -вар, -во (-вой), -вода, -вор (-вора), -ворӣ, -гар, -гарӣ, -гонӣ, -гор, -гоҳ (-гаҳ), -дон, -зор, -ӯ (-гӯ), -ина, -истон, (-стон), чӣ, -иш, -ия, -ият, -лох, -мон пасавандҳои калимасоз, -ак (-як), -акак (-якак), -ино, -ка, -он (-ён, -вон, -гон), -ҳо, -ча, -ича пасавандҳои шаклсози исм ба шумор мераванд. Исмҳои сохта ба воситаи пасавандҳои мазкур ва бо пешванди ҳам сохта мешаванд: навбатӣ, боғбон, гулзор, шабистон, дуредгар, хониш, писарча, даста, чарогоҳ, ҳамкор.

Машқи 303. Ба ҷойи нуқта пасавандҳои мувофиқ гузошта, онҳоро дар шакли пурра нависед ва сохташонро номбар кунед.

Пахта..., офтоб..., раҳ..., саёҳат..., сурма..., хона, шамъ.

Пасавандҳо барои истифода: -а, -зор, -ча, -гоҳ, -чӣ, -дон, -вода.

Машқи 304. Пасавандҳои маконсозро пас аз калимаҳои илова карда, исмҳои сохта тартиб диҳед.

Машқи 305. Бо пасавандҳои шаклсози исм -ак (-як), -акак (-якак), -ино, -ка, -он (-ён, -вон, -гон), -ҳо, -ча, -ича мисолҳо нависед.

Машқи 306. Бо интиҳоб ва қорбасти пасвандҳо исмҳои соддаро ба исмҳои сохта табдил дода нависед. Фарқият ва умумияти шаклу маънои калимаҳоро гӯед.

Гӯш (-а, -ак, -вор, -вора), буз (-ак, -вор, -ича), анор (-зор, -истон), қор (-гар, -ӣ, -гоҳ, ҳам-), кӯрпа (-ворӣ, -ча), муаллиф (ҳам-), насиҳат (-гар, -чӣ), нашр (-иёт, -ия), оташ (-ак, -вор, -гоҳ).

Машқи 307. Дар болои пасвандҳои калимасоз ҳарфи к ва дар болои пасвандҳои шаклсоз ҳарфи ш гузошта муайян кунед.

Хониш, дониш, сӯхтор, рафтор, гуфтор, гузаргоҳ, писарак, сарвқадак.

Саволҳо барои санҷиши дониш:

1. Чӣ гуна исмҳоро исмҳои сохта меноманд?
2. Пас аз реша дар таркиби исмҳои сохта кадом воситаҳои калимасоз меояд?
3. Исмҳои сохта ғайр аз пасвандҳо боз бо кадом воситаи калимасоз сохта мешаванд?

Машқи 308. Аз силсилаи пасвандҳо 12-то пасаванди дилхоҳро интиҳоб карда, исмҳои сохта тартиб диҳед.

ИСМҲОИ МУРАККАБ

Исмҳои мураккаб калимаест, ки аз ду (ё гоҳ аз се) реша сохта шудааст. Исмҳои мураккаб аз ҳиссаҳои гуногуни нутқ сохта мешаванд: талҳакбодом, талҳдона, лӯлакабоб, лӯхтакбоз, майдадона, масалнавис, матоъбоф, маҷнунбед, мевафуруш, мошпиёба, танбӯрнавон.

Машқи 309. Таркиби исмҳои мураккабро аз рӯи фарогирии ҳиссаҳои нутқ ба гурӯҳҳо ҷудо карда нависед ва аломати шартии решаро гузоред.

Барфтӯда, барфтозакунӣ, алочабоф, масха-
рабоз, ҷуворимаккакорӣ, ҳосилғундорӣ, ангишт-
санг, ҳароратсанҷ, рубобнавоз, ҳикматшинос,
моҳипаз, гаҳвораҷунбон, маҳсидӯз, сурнайнавоз,
телпақдӯз, чодирдӯз.

Машқи 310. Аз силсилаи мисолҳо исмҳои мураккабро муайян карда, дар алоҳидагӣ нависед.

Харбузафурӯш, асал, харбузахар, набот,
харгӯшхона, арчазор, арӯсак, абрпора, тиҷорат-
хона, акколдаста, аккос, тиру камон, устохона,
дастшӯяк, сабру тоқат, нишонгоҳ, нишебӣ.

Саволҳо барои санҷиши дониш:

1. Чӣ гуна исмҳоро исмҳои мураккаб меноманд?
2. Исмҳои мураккаб ғайр аз исму исм боз бо кадом ҳиссаҳои нутқ таркиб меёбад?

Машқи 311. Понздаҳо исмҳои мураккаб нави-
сед, ки таркибҳояшон аз исму исм, аз исму сифат,
аз исму феъл иборат ёфта бошанд.

ИСМ ДАР ВАЗИФАИ МУХОТАБ

Исм дар ҷумла ба вазифаи мухотаб кор фармуда шуда, аз аъзоҳои ҷумла бо аломати вергул ва хитоб ҷудо карда мешавад.

Исме, ки ба вазифаи мухотаб меояд, аъзои ҷумла намешавад, зеро мухотаб аъзои ҷумла нест.

Машқи 312. Ҷумлаҳоро хонед, мухотабҳояшро муайян кунед.

1. Шумо, усто, дар ҳама ҷо ҳозиру мушқилкушо.

2. Духтарам! Ту ҳавлиро тез рӯфта тоза кун.
3. Рӯзибой, ту одами паҳлавон мебошӣ.
4. Тақсирҷон, тавба кардам, ман шӯхӣ накардам, — гӯён фарёд баровард ӯ.

Машқи 313. Ҷумлаҳои мухотабдор нависед, ки исмҳои хос номи шахс, исмҳои ҷинс касбу кор ва ҳунарро ифода карда бошанд.

ТАҲЛИЛИ САРФИИ ИСМ

Тартиби таҳлили сарфии исм

1. Кадом калима исм аст ва он ба кадом савол ҷавоб мешавад?
2. Муайян кардани аломатҳои сарфӣ:
 - а) ҷондор ва бечон;
 - б) хос ва ҷинс;
 - в) шахс ва ғайришахс;
 - г) танҳо ва ҷамъ;
 - ғ) муайян ва номуайян;
- д) сохти исм: содда, сохта, мураккаб, таркибӣ.
3. Вазифаи исм дар ҷумла.

Мисол: Меҳмонон дар атрофи дастархони бо меваҳои тар ва қанду қурс ородода менишастанд.

Намунаи таҳлили даҳонӣ:

1. «*Меҳмонон*» исм аст, он ба саволи кӣҳо? ҷавоб мешавад.
2. Исми ҷондор, ҷинс, шахс, ҷамъ, муайян, сохта мебошад.
3. Дар ҷумла ба вазифаи мубтадо омадааст.

Супориш. Исми таркиби ҷумларо мисли намуна таҳлил кунед.

1. Абр осмонро фаро гирифт.

2. Дарахтҳо муғча мебастанд.
3. Зану шавҳар ба гирди сари кӯдак парвона буданд.
4. Духтарак тасдиқомез сар ҷунбонида хомӯш аз дар баромад.
5. Мутрибон, ҳофизон давраро тафсонда, ба ҳозирон ғизои маънавӣ мебахшанд.
6. Нодир Нодирӣ, Аҳрори Маҳмудзод, Олимҷон Олимов, Ҷамалҷон Зиёдуллоев эҷодкорони рӯзнамаи «Садои Сӯх» мебошанд.

ТАКРОРИ МАВЗӢИ ИСМ

Тест

1. Оид ба таркиби калима ва ҳиссаҳои нутқ кадом соҳаи забоншиносӣ маълумот медиҳад?

а) овозшиносӣ	в) луғатнигорӣ
б) калимашиносӣ	г) сарф
2. Сарф ва наҳв дар якҷоягӣ чиро ташкил медиҳанд?

а) пунктуатсияро	в) луғатнигориро
б) фразеологияро	г) грамматикаро
3. Даҳ ҳиссаи нутқ аз рӯйи аломатҳои сарфӣ ва луғавӣ ба чӣ гуна гурӯҳҳо тақсим мешаванд?
 - а) ба гурӯҳи мустақил ва номустақил
 - б) ба гурӯҳи пайдарпай
 - в) ба гурӯҳи чида
 - г) ба ҳеҷ гуна гурӯҳ тақсим намешаванд
4. Саволҳои исм дар кадом банд дарҷ гардидааст?

а) кӣ? кӣҳо? чӣ? чӣҳо?	в) чӣ кор кард? чӣ шуд?
б) чӣ хел? чӣ гуна?	г) чандто? чандум?

5. Кадоме аз пасвандҳо пасвандҳои ҷамъсози исм ба шумор мераванд?

- а) -ак (-як), -акак (-якак) в) -гоҳ, -дон, -зор
б) -гар, -бон -ча, -ича г) -он (-ён, -вон, -гон),
-ҳо

6. Сохти исмҳои «обтарозу», «панду насиҳат»-ро муайян кунед.

- а) содда в) мураккаб б) сохта г) таркибӣ

7. Калимаҳои халқ, мардум, гурӯҳ мисоли кадом навъи исманд?

- а) ҷомеъ в) ғайришахс б) бечон г) танҳо

8. Исми дар ҷумла ба вазифаи кадом аъзоҳои ҷумла меояд?

- а) танҳо ба вазифаи мубтадо
б) мубтадо, хабар, муайянкунанда, пуркунанда, ҳол
в) танҳо ба вазифаи сараъзоҳо
г) танҳо ба вазифаи аъзоҳои пайрав

СИФАТ

Ҳиссаи нутқа, ки аломати предметро мефаҳмонад, **сифат** ном дорад.

Сифат ба саволҳои чӣ хел? чӣ гуна? ҷавоб мешавад: *хушрӯ, хушбӯ, дилнишин, чобук, зебо.*

Машқи 314. Матнро хонед, сифат ва саволхояшро муайян кунед.

Файзу шукӯҳи моҳи март

Март моҳи аввали фасли баҳор аст. Кишоварзон ин моҳро ҳамал мегӯянд. Дар ин моҳ тамоми мавҷудоти рӯйи олам ва зери хок ба амал ме-

оянд. Гирду атроф сабзу гулпӯш мешавад. Дар кӯҳу дашт гулҳои муждарасони фасли баҳор савсану сада, бойчечаку лола, майсаву растаниҳои гуногунном мерӯянд месабзанд. Кабку булбул ва дигар паррандагон хушҳолона нағмасаро мешаванд. Занбӯри асал бо болафшонӣ чанги шифобахши гулу майсаҳоро ғун мекунад. Барраву бузғолачаҳои навзод майсаҳои сабзидаву нешзадари хӯрда рақсанон ҷасту хез мекунаанд. Гала (рама)-и бузу бузғолагон, барраву гӯсфандон, гову гӯсолаҳо, хару аспҳо ба дашту саҳро паҳн мешаванд.

Хурдтаракон мерақсанду мебозанд. Гулҳои навшукуфтари чиди барои модарон гулдастаҳо тайёр мекунаанд. Модар ва хоҳаронро бо иди фархундаи 8-уми март табрик мегӯянд. Инчунин, дар арафаи иди Наврӯз барои густурдани дастархони наврӯзӣ кӯмакрасон мешаванд.

Машқи 315. Порчаи шеърро хонед, сифатҳои муайян карда, ба дафтар рӯбардор кунед.

Хуршед ханда карду фазо беғубор шуд,
Аз чашма оби соф равон нуқравор шуд.
Форам насим омаду анбарнисор шуд,
Гулбоғ гулфишон шуда файзи саҳар гирифт.

Наимҷон Назирӣ

Машқи 316. Бо интиҳоб ва корбасти сифатҳои ифодакунандаи таъм, шакл, ҳарорат ва синну сол ҷумлаҳо тартиб диҳед.

Машқи 317. Ҷумлаҳоро хонед, сифат ва саволҳои муайян кунед.

1. Акси шафақи шом харсангҳои сари роҳро тобиши ҷигарии тирагуне медод.

2. Аз шохчаҳои борик нартҳои нав месабзид.
3. Дар осмон абрҳои сиёҳ менамуданд.

Саволҳо барои санҷиши дониш:

1. Сифат чист?
2. Сифат ба кадом саволҳо ҷавоб мешавад?
3. Пердметҳои дорои ҷи гуна аломатҳои онд?

Машқи 318. Бо исми сифатҳои мувофиқи ибораҳои тартиб диҳед ва ба зерини воситаи грамматикӣ исми сифат хат кашед.

Бача, хушфеъл, хандонрӯ, одам, софдил, кӯҳ, баланд, ош, бенамак, ҷавон, қаддароз, гул, пажмурда.

Намуна: насими форум.

ВАЗИФАИ СИФАТ ДАР ҶУМЛА

Сифат дар ҷумла ба вазифаи муайянкунанда ва хабар меояд: 1. Шамолаки сард ба машом бӯи тирамоҳро меовард. 2. Осмон соф ва беғубор буд.

Калимаҳои сард, соф, беғубор сифат мешаванд, онҳо дар ҷумлаи якум ба вазифаи муайянкунанда ва дар ҷумлаи дуюм ба вазифаи хабар омадаанд.

Сифат дар ҷумла ба вазифаи муайянкунанда бештар ва ба вазифаи хабар камтар меояд. Агар сифат дар ҷумла ба вазифаи муайянкунанда омада бошад, ба зерини хати мавҷнок, агар ба вазифаи хабар омада бошад, ду хати рост кашида мешавад.

Машқи 319. Ҷумлаҳои хонед, сифат ва вазифаи нахвиширо муайян кунед.

1. Асалхӯрак тиллоранг ва сабз мешавад.
2. Боди форама мудом рӯю мӯйи роҳгузарро навозиш мекунад. 3. Ранги рӯяш номуқаррару норавшан — зардчатоби сурхчанамо. 4. Булбулон одатан дар ҷойҳои сабзу хуррам ва гулзор манзил мекунад. 5. Ҳаво тира шуда бошад ҳам, осмон соф буд. 6. Зардолуи тару тоза ва хуштаъму хушбӯ чун ҳалво дар даҳон об мешуд.

Машқи 320. Чистонро хонед, ҷавобашро ёбед. Сифат ва саволҳояшро муайян кунед.

Зард аст, на зардолу,
Сурх аст, на шафтолу.
Чорбоғи ҳалимон аст,
Хӯроки ҳакимон аст.

Машқи 321. Матнро хонед, мазмунашро баён кунед. Сифатро муайян намуда, ба дафтар рӯбардор кунед.

Саёҳати фаромӯшнашаванда

Гулҳои ҳархела қатор андар қатор. Агар аз дур нигаред, қолини калони хушнақшу нигореро мемонад. Ҳар як гулу бутта дар ҷойи худ. Бӯйи райҳон, кашнич, ҳулбӯ, гули садбарг ба машом мерасид. Дар он сӯйи гулзор тоқзор доман паҳн кардааст. Хӯшаҳои калони сиёҳ, сафед, зард ва сурхтоби ангур аз байни баргҳо дар хавоза назаррабӯй мекарданд. Дар як қитъа дарахтони гелос, он тарафтар зардолу, олу, шафтолу, себу нок, биҳизору чормағззор ва бодомзор.

Ҳамаи дарахтон зебо менамуданд. Чӣ хеле ки машшотаи моҳир мӯйи сарро қайчию шона зада, ба тартиб меорад, боғбонҳои боҳавсалаи ин ҷо низ дарахтонро хуб оро додаанд. Беҳи онҳо нарм, танаашон сафед карда шуда буд. (Аз китоби «Мурғи сухангӯй»)

Саволҳо барои санҷиши дониш:

1. Сифат дар ҷумла ба вазифаи кадом аъзоҳои ҷумла меояд?
2. Аз рӯи вазифаи наҳвӣ ба зери сифат чӣ гуна хат кашида мешавад?

Машқи 322. Бо интихоби сифат шашто ҷумла тартиб диҳед, ки он дар ҷумла ба вазифаи муайянкунанда, хабар омада бошад.

СИФАТҲОИ АСЛӢ ВА НИСБӢ

Сифат аз ҷиҳати маъно ва вазифаи грамматикаш ба ду гурӯҳи калон ҷудо мешавад: *аслӣ* ва *нисбӣ*.

Гурӯҳи сифатҳое, ки маҳз аломат, хусусият ва ё ҷигунагии предметро бевосита, бе алоқамандӣ ба предметҳои дигар ифода мекунанд, *аслӣ* номида мешаванд: *хурд, калон, сабук, вазнин, муаттар, дилнишин*.

Гурӯҳи сифатҳое, ки аломат ё хусусияти предметро дар алоқамандӣ ба предмет, амал, ҳолат, замон, макон ва ғайра ифода мекунанд, *нисбӣ* номида мешаванд: *панҷараи оҳанин, хӯроки бегоҳӣ, оҳуи кӯҳӣ, саломи бародарона*.

Сифатҳои нисбӣ аз ҳиссаҳои гуногуни нутқ бо ёрии пасвандҳои *-ин, -ӣ (-гӣ, -вӣ), -она (-гона)* сохта мешаванд: девори сангин, мурғи даштӣ, пирохани духтаракона.

Машқи 323. Сифатҳои аслӣ ва нисбиро дар алоҳидагӣ ҷудо карда нависед.

Саҳрои васеъ, табақи сафолин, роҳи кӯтоҳ, гандуми баҳорӣ, тоқии чустӣ, меваи ширин, мори обӣ, марди доно, меҳри модарона, либоси баҷагона, пули ҷӯбин.

Машқи 324. Панҷтоӣ сифатҳои аслий ва нисбӣ на-
висед.

Машқи 325. Ба исмиҳои зерин сифатҳои нисбии мувофиқ
илова карда, дар шакли ибора нависед.

Забон, замин, хона, мурғ, қалам, ҷадвал, кор,
коса, оҳан, чӯб.

Машқи 326. Ба сифатҳои нисбӣ саволҳои мувофиқ
гузored ва пасвандҳояшро бо гузоштани аломати шартӣ
муайян кунед.

Меҳри падарӣ, забони модарӣ, ҳамёни чар-
мин, меҳнати фикрӣ, кори илмӣ, ҳодисаи имрӯза,
бози шикорӣ.

Намуна: забони тоҷикӣ.

Саволҳои барои санҷиши дониш:

1. Сифат аз чиҳати маъно ва вазифаи грамматикаш
ба чӣ гуна гурӯҳҳо тақсим мешавад?
2. Кадом хели сифат аслияти аломати предметро
айнан ифода мекунад?
3. Чӣ гуна сифатҳоро сифатҳои нисбӣ меноманд?
4. Сифатҳои аслий ва нисбӣ аз ҳамдигар аз кадом
чиҳат фарқдоранд?
5. Кадом навъи сифат пасвандҳои -ин, -ӣ (-гӣ, -вӣ),
-она (-гона) қабул мекунад?

Машқи 327. Аз калимаҳои зерин сифатҳои нисбие
созед, ки маънои макон, замон, таъинот ва касбу
корро ифода кунанд.

Фикр, бача, имрӯз, дирӯз, саҳро, пагоҳ, мард,
шаҳр, қишлоқ.

Намуна: зан — занона — либоси занона.

ДАРАҶАҶОИ СИФАТ

Сифат се дараҷа дорад: оддӣ, қиёсӣ ва олий.

Дараҷаи оддӣ нишонаи сарфӣ надорад ва аломати предметро бе муқоиса бо аломати предмети дигар ифода мекунад: абри сафед, манзараи зебо.

Дараҷаи қиёсӣ ба воситаи пасванди -тар сохта мешавад ва аломати як предметро дар муқоиса бо предмети дигар нишон медиҳад: талхтар, тундтар, чобуктар.

Дараҷаи олий ба ёрии пасванди -тарин сохта мешавад ва аломати як предметро нисбат ба ҳамаи предметҳо ифода мекунад: зеботарин шаҳр, беҳтарин донишомӯз, шавқовартарин асар.

Машқи 328. Сифатҳоро аз рӯи мансубияти дараҷа дар алоҳидагӣ нависед.

Беҳ, беҳтар, беҳтарин, хушбахт, хушбахттар, хушбахтттарин, накӯ, накӯтар, накӯтарин, нафис, нафистар, нафистарин, арзон, арзонтар, арзонтарин, фарбеҳ, фарбеҳтар, фарбеҳтарин, фаровон, фаровонтар, фаровонтарин.

Дараҷаи оддӣ	Дараҷаи қиёсӣ	Дараҷаи олий
маъруф	маъруфтар	маъруфттарин

Машқи 329. Аз сифатҳои оддӣ сифатҳои дараҷаи қиёсӣ, олий созад. Воситаҳои калимасозии онҳоро муайян кунед.

Машҳур, бақувват, нерӯманд, баланд, калон, доно, аъло.

Намуна: нерӯмандтар (дараҷаи қиёсӣ),
нерӯмандтарин (дараҷаи олий).

Супориш. Сифатҳои дараҷаашон олиро ба сифатҳои дараҷаашон оддӣ табдил дода нависед.

Пурасрортарин, серазобтарин, қавитарин,
хуррамтарин, хурсандтарин, хушрӯтарин,
муҳимтарин.

Саволҳо барои санҷиши дониш:

1. Сифат чанд дараҷа дорад?
2. Кадом дараҷаи сифат нишонаи сарфӣ надорад ва аломати предметро бе муқоиса бо аломати предмети дигар ифода мекунад?
3. Кадом дараҷаи сифат пасванди -тар қабул карда, аломати як предметро дар муқоиса бо предмети дигар нишон медиҳад?
4. Пасванди -тарин қабулкардаи дараҷаи сифат чӣ ном дорад?

Машқи 330. Фикр карда даҳто сифати дараҷааш оддӣ нависед. Сонӣ бо илова кардани пасванди -тар, -тарин сифатҳои дараҷаашон қиёсиву олий тартиб диҳед.

СОХТИ СИФАТ

Сифат аз ҷиҳати сохт содда, сохта, мураккаб ва таркибӣ мешавад.

Сифатҳои содда, ки танҳо аз реша иборатанд, сифати содда номида мешаванд: хуб, дур, нав, гарм, равшан.

Сифатҳои сохта, ки ба реша бо илова кардани пешванд ё худ пасвандҳо сохта мешаванд, сифати сохта ба шумор меравад: боинтизом, бамаънӣ, баркамол, ношинос, сангин.

Сифатҳои аз ду ва зиёда калимаҳо таркибёфта, сифати мураккаб ба шумор меравад: моҳпайкар, бодпо, фараҳбахш, хушхон.

Сифатҳое, ки аз ду ва зиёда калимаҳои ҷудогона барои ифодаи мафҳуми умумӣ таркиб ёфтаанд, сифатҳои таркибӣ номида мешаванд: ҷавони соҳибистеъдод.

Машқи 331. Сифатҳоро аз рӯи сохт ба гурӯҳҳо ҷудо карда нависед.

Васеъ, фарох, баланд, нав, кӯҳна, лоларанг, меҳрангез, ширмол, дилкаш, лӯлашакл, пурдон, соҳибхирад, баинсоф, хушфеъл, қабат ба қабат, сӯхбаторо, луғатдон, сухансанҷ.

Сифатҳои содда	Сифатҳои сохта	Сифатҳои мураккаб	Сифатҳои таркибӣ

Машқи 332. Реша ва воситаҳои калимасозии сифатҳои сохтара бо гузоштани аломати шартӣ муайян кунед.

Саодатманд, хушрӯяк, майгун, босафо, бамаврид, пастакак, илмдор, заковатманд, сафолин, чармин, шармгин, шӯҳратманд, ноком, бенамак, нуқрагин, ақлдор, лаългун, нуқрасон, нуқрафом.

Машқи 333. Бо кадом ҳиссаҳои нутқ сохта шудани сифатҳои мураккабро номбар кунед ва онҳоро аз рӯи маънӣ шарҳ диҳед.

Сарсабз, хокистарранг, кӯҳансол, ширинсухан, сергап, сердуд, соҳибҳунар, раҳмдил, қаҳваранг, мижгонсиёҳ, махмалмонанд, моҳпайкар, маҷлисафрӯз, мисранг, маданӣ-равшаннамоӣ, адабӣ-бадеӣ, гуногун, рангоранг, ҷоноҷон, дуродур.

Саволҳо барои санҷиши дониш:

1. Сифат аз ҷиҳати сохт чӣ гуна мешавад?
2. Чӣ гуна сифатҳоро сифатҳои содда меноманд?
3. Сифатҳои сохта аз ҷиҳати таркиб меёбанд?
4. Сифатҳои мураккаб гуфта чӣ гуна сифатҳоро дар назар доред?
5. Чӣ гуна сифатҳоро сифатҳои таркибӣ меноманд?

Машқи 334. Аз асарҳои хондагиатон панҷтоӣ сифатҳои содда, сохта, мураккаб ва таркибӣ интихоб карда, ба дафтар нависед.

ПАСВАНД ВА ПЕШВАНДҲОИ СИФАТСОЗ

Пасвандҳои сифатсоз аз рӯи вазифа ба ду гурӯҳ тақсим мешавад: калимасоз ва шаклсоз.

-а (-я), -ак (-як), -акӣ (-якӣ), -ам, -ангӣ, (-нгӣ), -вар, -ваш, -гар, -гун, -ин (-гин), -ина, -ӣ (-гӣ, -вӣ), -ик, -манд, -нок, -она (-вона), -гона (-ёна), -онӣ, -о, -осо, -сор, -ук, -фом, -чак пасвандҳои калимасоз, -ак (-як), -акак (-якак), -ина, -тар, -тарин, -ча пасвандҳои шаклсоз ба шумор мераванд.

ба-, бар-, бе-, бо-, дар-, но-, то- пешвандҳои сифатсозанд.

Баъзе аз воситаҳои калимасозии сифат хусусияти синонимӣ доранд. Аз ин ҷиҳат онҳо ба ивази ҳамдигар кор фармуда мешаванд. Чунончӣ: пешванди *бе-* бар ивази пешванди *бо-, ба-*, но ё худ ҳодисаи баракс: *беилоҷ* — *ноилоҷ*, *баинсоф* — *беинсоф*. Пасвандҳои *-манд, -нок, -ваш, -вар, -ваш, -фом, -гар, -осо, -гин, -гун, -ин, -ча* бар ивази ҳамдигар ва пасвандҳои *бе-, бо-, ба-*: *боандеша-андеша-манд-андешанок, гулгун-гулфом*.

Машқи 335. Пешванд ва пасвандҳои сифатсозро бо гузоштани аломати шартӣ муайян кунед.

Давлатманд, давлатдор, босаховат, саховатманд, саховатнок, ноумед, донишвар, сиёҳваш, кӯдакона, барқосо, ғамгин, ёқутфом, гандумгун, банур.

Машқи 336. Пас аз калимаҳои поёни пасвандҳои мувофиқро интиҳоб карда, ҳамчун синоними ҳамдигар кор фармод.

Заковат, шукӯҳ, обрӯ, баҳра, ҳунар, хашм, ғам
Пасвандҳо: *-манд, -нок, -вар, -гин.*

Намуна: обрӯманд — обрӯнок, ҳунарвар — ҳунарманд.

Машқи 337. Пас аз калимаҳои пасвандҳои шаклсози *-ак (-як), -акак (-якак), -ина, -тар, -тарин, -ча -ро* кор фармуда калимаҳои тартиб диҳед.

Машқи 338. Матнро хонед, сифатҳои рӯбардор карда, сохт ва дараҷаҳои муайян кунед.

Насими саҳаргаҳӣ нарм-нарм вазида, бӯйи биҳию себҳои ҳанӯз дар шохҳои дарахтон боқимондари бо бӯйи ҳазону алафу хошоки шабнамзада омехта ба ҳаво мефишонад. Биҳии тиллоранг, себҳои сурхгуна ва нуқрафом бо гаронии худ шохҳои дарахтонашонро ҳамондаанд. Зардию сурхии тирамоҳӣ саросари боғу бӯстонро пӯшонда, ба онҳо боз ҳусни дигаре бахшидааст. Кас аз тамошои ин ҳусну ин манзараи табиат дар дилаш як фараҳи андӯҳомез ё ҳасратолуде эҳсос мекунад.

Шоир назди дараҳти себи баланду паҳноваре истода, ба шохҳои пурбору анбӯҳи он менигарад. (*Аз романи «Фирдавси»-и С. Улуғзода*)

Машқи 339. Пасванду пешвандҳоро бамаврид кор фармуда, калимаҳо тартиб диҳед. Воситаҳои сифатсозро номбар кунед.

Чолок (но-, -она, -ӣ), *хуршед* (-ваш, -фом), *тира* (-гун, -гӣ, -фом), *сурма* (-гун, -дон, -нок, -сон), *садаф* (-ак, -вор, -гун, -ин, -осо, -ӣ), *зард* (-а, -ак, -гун, -ина, -фом, -ча, -ӣ), *жола* (-гун, -нок, -сон).

Намуна: Ёқутвор, ёқутгун, ёқутин, ёқутфом.

Саволҳо барои санҷиши дониш:

1. Пасвандҳои сифатсоз аз рӯи вазифа ба чанд ва чӣ гуна гурӯҳ тақсим мешаванд?
2. Пасвандҳои калимасозии сифат кадомҳоянд?
3. Пасвандҳои шаклсозии сифат кадомҳоянд?
4. Кадом воситаи сифатсоз пеш аз реша меояд?
5. Пасвандҳои сифатсоз ғайр аз калимасозиву шаклсозӣ боз чӣ гуна хусусиятро доранд?
6. Кадоме аз пешвандҳои сифатсоз ҳамчун синоним бар ивази ҳамдигар кор фармуда мешавад?

Машқи 340. Бо корбасти пасвандҳои -гун, -ин, -манд, -нок, -она, -ина, -тар, -тарин сифатҳо нависед.

СИФАТҲОИ ТАЪКИДӢ ВА ТАКРОР

Таъкид карда шудани маънои сифатӣ таъкидият ба шумор меравад.

Сифатҳои таъкидӣ ва такрор дар ифодаи матлаб нутқро пурқувват ва таъсирбахш менамоянд. Дар байни сифатҳои таъкидӣ ва такрор дефис (нимтире) гузошта мешавад: *сул-сурх*, *сап-сафед*, *тор-тор*, *рах-рах*.

Машқи 341. Аз таркиби ҷумлаҳо сифатҳои таъкидӣ ва такрорро муайян карда, дар алоҳидагӣ нависед.

1. Риши расидааш рӯи заб-зарди ўро бадвоҳима карда нишон меод. 2. Даруни мо-

шин тип-торик буд. 3. Рангаш мисли девори гач сап-сафед канд. 4. Бар манзараи фаровонӣ бо чашмони шикоф менигаристу чуқур-чуқур на-фас мекашид. 5. Аз берун паст-паст машварат кардани касоне шунида шуд.

Машқи 342. Ба воситаи сифатҳои таъкидӣ ва такрор ҷумлаҳо тартиб диҳед.

Сип-сиёҳ, каб-кабуд, калон-калон, баланд-баланд, фарбеҳ-фарбеҳ, лӯк-лӯк, майда-майда, хурд-хурд, қатрақатра, тор-тор, мавҷ-мавҷ, зор-зор, пичир-пичир, шақар-шақар, реш-реш, ҷиринг-ҷиринг, ғирч-ғирч.

Машқи 343. Аз лавҳи хотир шаштоӣ сифатҳои таъкидӣ ва такрор нависед.

Саволҳо барои санҷиши дониш:

1. Чӣ гуна сифатҳоро сифатҳои таъкидӣ меноманд?
2. Фарқи сифатҳои таъкидӣ аз сифатҳои такрор дар чист?
3. Дар байни сифатҳои таъкидӣ ва такрор чӣ гуна аломат гузошта мешавад?

Машқи 344. Аз китоби «Имлои забони тоҷикӣ» доир ба сифатҳои таъкидӣ ва такрор маълумот нависед.

ИФОДАИ КАМӢ ВА ХУРДИВУ НАВОЗИШ ДАР СИФАТ

Ифодаи камӣ ва хурдиву навозиш ба воситаи пасвандҳои *-ча, -ина, -ак (-як), -акак (-якак)* ва калимаи *тоб* ба вуқӯъ меоянд: зардча, пастак, дӯструяк, калонакак, сиёҳтоб, гулобигтоб.

Машқи 345. Ҷумлаҳоро хонед, ифодаи маънӣ ва воситаҳои сифатро муайян кунед.

1. Чун махмали сиёҳи кабудчатоб барқ мезанад. 2. Торҳои гиребонаш ҳам сап-сафед, вале нӯкҳояш андак зардчатоби фаххак аст. 3. Писараки хурдакак ба падараш хӯрок овард. 4. Фурӯшанда худи ҳозир як қуттӣ афлесунҳои зебои зарди сурхчатобро кушоду онҳоро ба сабадчаи калони пиразане андохт.

Машқи 346. Бо илова кардани пасвандҳои *-ча, -ина, -ак (-як), -акак (-якак)* ба сифат калимаҳо нависед.

Машқи 347. Чистонро хонед, ҷавобашро ёбед. Сифат ва воситаи ифодаи хурдиरो номбар кунед.

Берун тӯбчаи зардак,
Дарун ҳалвои қандак.

Машқи 348. Бо сифатҳои поёнӣ ҷумлаҳо тартиб диҳед.

Хушрӯяк, дӯстрӯяк, харобак, калонакак, хурдакак, беозоракак, зебоякак.

Машқи 349. Аз асарҳои хондагиатон даҳто сифат нависед, ки онҳо камӣ ва хурдиву навозиширо ифода карда бошанд.

ТАҲЛИЛИ САРФИИ СИФАТ

Тартиби таҳлили сарфии сифат

1. Кадом калима сифат аст ва он ба кадом савол ҷавоб мешавад?

2. Муайян кардани аломатҳои сарфӣ:

а) асли ё нисбӣ;

б) дараҷаҳои сифат: оддӣ, қиёсӣ, олӣ;

в) сохти сифат: содда, сохта, мураккаб, таркибӣ.

3. Вазифаи сифат дар ҷумла.

Мисол: Фирдавсӣ аз назди маликушшуаро малул ва андӯҳгин баргашт.

Намунаи таҳлили хаттӣ:

1. «Малул», «андӯҳгин» сифат аст, он ба саволи *чӣ хел?* ҷавоб мешавад.

2. Сифати аслӣ, дараҷааш оддӣ, аз ҷиҳати сохт содда (малул), инчунин, сохта (андӯҳ+гин) мебошад.

3. Дар ҷумла ба вазифаи муайянкунанда омадааст.

Супориш. Сифатҳои таркиби ҷумларо мисли намуна таҳлил кунед.

1. Мавҷҳои хурӯшон яхпораҳоро пешандоз карда мебурданд.

2. Дар ҷаҳор сӯйи боғ савту садои рангоранг ба фалак печид.

3. Бӯйи хуше ба димоғ мезанад.

ТАКРОРИ МАВЗӢИ СИФАТ

Тест

1. Ҳиссаи нутқа, ки аломати предметро мефаҳмонад, чӣ ном дорад?

а) исм

в) феъл

б) сифат

г) шумора

2. Кадоме аз сифатҳо таъми предметро ифода мекунад?

а) хурд

в) ширин

б) сабз

г) дур

3. Кадоме аз саволҳо мансуби сифат аст?

а) чӣ хел? чӣ гуна? в) чӣ қор мекунад? чӣ шуд?

б) кӣ? чӣ?

г) чӣ қадар? чандто?

4. Дар кадом банд пасвандҳои калимасози сифат ҷо гирифтааст?

- а) -манд, -нок, -она, гона, -осо, -сор
- б) ба-, бар-, бе-, бо-, дар-, но-, то-
- в) -ак (-як), -акак (-якак)
- г) -ина, -тар, -тарин, -ча

5. Кадоме аз сифатҳои таъми предметҳоро ифода кардааст?

- а) муаттар, хушбӯ, бадбӯ
- б) ширин, шӯр, талх, тунд
- в) васеъ, танг, дур, дароз
- г) цигаранг, нилгун, қаҳваранг

6. Сифатҳои, ки ба реша бо илова кардани пешванд ё худ пасвандҳои сохта мешаванд, ҷи гуна сифат ба шумор мераванд?

- а) содда
- б) сохта
- в) мураккаб
- г) таркибӣ

7. Сифат дар ҷумла ба вазифаи кадом аъзоҳои ҷумла меояд?

- а) мубтадо
- б) муайянкунанда, хабар
- в) пуркунанда
- г) ҳол

8. Дар кадом банд сифатҳои мураккаб навишта шудааст?

- а) сернақш, мӯрмиён, абрӯсиёҳ
- б) дурахшон, номавзун, ҷуръатнок
- в) ғунчавор, ғунчасон, дӯствор
- г) зумуррадранг, нуронӣ

9. Дар калимаҳои бебахт, бобакт, бактнок воситаҳои калимасози сифат ҷи гуна хусусият пайдо кардааст?

- а) хусусияти муродифӣ в) хусусияти маҷозӣ
б) хусусияти тазодӣ г) хусусияти услубӣ

10. Дар кадом банд пасвандҳои шаклсозии сифат навишта шудааст?

- а) -гун, -дон, -нок, -сон
б) -гун, -ин (-гин), -ина
в) -она (-вона), -гона (-ёна)
г) -ак (-як), -акак (-якак), -ина, -тар, -тарин, -ча

ФЕЪЛ

Он ҳиссаи нутқа, ки амалиёту ҳаракати предметро ифода карда, ба саволҳои чӣ кор кард? чӣ кор мекунад? чӣ мешавад? чӣ шуд? чӣ кор карда истодааст? ва ғайра ҷавоб мешавад, **феъл** ном дорад: хон, рав, бин, гуфт, дид, нишаст, меравам, мехонем.

Феъл ду асос (асоси замони гузашта ва ҳозира), ду намуд (мутлақу давомдор), ду шумора (танҳо ва ҷамъ), ду тарз (фоил ва мафъул), се замон (гузашта, ҳозира, оянда), се шахс (шахси якум — гӯянда, шахси дуюм-шунаванда, шахси сеюм — ғоиб), чор сифа (хабарӣ, шартӣ — хоҳишмандӣ, амрӣ, эҳтимолӣ) дорад, ки аз ин ҷиҳат аз исми сифат ва дигар ҳиссаҳои нутқ фарқ мекунад.

Машқи 350. Аз силсилаи мисолҳо феълҳоро муайян намуда, ба дафтар нависед ва ба онҳо саволҳои мувофиқ гузоред.

Нишаст, омад, ӯ, китоб, хонд, пурмазмун, нарх, арзон, бозор, нав, харидем, кӯҳна, супоридем, фурушанда, матоъ, фурухт, гирифт, давид, сард, хунук, ҳаво, дидам.

Машқи 351. Матнро хонед, феълҳои таркиби ҷумларо муайян кунед. Ба кадом савол ҷавоб шуданашонро гӯед.

Гашти рӯз. Як села кабӯтарони рангбаранг дар болои Ҷӯйбор дар парвозанд. Гоҳ баланд мепаранд, гоҳ якбора паст фуromaда, аз пеши назар шуввасзанон гузашта мераванд. Баъзеашон болҳои худро беҳаракат рост нигоҳ дошта, муаллақзанон қариб то худӣ замин мерасанд. Чӣ мурғи базеби шӯху беозор аст кабӯтар! (Аз романи «Вафо»-и Ф. Ниёзӣ)

Машқи 352. Ҷумлаҳоро ба дафтар рӯбардор карда, ба зерӣ феълҳо хат кашед.

1. Рӯзҳои истироҳат ба саёҳат мерафтем.
2. Мешинанд, боз мепаранд, ба чапу рост ба пешу қафо болафшонӣ карда, аз нав ба сӯи лонаи худ меоянд.
3. Ҳарду бо мамнуният хандиданд.
4. Дарди ҷонгудоze ӯро ба нолиш овард.

Тест

1. Кадоме аз ҳиссаҳои нутқ амалиёту ҳаракати предметро ифода мекунад?

- а) исм б) сифат в) феъл г) шумора

2. Феъл ба кадом саволҳо ҷавоб мешавад?

а) кӣ? чӣ? кӣҳо? чиҳо?

б) чӣ хел? чӣ гуна?

в) чӣ кор кард? чӣ шуд? чӣ кор карда истодааст?

г) чандто? чандум?

3. Феъл чӣ гуна категорияҳои грамматикӣ дорад?

- а) хос ва чинс, танҳо ва чамъ
- б) дараҷаи оддӣ, олий, қиёсӣ
- в) шахсу шумора, намуд, тарз, замон, сиға
- г) шахс ва ғайришахс, қомеъ.

Машқи 353. Ба ҳар як саволи феъл дутоӣ мисол на-висед.

ВАЗИФАИ ФЕЪЛ ДАР ҚУМЛА

Феъл дар қумла асосан, ба вазифаи хабар меояд: Аз вазифаи бод шоҳу барғҳои дарахтон алвонҷ меҳӯрданд.

Одатан феъл дар охири қумла ҷой мегирад. Он баъзан дар назму наср бо мақсади муассир ва нишонрас баён кардани фикр дар аввал корбаст мешавад. Ин ҳодиса хеле кам рух медиҳад:

Немеоӣ, намепурсӣ, намефаҳмӣ дили покам,
Вале як рӯз мечӯӣ, ки ман андар дили хокам.

Лоиқ Шералӣ

Дар вақти дарёфт ва хотирнишин кардани вазифаи наҳвии феъл дар зераш аломати шартии хабар ду хати рост кашида мешавад: Тамошоӣ гул, чаҳ-чаҳӣ булбул инсонро зиндадилу ҷавонтар мекунад.

Машқи 354. Феъл ва вазифаи наҳвиашро муайян кунед.

1. Даричаи пасти оҳангархона боз аст. 2. Ман роҳи серчангу холӣ ва андӯҳовари деҳаамонро мебинам. 3. Дар гардани ӯ шаддаи қаҳрабии оташгуну норанг медурахшид. 4. Муаллақ меистад, фаро мегирад, девонаву мастат мекунад

ин дуди ширину сиёҳу ангубинмаза. 5. Бо дасти дигар аз занҷир медорам. 6. Хоки замин нарм мешавад, ба пой мечаспад, тунук мегардад. 7. Ҳар ду муддате хомӯш сар ба зер афканда нишастанд. (Аз повести «Ишқи аввали Хоҷа Насриддин»-и Т. Зулфиқоров)

Машқи 355. Порчаҳои шеърро хонед, феъл ва мавриди корбасташро номбар кунед.

Бихандад лола дар саҳро ба сони чеҳраи Лайло,
Бигиряд абр бар гардун ба сони дидаи Маҷнун.

Абӯадulloҳи Рӯдакӣ

Бипошам шаддаи армони худро,
Ба рӯи лолазорони шукуфон.

Ҳадиса

Мешавад кам шумори ёрон, лек
Мешавад беш меҳрашон дар дил.

Камол Насрулло

Машқи 356. Ҷумлаҳоро ба дафтар рӯбардор карда, ба зери феълҳо хат кашед.

1. Аз тиреза ба базми осмонкафи ҷавонон,
ба рақсу суруди онон назаре меандохту мехазид,
менолиду мегирист, меларзиду метапид.
2. Мешинанд, боз мепаранд, ба чапу рост, ба пешу қафо болафшонӣ карда,
аз нав ба сӯи лонаи худ меоянд. 3. Дар тоқзорҳои кишварамон
навҳои ҳусайнӣ, чарос, тоифӣ, кишмиши ангур парвариш меёбанд.
4. Пеш аз ҳама бодом, баъд зардолу, шафтолу, гелос, олуболу, олуча гул мекунанд.
5. Дар кӯҳҳо, дар сарғаҳи дарёҳо об хеле шаффоф ва тоза мешавад.
6. Моддаҳои гиёҳванд ба системаи асаб, дил, меда, ҷигар ва

дигар аъзои муҳими одам таъсири сахти манфӣ мерасонанд.

Саволҳо барои санҷиши дониш:

1. Феъл дар ҷумла ба вазифаи кадом аъзои ҷумла меояд?
2. Ҷойи феъл дар ҷумла чӣ гуна аст?
3. Бо чӣ мақсад, баъзан феъл дар аввал кор фармуда мешавад?

Машқи 357. Панҷто ҷумлаи дар таркиб феъл дошта нависед. Вазифаи наҳвӣ ва саволхояшро муайян кунед.

ШАКЛҲОИ ТАСРИФӢ ВА ҒАЙРИТАСРИФИИ ФЕЪЛ

Феъл ду шакл дорад: тасрифӣ ва ғайри-тасрифӣ. Шаклҳои тасрифии феъл аз рӯйи шахсу шумора тасриф мешаванд. Мас-дар, сифати феълӣ ва феъли ҳол шаклҳои ғайритасрифии феъл мебошанд, ки онҳо аз рӯйи шахсу шумора тасриф намешаванд.

Феъле, ки амалу ҳолатро фаҳмонда замон, шахсу шумора ва сиға надорад, масдар ном дорад. Нишонаи дастурии масдар пасванди -ан мебошад: дидан, давидан, овардан, додан. Феълҳо дар луғатҳо дар шакли масдар оварда мешаванд.

Шакли феълие, ки аломати замонии амалу ҳолати предметро ифода мекунад, сифати феълӣ номида мешавад: гулҳои шукуфта, гулҳои шукуфта истодагӣ, гулҳои мешукуфтагӣ.

Феъли ҳол амалу ҳолатро ифода менамояд, ки ҳамчун аломати феъли асосӣ воқеъ мешавад: чилвакунон, табассумкунон, гапзанон.

Машқи 358. Феълҳои тасрифӣ ва ғайритасрифиро дар алоҳидагӣ нависед.

Рафт, хобидан, хестан, кандан, сӯҳбаткунон, омадаистодагон, задан, тайёр шудаистода, рав, дарафтидан, таъзимкунон, кашолакунон, гузаранда, мефиристодагиатон, гирифтани, хай-рухушкунон, шунида, омад, бишукуфта, тартиб-дода.

Машқи 359. Матнро хонед, феъл ва саволҳои муайян кунед.

Як рӯз падарам аз кӯҳ омада, оши угро хӯрданду дар болои кӯрпача дароз кашида, гуфтанд, ки рав, писарам, аспро ба дарё бурда, об дода биё. Мани он вақт даҳ-дувоздаҳсола аз ин хоҳиши падарам ниҳоят хурсанд шуда, савори асп, ба лаби дарё рафтам.

Мепурсед, ки дар ҳамон син аспсаворӣ мекардӣ?

Албатта!

Аз падарам омӯхта будам.

Хулоса, дар поини деҳа ба лаби дарё расида, ҷонварро аз об хуб сер кардаму дар бозгашт — аз кӯҳтал гузаштан баробар тозондам. Падарам пеш чандин маротиба бо таъкид гуфта буданд, ки аспро баъд аз об хӯрданаш тозондан гуноҳ!

Аммо шавқи кӯдакиам боло гирифт ба пушти ҷонвар қамчин зада, дар кӯчаи деҳа хеле тозондамаш. Ман хабар надоштам, ки падарам ба хона омада, аили онро қадре сушт кардаанд. Аз ин рӯ, вақте асп бо шаст ба дарвозаи ҳавлиамон наздик мешуд, нохост аз болои он чаппа гардида, бо зину зерпӯшаш ба ҷӯи хушки канори роҳ афтидам. Дар замин саҳт шонаам зарб хӯрда, ҳамано фарёд кашидам.

То даме ки фиғони маро шунида, падарам тохта аз хона баромаданд, асп гунаҳкорона шиҳа кашида, дар гирдам аллакай чарх мезад, бо нигоҳи чашмони равшан ва калон-калони худ гӯё узр мехост. Чунин менамуд, ки вай аз ман дида бештар азоб мекашад. (*Аз новеллаи «Дарахти ҳазорсола»-и Саттор Турсун*)

Машқи 360. Бо интихоб ва корбасти феълҳои тасрифӣ ва ғайритасрифӣ матни дилхоҳ тартиб диҳед.

Машқи 361. Панҷтоӣ феълҳои тасрифӣ ва ғайритасрифӣ нависед.

АСОСҲОИ ФЕЪЛ

Феъл ду асос дорад: *асоси замони гузашта ва асоси замони ҳозира*.

Агар аз масдар пасванди *-ан* партофта шавад, асоси замони гузашта ҳосил мешавад: *хондан — хонд, дидан — дид, овардан — овард*.

Асоси замони гузашта ба анҷом расидани амалро дар замони гузашта мефаҳмонад. Тамоми замонҳои гузашта ва шаклҳои гуногуни онҳо дар заминаи асоси замони гузашта сохта мешавад: *хондан, мехондам, хонда будам, хондаам, хонда меистодам*.

Асоси замони ҳозира бо роҳи аз асоси замони гузашта партофтани ҳамсадои охир *-т* ё *-д* ва бадалшавии овозҳои мувофиқ сохта мешавад: *гуфт — гӯй, рафт — рав, бурд — бар*.

Асоси замони ҳозира иҷрои амалро дар замони ҳозира ё оянда мефаҳмонад. Замонҳои ҳозира ва оянда дар заминаи асоси замони ҳозира сохта мешаванд. Асоси замони ҳозира

дар айни замон вазифаи феъли амрро ҳам иҷро мекунад: *хон, рав, гир, нӯш, бар*.

Дар вазифаи феъли амр бо асоси замони ҳозира гоҳо пешванди *би-//бу-* ҳамроҳ меояд: *хон- бихон, гир — бигир, бин — бубин*.

Машқи 362. Феълҳои асоси замони гузаштаро ба сутуни чап ва асоси замони ҳозираро ба сутуни рост нависед.

Шунавидан, гурехтан, ҷобаҷо гузоштан, фаромадан, нақл кардан, хӯрдан, огоҳонидан, дошт, шунавид, гурехт, пайвастан, боздоштан, вохӯрдан, ҷо ба ҷо гузошт, баргаштан, фуromaдан, омадан, ором кардан, хӯрд, даромадан, огоҳонид, боздошт, доштан, огоҳонид, фаромад, овардан, нақл кард, вохӯрд, омад, фуromaд, баргашт, пайваст, гурезондан, фиреб додан, пухтан, коштан, ёфтан, овард, кошт, гурезонд, фиреб дод, пухт, ором кард, даромад, гурезонд, фиреб дод, ёфт.

Машқи 363. Асоси замонҳои гузашта ва ҳозираро муқоиса кунед, ба сохти овозии онҳо зеҳн монда, умумияту фарқияташонро фаҳмонед.

Хонд — хон, рафт — рав, сӯхт — сӯз, дошт — дор, гузошт — гузор, намуд — намо, кошт — кор.

Машқи 364. Феълҳои нависед, ки ҳангоми аз асоси замони ҳозира ба гузашта табдил додан на танҳо ҳамсадоҳо, балки садонокҳо ҳам бадал шаванд.

Намуна: бош — буд.

Машқи 365. Феълҳои асоси замони ҳозираро ба феълҳои асоси замони гузашта табдил дода нависед.

Соз, дав, хон, шунав, дарав, мон, гурез, пурс, тоз, сӯз, рез.

Машқи 366. Калимаҳои зеро хонед ва аҳамияти асосҳои феълро дар сохти ин калимаҳо гӯед.

Сарнавишт, доно, гуфтор, нодон, гузаргоҳ, ёддошт, забоншинос, кӯшиш, гуфтугӯӣ, санъатшинос, забондон, даводав, сахархез, бодбез, нишастгоҳ, омӯзгор, бино, хонанда.

Тест

1. Феъл чанд асос дорад?
а) як асос
б) ду асос
в) се асос
г) чор асос
2. Кадом асоси феъл ба анҷом расидани амалро дар замони гузашта мефаҳмонад?
а) асоси замони гузашта
б) асоси замони ҳозира
в) ҳар ду асоси феъл
г) масдар
3. Асоси иҷрои амалро дар замони ҳозира ё оянда ифодакунанда чӣ ном дорад?
а) шаклҳои ғайритасрифӣ
б) асоси замони ҳозира
в) асоси замони гузашта
г) сиға

Машқи 367. Феъли асосҳояш замони ҳозираву гузашта нависед. Ба зери овоз ва ҳарфҳои бадалшуда хат кашед.

ШАХС ВА ШУМОРА ДАР ФЕЪЛ

Феъл се шахс ва ду шумора дорад. Шахс ва шумораи феъл ба воситаи бандакҳои феълӣ ва хабарӣ ифода мегардад. Шахси якум —

гӯянда, шахси дуум — шунаванда, шахси сеюм ғоиб.

Феъл шумораи танҳо ва ҷамъ дорад. Дар шумораи танҳо иҷроқунандаи амал як кас аст, дар шумораи ҷамъ иҷроқунандаи амал ду ва зиёда предмет аст.

Феъл дар ҷумла ҳамеша дар ифодаи шахсу шумора бо мубтадо мувофиқат мекунад: Дар он зиёфат ошро ман мепухтам ва дигар хизматҳоро ҳам ман мекардам.

Шахси дуум ва сеюми ҷамъ барои ифодаи маъноҳои эҳтиром ба ҷойи шахси дуум ва сеюми танҳо ҳам кор фармуда мешавад: Муаллима аз мо пурсиданд, ки мо кай ба саёҳат рафтамо мехоҳем.

Аз рӯйи шахс ва шумора тағйир ёфтани феълро тасрифи феъл меноманд.

Тасрифи феъли рӯфтан аз рӯйи шахс ва шумора:

Шахсҳо	Шумораи танҳо	Шумораи ҷамъ
1	рӯфтам	рӯфтем
2	рӯфтӣ	рӯфтед
3	рӯфт	рӯфтанд

Машқи 368. Феълҳои гуфт, рафт, дид, омад, нишаст, давид, гурехт, бурид, кошт, кӯфтро мисли феъли хондан дар замони гузашта, ҳозира ва ҳозира-оянда тасриф кунед. Гӯед, ки дар кадом замонҳо шахси сеюми танҳо бандеки феълӣ надорад.

Тасрифи феъли хондан дар замони гузашта

шахсҳо	танҳо	ҷамъ
1	хондам	хондем
2	хондӣ	хондед
3	хонд	хонданд

Тасрифи феъли хондан дар замони ҳозира

шахсҳо	танҳо	ҷамъ
1	хонда истодаам	хонда истодаем
2	хонда истодаӣ	хонда истодаед
3	хонда истодааст	хонда истодаанд

Тасрифи феъли хондан дар замони ҳозира- оянда

шахсҳо	танҳо	ҷамъ
1	мехонам	мехонем
2	мехонӣ	мехонед
3	мехонад	мехонанд

Машқи 369. Матнро хонед, феъл ва шахсу шумораашро муайян кунед.

Шабнами рӯйи алаф

Пагоҳии рӯзи офтобии тобистон, вақте ки ба дашт ва ҷангал меравем, дар рӯйи алафҳо алмоспораҳоро мебинем. Ҳамаи ин алмоспораҳо дар зери шӯълаи офтоб медурахшанд ва ба ҳар ранг — зард, сурх ва кабуд метобанд. Вақте ки «ин ҷо чӣ бошанд» гуфта ба наздикаш рафта нигоҳ мекунем, мебинем, ки онҳо алмоспора не, балки қатраҳои шабнам мебошанд, ки дар рӯйи баргҳои секунҷаи алафҳо ҷамъ шудаанд ва дар шуои офтоб медурахшанд.

Тарафи даруни он баргҳо мисли бахмал патдор аст. Бинобар ин қатраҳои шабнам худи баргҳоро тар накарда, дар рӯйи паташон меғеланд.

Вақте ки барги шабнамдорро боэҳтиёт ме-
канед, қатра монанди саққочаи дурахшон чу-
нон озодона ғелида меравад, ки ба пояи алаф
нарасида фуромада рафтанаширо нафаҳмида
мемонад.

Баъзан яке аз он баргҳоро оҳиста канда, мис-
ли пиёлчае ба пеши даҳонатон мебиёреду як
қатра шабнами дар он ҷамъшударо менӯшед ва
гумон мекунед, ки ин қатраи шабнам аз тамоми
нӯшокиҳои дигар лаззатноктар аст. (Аз китоби
«Муғҷа»)

Машқи 370. Порчаҳои шеърро хонед ва маънидод
кунед. Гӯед, ки фикрҳо нисбат ба кадом шахс нигаронида
гуфта шудааст.

Ростиро пешаи худ кун мудом,
То шавӣ дар ҳар ду олам некном.

Ҷалолиддини Румӣ

Дар ҳунар кӯш, ки зар чизе нест,
Ганҷу зар пеши ҳунар чизе нест.

Абдурахмони Ҷомӣ

Обро аз рӯшноӣ кун қиёс,
Дӯстонро бо нигоҳи дил шинос.

Мирзо Турсунзода

Тест

1. Феъл чанд шахс ва шумора дорад?
а) се шахс, ду шумора в) як шахс, як шумора
б) ду шахс, ду шумора г) се шахс, се шумора
2. Кадом шахси феъл шахси гӯянда аст?
а) шахси сеюм в) шахси якум
б) шахси дуюм г) шахси якум, дуюм, сеюм

3. Шахси дуҷуми феъл чӣ гуна шахс ба шумор меравад?

а) гӯянда	б) ғоиб
б) шунаванда	г) ҳеҷ гуна шахс

4. Аз рӯи шахс ва шумора тағйир ёфтани феъл чӣ номида мешавад?

а) тасриф	в) такмил
б) тасниф	г) тағйир

ТАСРИФИ ФЕЪЛҲО БО БАНДАҚҲОИ ФЕЪЛӢ ВА ХАБАРӢ

Бандақҳои феълӣ ва хабарӣ шахсу шумораҳои амалу соҳиби амалро аниқ ва равшан ёдрас мекунанд. Феълӣ замони гузашта дар шахси сеюми танҳо бандаки феълӣ надорад, он ба асоси замони гузашта баробар аст.

Машқи 371. Феълҳои зеринро аз рӯи шахсу шумора дар замони ҳозира ва гузашта тасриф кунед. Фарқи бандақҳои феълӣ ва хабариро гӯед.

Хондан, нақл кардан, навиштан, сафар кардан, шунидан.

Машқи 372. Калимаҳои зеро ба шахсу шумораи муайян гузоред. Баъд аз он ба ин калимаҳо бандаки феълӣ ё хабарӣ ҳамроҳ карда нависед.

Рафтани, хондагӣ, донишомӯз, омӯзгор, тамошобин, шунаванда.

Машқи 373. Матни аз афсонаи халқии «Кадуи ғелон» интихобкардари хонед ва аз таркибаш феълҳоро муайян намуда, аз рӯи шахсу шумора тасриф кунед.

Кадуи ғелон

... Каду ғелон-ғелон рафт-рафту ба лаби чӯе расид. Он ҷо се духтараконро, хулбӯйчинаконро дида гуфт:

— Салом се духтаракон, ҳулбӯйчинакон!
Ҳозир ман шумоёнро мехӯрам.

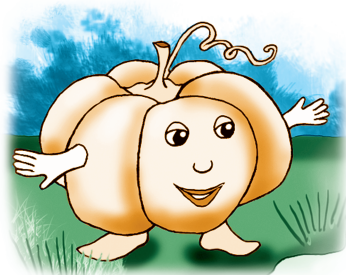
Духтаракон ҳайрон шуданд, ҳайрону ҳаросон шуданд. Каду ғелон-ғелону шақар-шуқуркунон пеши пояшон боз истод. Духтаракон тарсиданд, тарсиданду ларзиданду бо як овоз зорикунон гуфтанд:

— Инсоф кун! Моро нахӯр! Се фатири равғанин, равғанини нозанин дорем, ба ту медиҳем.

Каду се фатири равғанин, равғанини нозанинро гирифтун ғелон-ғелон, шақару-шуқуркунон рафт-рафт ба таги як сафедори калон расид. Дар таги сафедори калон се чӯпон дастархон густурда шӯрбо мехӯрданд. Шӯрбо мехӯрданд, бе нон мехӯрданд.

Каду се фатири равғанин, равғанини нозанинро, ки се духтаракон дода буданд, ба рӯйи дастархон гузошту ғелида он сӯтар рафта тамошо кард.

Чӯпонҳо се фатири равғанини нозанинро лаззат бурда, пок-покиза хӯрданду ба каду ташаккур гуфтанд...

Машқи 374. Феълҳои таркиби ҷумларо бо бандакҳои феълӣ ва хабарӣ тасриф кунед.

1. Ранг аз рӯ ва ҳуш аз сари Заҳҳок парид.
2. Теғи буррони ӯ даҳҳо душманро дар хоку хун чӯлонд.
3. Ӯ шодмон гашта, ба онҳо симу зар

бахшид. 4. Хурраму дилшод ба хонаи модар да-
вид ва аз он ҷо ба кӯча тохт. (Аз «Шоҳнома»-и
А. Фирдавсӣ)

ФЕЪЛҲОИ МОНДА ВА ГУЗАРАНДА

Феълҳо *монда* ва *гузаранда* мешаванд.

Феъли монда амалеро мефаҳмонад, ки таъсиру ҳаракати як предмет ба предмети дигар нагузашта дар худаш мемонад: *хобидан, хестан, хандидан, гиристан, давидан, омадан, рафтан*.

Феъли гузаранда амалеро мефаҳмонад, ки таъсиру ҳаракати як предмет ба предмети дигар мегузарад: *навиштан, хондан, гуфтан, дидан, донистан, коридан, овардан*.

Феълҳои гузаранда саволҳои чӣ? чиро? киро? талаб карда, пуркунандаи бевоситаро ба худ тобеъ мекунанд: Низомиддин табассуми даври даҳонашро ғундошт.

Баъзе феълҳо вобаста ба матн гоҳ гузаранда, гоҳ монда мешаванд. Аз ин ҷиҳат онҳоро *феълҳои дубаҳра (духӯра)* меноманд. Агар амал вобаста ба шахсе иҷро шавад — *гузаранда (Ошро пухт)*, агар худ аз худ иҷро гардад, монда (Ош пухт) мешавад.

Агар ба феъли монда миёнванди *-он-* илова шавад, ба феълҳои гузаранда табдил меёбад: *гузашт — гузаронд, хобид — хобонд, тохт — тозонд, рӯфт — рӯбонд*.

Машқи 375. Ҷумлаҳоро хонед, феълҳои монда ва гузарандаро дар алоҳидагӣ нависед.

1. Салим аз ҷояш хест. 2. Умед қаламро грифт. 3. Лаклак парвоз кард. 4. Салим ба мактаб рафт. 5. Модарам аз бозор омад. 6. Дар ҳамон

чо мехобидам, хӯрок мехӯрддам, бо кори илмӣ машғул мешудам ва дар ҳамон чо меҳмонҳои худро қабул мекардам.

Машқи 376. Аз феълҳои мондаи зер феълҳои гузаранда созед.

Гурехтан, нишастан, шукуфтан, хобидан, давидан, кор кардан, таъсир кардан, баромадан, даромадан, фаромадан, хестан, ларзидан, хунук хӯрдан.

Машқи 377. Ҷумлаҳои дар таркиб феълҳои гузаранда ва монда доштаро дар алоҳидагӣ номбар кунед.

1. Об аз сатил рехт. 2. Вай дар зери ниҳолҳо об рехт. 3. Гул сабзид. 4. Гулро Гулнисо сабзонд. 5. Кабк хониш кард. 6. Кабкро ба хониш кардан маҷбур кард. 7. Шавла пухт. 8. Шавларо пухт. 9. Коса шикаст. 10. Косаро шикаст.

Машқи 378. Даҳто феъли монда нависед, сонӣ ба онҳо миёнванди -он- илова намуда, ба феъли гузаранда табдил диҳед.

Намуна: хонд — хононд.

Саволҳо барои санчиши дониш:

1. Феълҳои монда чӣ гуна амалро ифода мекунанд?
2. Чӣ гуна феълҳоро феълҳои гузаранда меноманд?
3. Феълҳои гузаранда ба кадом саволҳо ҷавоб мешавад?
4. Агар ба феъли монда миёнванди -он- илова шавад, он ба чӣ табдил меёбад?

Машқи 379. Шаштой феълҳои монда ва гузаранда нависед.

ФЕЪЛҲОИ БЕВОСИТА ВА БАВОСИТА

Феълҳо аз ҷиҳати воситаи иҷрои амал ва муносибати бо он дошта *бевосита* ва *бавосита* мешаванд.

Дар *феълҳои бевосита* амалро мубтадо иҷро мекунад: Ҷамила дар рӯи ҷогаҳ хамёзаи дароз кашида, чашмакони сиёҳашро пӯшид.

Дар *феълҳои бавосита* мубтадо амалро ба воситаи касе ё чизе дигар иҷро мекунад: Ӯ зангӯларо аз рӯи стол гирифта ҷингирос занонд.

Феълҳои бавосита аз феълҳои гузаранда бо илова кардани миёнванди *-он-* сохта мешаванд: рафтан — равондан, ҷунбидан — ҷунбонидан, афтидан — афтондан, сохтан — созондан.

Машқи 380. Феълҳои бевосита ва бавоситаро дар алоҳидагӣ нависед.

Хонондан, рафтан, дидан, хушконида, фиребидан, давидан, ҷаҳидан, кӯчонида, машварат кардан, шунавонида, гурехтан, сохтан, пазонидан, нависонида, шӯрида, дигар кардан, бино кардан, гурезонида, тақсим намудан.

Машқи 381. Бо феълҳои гузаранда панҷто ҷумла тартиб диҳед, баъд ба онҳо миёнванди *-он-* илова карда, онҳоро ба феълҳои бавосита гардонида ҷумлаи нав соzed.

Намуна: Модар барои писараш курта дӯхт — Модарам барои писараш курта дӯзонд.

Машқи 382. Матнро хонед, мазмунашро баён кунед. Феълҳои бевосита ва бавоситаро муайян кунед.

Симурғ сӯи дарё парвоз кард. Рустам дар сояи болҳои азими ӯ равон шуд. Симурғ дар

наздикии дарё фуруд омад. Дар он чо як бех буттаи газ сабзида буд, ки гулҳои гулобирангаш бӯи хуше медоданд. Симурғ ба тори бутта пари худро молиду ба Рустам гуфт:

— Як шоҳаи қачи инро бурида гир, ки сараш ғафстар бошад. Ҷони Исфандиёр бо ин газ пайванд аст. Шохаро бубару дар оташ тоб дода рост кун, сипас ба вай се пар ва ду пайкон бинишон.

Рустам ҳамин тавр кард.

— Акнун, — гуфт Симурғ, — Исфандиёр ба разм, ки омад, ту бо забони ширин ўро ба оштан бихон, узр бихоҳ ва ризоҷӯй бош. Агар напазируфту тундӣ кард, камонатро зеҳ кун ва чашми ўро нишон гирифта ҳамин тири газро паррон. (Аз «Шоҳнома»-и А. Фирдавсӣ, нигориши С. Улугзода)

Машқи 383. Даҳтой феълҳои бевосита ва бавосита нависед.

ТАРЗҲОИ ФЕЪЛ

Категорияи махсуси дастурии ба феълҳои мондаю гузаранда ва бевоситаю бавосита алоқаманде, ки муносибати дар феъл асо-сёфтаи байни фоил ва мафъули амалро ифода мекунад, *тарз* ном дорад.

Тарз бо шаклҳои гуногуни феъл ифода ме-гардад. Амал дар забони тоҷикӣ ду тарзи иҷро дорад: *тарзи фоилӣ* ва *тарзи мафъулӣ*.

Тарзи фоилӣ. Ин тарзи феъл мефаҳмонад, ки мубтадо иҷрокунандаи амал аст. Мисол. Акбар дар суфачаи дарвозахона нишаст.

Дар ҷумлаи мазкур мубтадо (Акбар) дар айни замон соҳиби амалу ҳолат (нишаст) мебошад ва байни мубтадою иҷрокунандаи амал фарқе нест.

Тарзи мафъулӣ. Ин тарзи феъл муносибати мураккаби байни фоил (мубтадо), мафъул (пуркунанда) ва феъл (амал ё ҳолат)-ро ифода мекунад. Дар тарзи мафъулии феъл фоили асли (ичроқунандаи амал) ҳамчун мафъул (пуркунандаи бевосита) воқеъ мегардад, мафъули асли бошад, ба вазифаи фоил (мубтадо) меояд. Мисол. Муҳаббат ва самимияти ин пирони хушбахт беҳтарин мукофотест, ки ба вай аз тарафи халқ карда мешавад. Тарзи фоилии ин ҷумла: Халқ ба вай изҳор мекунад.

Машқи 384. Феълҳои тарзи фоилро ба сутуни рост, тарзи мафъулро ба сутуни чап нависед.

1. Ман чизи фармудаи шуморо муҳайё кардам. 2. Аз дур садои моторҳо, гулдурӯси ба санг хӯрдани онҳо шунида шуд. 3. Аҳмадбек ба қафонигарист. 4. Соли ҷорӣ тамоми кӯчаҳои шаҳр мумфарш ва атрофи он кабудизор кунонида шуд.

Машқи 385. Матро хонед, феъл ва тарзҳои муайян кунед.

Ман чанд муддат меҳазам, боло мебароям бо занҷири тару лағжонак. Занҷир озор медиҳад дастонамро, мебурад. Пойҳои ларзонам алвонҷ меҳӯранд, қат мешаванд ва бармеҳӯранд ба девори ғафси резон. Дурудароз меҳазам. Занҷирро ба боло мекашам, ғун мекунам ва ба зулмоти холии боронии ҳисор сар медиҳам, мепартоям. Онро доштадошта фуруд меоям. Занҷир меҳарошад, меканад, медаронад, ба дард меорад қафи дастонамро, валекин ҳис мекунам инро. Оҳ! Ман дар ҳисорам! Суҳайл, кучой ту? (Аз повести «Ишқи аввали Хоҷа Насриддин»-и Т. Зулфиқоров)

Машқи 386. Бо илова кардани миёнванди -он- аз феълҳои монда феълҳои гузаранда тартиб диҳед.

Гурехт, хобид, давид, хест, ларзид, чунбид.

Машқи 387. Панҷтоӣ феълҳои монда ва гузаранда нависед.

НАМУДҲОИ МУТЛАҚ ВА ДАВОМДОРИ ФЕЪЛ

Феълҳо ду амалро ифода мекунанд: та-момшуда (мутлақ) ва нотамом (давомдор), ки онҳоро намуди феъл меноманд.

Намуди мутлақ ба воситаи феълҳои замонӣ гузашта ва феълҳои ёвар ифода меёбад: дид, бурд, овард, чашид, хонда баромад, тамошо кард. Ин намуд аз он далолат медиҳад, ки амал то лаҳзаи нутқ ба анҷом расидааст.

Намуди давомдор амалро мефаҳмонад, ки то лаҳзаи нутқ (дар гузашта ё ҳозира) амал ба охир нарасидааст, пас аз он ҳам давом кардааст ё давом мекунад: бозӣ карда меистод, хонда истода буд, дида истодааст, бозӣ карда гаштааст, тамошо кардан гирифтааст, омада меистад.

Машқи 388. Феълҳои намуди мутлақ ва давомдорро дар алоҳидагӣ нависед.

Рафтаи, рафтаи гиред, фиристодӣ, кор карда гаштаанд, мебофтагӣ шуд, саргардон шудааст.

Машқи 389. Матнро хонед, феъл ва намудҳояшро муайян кунед.

Фарёдзанон медавам аз боғи нопойдори тару тираи боронзада. Ва ин дам чизе аз пеши чашмам мегузарад, ба назар менамояд, кадом сояи

номаълуми қач аз паси танҳои дарахтони оғӯши туман лаҳзае намоён мегардад. Бозмеистам, атрофро аз назар мегузаронам: сояи қач ғайб мезанад. Шояд ин ҳама ба чашмам намуда? Шояд пораи тумани ғафсест меҳазад, шино мекунад, пора мегардад, худро мегустирад. (Аз повести «Ишқи аввали хоҷа Насриддин»-и Т. Зулфиқоров)

Машқи 390. Ба феълҳои давидан, фиристодан, хандидан, овардан, кашидан, бозӣ кардан пешванди ме- илова карда нависед. Аз ҷиҳати замон фарқияташонро гӯед.

Машқи 391. Шаштӯй феълҳои намудашон мутлақ ва давомдор нависед.

СИҒАҲОИ ФЕЪЛ

Бо тағйир ёфтани шакли феъл тобиши нав гирифтани амалро сиға мегӯянд. Сиға ба тарзи хабар, эҳтимол, шарту хоҳиш ва ё амр ифода гардидани амал мебошад.

Феъл чаҳор сиға дорад: хабарӣ, амрӣ, шартӣ-хоҳишмандӣ, эҳтимолӣ.

СИҒАИ ХАБАРӢ ВА АМРӢ

Сиғаи хабарӣ ба вуқӯъ омадан ва ё наомадани амалро дар замони феъл ифода мекунад: *меояд, омада истодааст, хоҳад омад, наомад, намеояд.*

Ин сиға тавассути ба асоси замони гузашта ва ҳозираи феъл ҳамроҳ кардани бандакҳои феълӣ ва хабарӣ сохта мешавад.

Сиғаи амрӣ амалро ифода мекунад, ки нисбат ба шахси дуюм гуфта шудааст. Ба воқеаи сиғаи амрӣ илтимос, хоҳиш, даъват,

фармон ва водорӣ ифода меёбад. Сиғаи амрӣ аз асоси замони ҳозираи феъл сохта мешавад.

Машқи 392. Матнро хонед, феъл ва сиғаҳояшро муайян кунед.

Медавам, мегурезам! Нафаси рост, озод мекашам. Бедор мешавам. Субҳи содиқи мусаффою дилпазир ҳукмрон аст. Алаққай оҳи саҳар, ҳаври саҳар байни дарахтони тира саргум мегардад. Тумани серрутубат. Тунук. Аммо дар чунин тумани бомдодии нарму ларзон чизе медурахшад.

Ҷисми зинда! Медурахшад чу зар! Чашмак мезанад! Чун сари духтараконе, ки тоқи зардӯзии кӯқандӣ доранд. Аз лойи тумани ғализ, муҳаррик, чашмак мезанад, об мегардад, шиновар мешавад, лаппас мекунад. *(Аз повести «Ишқи аввали Хоҷа Насриддин»-и Т.Зулфиқоров)*

Машқи 393. Порчаи шеърро хонед, феъл ва сиғаҳояшро муайян кунед.

Бикӯш имрӯз, то гандум бипошӣ,
Ки фардо бар ҷаве қодир набошӣ.

Саъдии Шерозӣ

Машқи 394. Соҳиби амали сиғаи амрӣ кадом шахс буданашро гӯед.

1. Бирав, гирди ҷаҳон бипӯй ва се духтар аз нажоди меҳтарон бичӯй. 2. Ба Диж бирав, диж-бонро бигӯ, ки бедору ҳушёр бошад, худат ёрирасони ӯ бош. 3. Ба аспӣ сиёҳ барнишину равон шав. 4. Мардумонро гирд овар, деҳаро обод кун. 4. Ба ҳар кор сару саркор бош. *(Аз «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ, нигориши С. Улугзода)*

Машқи 395. Шахси дуҷуми танҳои сиғаҳои амриро бо илова кардани пасвандҳои -ед, -етон тағйир диҳед.

1. Деги калона бор кун, хешу табора ёд кун.
2. Панҷ панҷаро ба даҳон маяндоз.
3. Ҷав хоб кунад, анбор бисоз, гандум хоб кунад, қаҳдон.
4. Забонро покиза ниғаҳ дор.

Саволҳо барои санҷиши дониш:

1. Чӣ гуна сиғаро сиғаи хабарӣ меноманд?
2. Сиғаи хабарии феъл оё чигунагии амалро ифода мекунад?
3. Сиғаи амрӣ оё амали нисбати ба кадом шахс гуфташударо ифода мекунад?
4. Сиғаи амрӣ ба ғайр аз амру фармон боз чӣ гуна оҳангу маъниро ифода мекунад?

Машқи 396. Аз масдарҳои зер сиғаи амрӣ созед.

Шукуфтан, коштан, дӯхтан, давидан, кор кардан, такмил додан, тамом кардан, хушконида, талабидан, ҷаҳидан.

СИҶАИ ШАРТӢ-ХОҶИШМАНДӢ ВА ЭҶТИМОЛӢ

Сиғаи шартӣ-хоҷишмандӣ амалро ифода мекунад, ки воқеъ шудани он ба майлу хоҷиш ва ё шарте вобаста аст.

Сиғаи шартӣ-хоҷишмандӣ аз асоси замони ҳозира бо ҳамроҳ кардани бандаки феълӣ сохта мешавад: хон+ам, хон+ӣ, хон+ад; хон+ем, хон+ед, хон+данд.

Сиғаи эҳтимолӣ аз шакли феълии хондагист бо ҳамроҳ кардани бандакҳои феълӣ сохта мешавад. Шахси сеюми танҳо бандак надорад: хондагист+ам, хондагист+ӣ, хондагист+ем, хондагист+ед, хондагист+анд.

Сифаи эҳтимоли замонҳои гузашта, ҳозира, оянда дорад ва тасриф мешавад. Ман хондагистам, мехондагистам. Вай хондагист, хонда истодагист, мехондагист. Мо хондагистем, мехондагистем.

Машқи 397. Чумлаҳоро хонед, феълҳои сифаашон шартӣ-хоҳишмандӣ ва эҳтимолиро муайян намуда, ба дафтар нависед.

1. Надонам, ба ягон ҷой сарф мешудагист-дия, — гуфт. 2. Дар баҳор ҳар кас мехоҳад, ки озодонатар нафас кашад, аз хонаи тангу тор, аз байни чор девор барояд. 3. Биёед, ки ана дар ҳамин ҳарак шинаму аз рӯшноии офтоб, аз ҳур-ҳури шамол, аз бӯи ана ин гулҳо баҳравар шавам, ҷигарам. 4. Кораш тамом нашудагист ё ягон кори дигар баромадагист.

Машқи 398. Аз масдарҳои зер замонҳои гузашта, ҳозира, ҳозира-ояндаи сифаи эҳтимоли созад.

Чидан, хонда шудан, шитоб кардан, номидан, рафтан, истодан.

Машқи 399. Феълҳоро ба сифаи шартӣ-хоҳишмандӣ баргардонда, тасриф кунед.

Дидан, навохтан, сохтан, фиристодан, чидан, нӯшидан, пӯшидан, бархостан, ҷустуҷӯ кардан.

Саволҳо барои санҷиши дониш:

1. Чӣ гуна сифаро сифаи шартӣ-хоҳишмандӣ меноманд?
2. Сифаи шартӣ-хоҳишмандӣ ба кадом асоси феъл бо илова кардани бандакҳои феълӣ сохта мешавад?

Машқи 400. Бо интиҳоб ва корбасти феълҳои сифаашон шартӣ-хоҳишмандӣ чорто ҷумла тартиб диҳед.

ЗАМОНҲОИ ФЕЪЛ

Феъл се замон дорад: замони гузашта, замони ҳозира, замони оянда.

Машқи 401. Пас аз мисолҳо дар қавсайн замони феълҳоро нависед.

Кор мекунам, рафтам, хонда истодаам, меоям, гуфт, хоҳам омад, меравӣ, пурсидам, рафта истодааст, хоҳанд хонд.

Машқи 402. Матнро хонед, феъл ва замонҳояшро номбар кунед.

Ҷар тобистон ба аёдати волидайн, хешу табор меояд. Дар рӯи айвон кабки дарӣ мегашт. Чӯчаҳояшонро низ бо алафу гиёҳҳо калон мекунанд. Лонаи ин паррандаро дар канори рӯд борҳо дидаам. Ҷамон шаб дар канори чашма хобидем.

Аз вазиши бод шоху баргҳои дарахтон алвонҷ меҳӯрданд. Тобистон ба сафар тайёри мидидем. Мо аз дараи танге роҳ рафтем. Ман даррав бо нардбон ба бом баромадам.

Машқи 403. Бо кӯмаки калонсолон сето ҷумла нависед, ки замони феълҳояшон гузашта, ҳозира ва оянда бошад.

ЗАМОНИ ГУЗАШТА

Замони гузашта ҳолати пеш аз замони нутқи гӯянда воқеъ шудаду ба охир расидаро ифода мекунад: рафт, омад, гуфт.

Машқи 404. Матнро хонед, феъл ва замонҳояшро муайян кунед.

Онҳо вайро якзайл тела медоданд. Гоҳ ба резамавҷҳо савор шудаву гоҳ дар байнашон афтида, аз лаби нон ҳарисона насиба мегирифтанд.

Ва он торафт кам мегардид.

Даме ки қариб нисфашон монд, аз қаъри кӯл як моҳии калон — ба қадри боимҷони хурдтар — тирвор баромада, худро дар миёни моҳичаҳо зад ва онҳоро зуд гурезонда, аз нон луқмаеро канда гирифтӣ бозпас ба зери об рафт.

Вай рафтан баробар селаи моҳичаҳо боз пайдо шуда, ҳамдигарро тела дода, ба пораи боқимонда дубора ҳуҷум оварданд. Нон мелapid, метapid. Дар ҳалқаи талоши моҳичаҳо аз сари як резамавҷ ба сари дигаре мегузашт. Баъзан гирд мегашт, камтар поин мерафт ва аз нав ба рӯи об баромада, аз моҳичаҳо лат меҳӯрд, гоҳо аз тазйиқи села чаппа мешуд ва боз бо такони резамавҷе боло мечаст. Лекин аз он моҳичаҳои ҳарис ҳеҷ халосӣ намеёфт ва лаҳза ба лаҳза кам мегардид. *(Аз новеллаи «Дарахти ҳазорсола»-и Саттор Турсун).*

Машқи 405. Масдарҳои зеринро ба замони гузаштаи нақлии дур баргардонидани нависед.

Истиқомат кардан, омадан, овардан, бараф-
рӯхтан, гузоштан, харидан, тамом кардан.

Машқи 406. Бо интиҳоб ва корбасти феълҳои замонашон гузашта чорто ҷумла тартиб диҳед.

ЗАМОНИ ҲОЗИРА

Феъли замони ҳозира амалеро ифода мекунад, ки худӣ ҳозир ба вуқӯъ омада истодааст: гуфта истодаам, гап зада истодааст.

Замони ҳозира аз шакли якуми замони гузаштаи сифати феъли асосӣ ва феъли ёридиҳандаи истодан бо илова шудани банди дақи хабарӣ таркиб меёбад.

Машқи 407. Ба ҷойи нуқтаҳо феъли замони ҳозираи мувофиқ гузошта, ҷумлаҳоро дар шакли пурра ба дафтар нависед.

1. Ҷӯйҳои обаш зулол, дарахтони қатори соядор як-як аз пеши назарам 2. Ҷӯра ба ақиб нигоҳ накарда 3. Мо барои боз ҳам тараққӣ кардани Ватанамон 4. Дар донишомӯзӣ ғайрату шуҷоати худро намоем ... 5. Хурду калон роҳи худро давом

Машқи 408. Феълҳои сохтан, медонам-ро мисли намуна дар шакли замонҳои ҳозираи давомдор ва оянда тасриф кунед.

Замони ҳозираи давомдор

шахсҳо	танҳо	ҷамъ
I	шунда истодаам	шунда истодаем
II	шунда истодаӣ	шунда истодаед
III	шунда истодааст	шунда истодаанд

шахсҳо	танҳо	ҷамъ
I	меравам	меравем
II	меравӣ	меравед
III	меравад	мераванд

Машқи 409. Масдарҳои дохили қавсро ба феълҳои замони ҳозира баргардонда нависед.

1. Осмон (софи беғубор шудан). 2. Мардум ба кӯҳу камар (баромадан). 3. Зери дарахтонро

нарм (кардан). 4. Дар кӯҳу дара гулҳои рангоранг (рӯйидан).

Машқи 410. Панҷто феъли замонашон ҳозира нависед.

ЗАМОНИ ОЯНДА

Феъли замони оянда амалеро ифода мекунад, ки пас аз лаҳзаи нутқ ба вуқӯъ меояд.

Машқи 411. Ҷумлаҳоро ба дафтар рӯбардор кунед. Баъд аз он феълҳои замони ояндаро муайян намуда, ба зераш хат кашед.

1. Ба наздикӣ мо он ҷо хоҳем рафт. 2. Ту он вақтҳо бисёр хурд будӣ, дили ман ба ту месӯхт, ки дар мактаб бисёр азоб хоҳӣ кашид. 3. Сафар умедвор буд, ки ё Зебӣ ва ё Юнусбобо ўро аз ин хабардор хоҳанд кард.

Машқи 412. Феълҳои рафт, навиштро мисли намуна дар шакли замони оянда тасриф кунед.

Замони ҳозира-оянда

шахсҳо	танҳо	ҷам
I	хоҳам хонд	хоҳем хонд
II	хоҳӣ хонд	хоҳед хонд
III	хоҳад хонд	хоҳанд хонд

Машқи 413. Панҷто феъли замонашон оянда нависед.

Машқи 414. Матро хонед, феъл ва замони ояндаро муайян кунед.

Дар қариби соҳил, дуртар аз айвони кушоди чойхона, ки нонҳои он ба қаъри кӯл рафта, устувор меистоданд, рӯ-рӯи об дар ин ҷо сабзавот, дар оғӯши резамавҷҳои лағжон як порани танӯрӣ маҳин-маҳин лапида, оҳиста шино

мекард. Вай фалла шуда буд. Дар атрофаш якта-нимта барғҳои бед, тор-тор алафҳои зери об, чӯбчаву хаспораҳо печутоб хӯрда шино мекарданд.

Аз байн ягон дақиқа гузашта ё нагузашта, аз таги об селай моҳичаҳои бисёр хурд, ки аксарият ғужби ангури ҳусайнии дар зери офтоб тирашударо мемонданд, нохост берун баромада, аз чор тараф ба пораи нон часпиданд. (*Аз новеллаи «Дарахти ҳазорсола»-и Саттор Турсун*)

Машқи 415. Бо интиҳоб ва корбасти феълҳои замони гузашта, ҳозира, оянда дар мавзӯи «Табиати хушманзара» матн тартиб диҳед.

СОХТИ ФЕЪЛ

Феъл аз ҷиҳати сохт содда, сохта ва таркибӣ мешавад.

Феъли танҳо аз як реша иборат будаи дар таркиб пешванду пасванд надошта, феъли содда ба шумор меравад: кошт, ғундошт, борид, сабзид.

Феълҳои, ки ба воситаи пешвандҳо (*бар-*, *во-*, *боз-*, *фур-*, *дар-* ...) ва пасвандҳо (*-ид*, *-он*, *-онид*, *-онд* ...) ба вучуд омадаанд, феълҳои сохта мебошанд: *баромад*, *фууромад*, *вохӯрд*, *мукофотонид*.

Феълҳои, ки аз ҳиссаҳои нутқ — исм, сифат, шумора, ҷонишин ба воситаи ёридиҳандаҳои феълӣ сохта шудаанд, феълҳои таркибии номӣ (нигоҳ кардан, даъват намудан, рӯ ба рӯ шудан), феълҳои, ки ҷузъҳои таркибиашон аз шаклҳои гуногуни феълӣ иборат буда, ҳамчун як воҳиди луғавӣ ё грамматикӣ феъл ба ҳисоб гирифта мешаванд, *феълҳои таркибии феълӣ* номида мешавад (омадан гирифтам, гуфтан гирифтӣ).

Машқи 416. Феълҳои зерро аз рӯи сохташон ба содда, сохта, таркибӣ ҷудо карда нависед.

Даромадан, шунидан, гуфта мондан, сабзидан, даъво кардан, даравидан, тез кардан, навиштан, фуromaдан, бозгаштан, шинохтан, номбар намудан, чарх задан, хунук хӯрдан, гарм шудан, барангехтан, қувват гирифтан, даромада омадан, ворид шудан, саросема гаштан, боздоштан.

Машқи 417. Бо корбасти пешвандҳои бар-, дар-, фур-(фар-), во-, боз- феълҳои сохта тартиб диҳед.

Машқи 418. Феълҳои таркибии номӣ ва феълҳои дар алоҳидагӣ нависед.

Кор кардан, гуфта мегашт, қадам гузоштан, навиштан гирифт, сер шудан, намоён гаштан, сурху сафед шудан, пеш гирифтан, хандида монд, тақ-тақ кардан, хондан мехоҳад.

Машқи 419. Аз калимаҳо феълҳои таркибӣ созад.

Хондагӣ, китоб, омада, бача, бино, бунёдгардида, вазифа, таъингардида, навиштам, хат, нохонда, меҳмон, намудан, дарҷ, кардан, ислоҳ шудан, раҳнамо.

Машқи 420. Бо корбасти пасвандҳои -ид, -он, -онид, -онд феълҳои сохта тартиб диҳед.

Саволҳо барои санҷиши дониш:

1. Феъл аз ҷиҳати сохт чӣ гуна мешавад?
2. Феълҳои сохта гуфта чӣ гуна феълҳоро дар назар доред?
3. Феълҳои таркибии номӣ ва феълӣ аз кадом ҷиҳат аз ҳамдигар фарқ доранд?

Машқи 421. Сетой феълҳои сохташон содда, сохта, таркибӣ нависед.

ИФОДАИ МАЪНОИ ИНКОР ВА ТАСДИҚ ДАР ФЕЪЛ

Феъл дар ду шакл истифода мешавад: тасдиқӣ ва инкорӣ.

Дар шакли тасдиқӣ иҷрои амал дар яке аз замонҳои феъл (гузашта, ҳозира ё оянда) тасдиқ карда мешавад: Падарам дар бораи деҳаамон ривоятҳои қадимро нақл мекард.

Дар шакли инкорӣ амал дар яке аз замонҳо (гузашта, ҳозира ё оянда) инкор карда мешавад. Шакли инкории феъл аз шакли тасдиқӣ бо илова шудани пешванди на- (гоҳ ма-) сохта мешавад. Муқоиса кунед: \bar{U} намехонд ва намедонист. \bar{U} на мехонд ва на медонист.

Машқи 422. Нависед, муқоиса кунед: кадом феълҳои амали иҷрошуда ва иҷронашударо мефаҳмонанд?

Шунид – нашунид
хонд – нахонд
занг зад – занг назад
дид – надид

даргирифт – дарнагирифт
кор кард – кор накард
мебинад – намебинад
пухта аст – напухта аст

Машқи 423. Бо интиҳоб ва қорбасти пешванди на-, мадаҳтой феълҳои инкориву тасдиқӣ тартиб диҳед.

Машқи 424. Порчаи шеърро хонед ва дар кадом шакл воқеъ гаштани феълро гӯед.

Аз қатраҳои борон дар офтоби тобон,
Рухсора тар намуда абрукамон баромад.
Бо рангҳои дилкаш, бо чеҳраи мунаққаш,
Ҳусни замин дамида, фавворасон баромад.

Мирзо Турсунзода

Машқи 425. Бо феълҳои тасдиқии мехонад, намехонд, меравад, намеравад, меояд, намеояд ҷумлаҳои тартиб диҳед.

ТАҲЛИЛИ САРФИИ ФЕЪЛ

Тартиби таҳлили сарфии феъл

1. Кадом калима феъл аст ва он ба кадом савол ҷавоб мешавад?

2. Муайян кардани аломатҳои сарфӣ:

а) шакли тасрифӣ, ғайритасрифӣ;

б) асосҳои феъл: асоси замони гузашта, асоси замони ҳозира;

в) шахс ва шумораи феъл;

г) феъли монда, гузаранда;

ғ) феъли бевосита, бавосита;

д) намудҳои феъл: мутлақ, давомдор;

е) сиғаҳои феъл: хабарӣ, амрӣ, шартӣ-хоҷишмандӣ, эҳтимолӣ;

ё) замонҳои феъл: гузашта, ҳозира, оянда;

ж) сохти феъл: содда, сохта, таркибӣ;

3. Вазифаи феъл дар ҷумла.

Мисол: Ман беихтиёр табассум кардам.

Намунаи таҳлили даҳонӣ:

1. «Табассум кардам» феъл аст, он ба саволи чӣ кор кардам? ҷавоб мешавад.

2. Феъли тасрифӣ, шахси якуми танҳо, монда, бевосита, мутлақ, сиғаи хабарӣ, замони гузашта, таркибии номӣ.

3. Дар ҷумла ба вазифаи хабар омадааст.

Намунаи таҳлили ҳаттӣ:

кӯ? чӣ тарз? чӣ кор кардам?

Ман беихтиёр табассум кардам.

Супориш. Феълҳои таркиби ҷумлаҳоро мисли намуна таҳлил кунед.

1. Дар пушти тиреза як бутта гули сад-барг мешукуфт. 2. Ү аз ҷой наҷунбида, дар муқобили боди сард меистод. 3. Нохост ба чашмони хирааш ашк давид. 4. Дар сатҳи кӯл ҳар ҷо-ҳар ҷо заврақҳои зард, сурх, сабз ором шино мекарданд. 5. Рӯзҳои дароз ғарқи андеша мегардам, шабҳо дуруст хоб рафта наметавонам. 6. Вай дар муқобили оина фурсате карахту беҳаракат истод.

ТАКРОРИ МАВЗӮӢҲОИ СОЛОНА

ИБОРА ВА ҶУМЛА

Машқи 426. Матнро хонед ва аз чанд ҷумла иборат буданаширо гӯед. Ибораҳои таркиби ҷумлаҳоро муайян кунед.

Гузаштагони мо паррандаҳои ваҳширо дастомӯз карда, бо онҳо ҳайвонҳои даррандаро шикор мекарданд. Ҳамаи ин лочин, лошахӯрак, уқоб ё бургут тавлид кард, чӯчаашро гирифта, ром мекарданд. Зимистон, пас аз боридани барфҳои аввалин, ба аспҳои маст савор шуда, ба шикор мебароманд. Чун одат ба сари уқоб ё бургут матои сиёҳ ва ба дасташон остинча мепӯшонданд. Сипас гург ё рӯбоҳ, шағол ё харгӯшро дида, паррандаро сар медоданд. (Аз китоби «Мурғи сухангӯй»)

Машқи 427. Ибораҳои зеро бе тағйирот дар таркиби ҷумлаҳои тартиб медодагитон кор фармоед.

Ҳавои гарм, офтоби дурахшон, меваи хушбӯ, бачаи кӯмакрасон, гандуми баҳорӣ, дарахти серҳосил, дар вақти таътил.

Машқи 428. Сето ҷумла тартиб диҳед. Баъд аз он ибораҳои таркибашонро дар алоҳидагӣ нависед.

ҶУМЛАҲОИ ҲИКОЯГӢ, САВОЛӢ, ХИТОБӢ, АМРӢ

Машқи 429. Аз рӯи ифодаи мақсад хели ҷумлаҳоро муайян кунед.

1. Лонаро ба осонӣ ёфтам. 2. Шумо аз кучо омада истодаед? 3. Бародарон, ба рафтани тайёр шавед! 4. Бачаҳоро рафтори бобо ба ҳайрат овард. 5. Кани бинем, истеъдоди кӣ баланд! 6. Маъноии калимаи душворфаҳмо аз китоби луғат муайян кардам. 7. Шумо чаро ба машғулотии маҳфилии адабии нарафтаед?

Машқи 430. Сетои ҷумлаи ҳикоягӣ, саволӣ, хитобӣ, амрӣ нависед.

Машқи 431. Хонед ва хели ҷумлаҳоро номбар кунед. Худ ҷумлаҳои саволӣ тартиб диҳед.

1. Барқ дурахшид, раъд ғурид. 2. Ҳаво метасфид. 3. Чашмони писарча аз шодӣ дурахшиданд. 4. Бигзор, диёри бостониамон булбулистон бошад!

Машқи 432. Аз ҳикояҳои хондагиатон ҷумлаҳои ҳикоягӣ, саволӣ, хитобӣ, амрӣ интихоб карда нависед.

САРАЪЗОҲОИ ҶУМЛА

Машқи 433. Хонед ва гӯед, ки аломатии тире ба адоии кадом бандак омадааст?

1. Ранҷи мо — ганҷи мо. 2. Заҳри забон аз заҳри мор бадтар. 3. Сухани ҳақ талх аст. 4. Ҳамал — ҳама чиз дар амал. 5. Беҳи давлат — тани сиҳат. 6. Хоб — додари марг. 7. Хоксорӣ — зебу зинати инсонӣ. 8. Забони миллат — пояи миллат. 9. Одами беватан — булбули бечаман.

Машқи 434. Порчаҳои шеърро хонед, мазмунашро баён кунед. Хабар ва мавриди истифодаи онро муайян намоед.

Мефитад гоҳ одам аз кӯҳсор,
Мефитад гоҳ дар раҳи ҳамвор.
Меҳӯрад гоҳ пешпо бар санг,
Мефитад гоҳ аз назарҳо хор.

Қутбӣ Киром

Меравам аз хонадони ту, падар,
Сурма молида зи хоки остон.
Меравам обод карда манзиле,
Файз бахшам баҳри дигар хонадон.

Гулрухсор

Машқи 435. Хабарӣ ҷумлаҳоро муайян кунед.

Шиддати таб ба дараҷае буд, ки ман гоҳ-гоҳ аз ҳуш мерафтам. Хобҳои парешони аҷибу ғариб медидам. Ба ҷоҳои пурхавф мерафтам. Гоҳ дар дарёи хурӯшон ғарқ мешудам, гоҳ дар миёнаи оташи шӯълавари сӯзон меафтадам. Барои халос кардани худ ҷандала намуда, ҳаракат мекардам ва дар вақти шиддати ҳаракат ба ҳуш меомадам, ки дар ҷоям хобидам ва чӣ қадар вақт боз хобидани худро аз ёридиҳандагон мепурсидам. (Аз «Ёддоштҳо»-и С. Айнӣ)

АЪЗОҲОИ ПАЙРАВИ ҶУМЛА

Машқи 436. Матро хонед, аъзоҳои пайрави ҷумларо муайян кунед.

Санҷид — меваи шифобахш

Санҷидҳои борикбарг, шарқӣ ва челон мавҷуданд. Барғҳои он нештаршакл ё ки тухмшакл,

нӯғтез, теғҳояшон ҳамвор бо бандҳои кӯтоҳашон ба поя ва шохҳои пасиҳам мепайванданд. Моҳи май гул карда, моҳҳои август-октябр мевааш мепазад.

Санҷид ҳамчун хӯрок истеъмом карда мешавад. Меваи нағз хушида ва дар осиеб орд кардашудаи онро бо орди гандум омехта, нон мепазанд. Аз санҷид хӯрдании шакарпарвард омода кардан мумкин аст.

Санҷид аз қадим чун воситаи доругӣ ба кор бурда мешавад. Мева ё обҷӯши онро дар табобати мардумӣ ба давои исҳол, бештар исҳоли бачагон, инчунин, роҳи нафас ва шамолхӯрӣ кор фармудаанд. *(Аз рӯзномаи «Овози тоҷик»)*

Машқи 437. Байтро хонед ва аз рӯи мазмуни он бо интиҳоби сарлавҳа матн тартиб диҳед. Бо гузоштани аломатҳои шартӣ ва саволҳо аъзоҳои ҷумлаҳоро муайян кунед.

Ҳунар аз нуқраю тиллою зар беҳ,
Ҳунар аз мулку мероси падар беҳ.

САДОНОК ВА ҲАМСАДОҲО

Машқи 438. Садонокҳоро номбар кунед ва бо онҳо калимаҳо нависед.

Машқи 439. Аз чанд ҳарфу овоз иборат будани калимаҳои поёниро муайян кунед.

Аъло, ало, шеър, шер, суръат, сурат, портфел, фарёд, хушёр, бирён, даъво, даво, баъд, бад.

Машқи 440. Калимаҳое нависед, ки дар таркиб ҳамсадоҳои шадда дошта бошанд.

Машқи 441. Ҳарфҳои садоноку ҳамсадоро дар алоҳидагӣ нависед.

ҲАМСАДОҲОИ ҶАРАНГДОР ВА БЕҶАРАНГ

Машқи 442. Ба ҷойи ҳамсадоҳои аввали бечаранг ҳамсадоҳои ҷарангдорро монда нависед ва маънои калимаҳоро шарҳ диҳед.

Тор, панд, фасл, сар, шола, чанг, кардан, хор.

Машқи 443. Талаффузи ҳамсадоҳои **б, д, э, г, ғ**-ро шарҳ диҳед ва сабаби тағйири онҳоро фаҳмонед.

Бадтар, дегхона, дӯғкашӣ, сабк, лабханд, сабт.

Машқи 444. Ба талаффузи ҳамсадоҳои бечаранги **т, п, ш, к** эътибор дода, калимаҳои поёниро ба дафтар рӯбардор кунед. Сабаби бечарангшавии онҳоро гӯед.

Боғсозӣ, дӯғкашӣ, бадтар, дудкаш, бузкашӣ, дегшакл, зудтар, писта.

Супориш. Бо ҳамсадоҳои чуфти ҷарангдор ва бечаранг мисол нависед.

КАЛИМАҲОИ ҲАММАӢНО ВА ЗИДМАӢНО

Машқи 445. Калимаҳои ҳаммаъноро муайян кунед.

1. Замин бо сабзаи тару тоза пӯшида ме-гардад. 2. Дар осмони софу беғубор ситораҳо медурахшиданд. 3. Қаламдони шаффоф аз байни коғази лӯлапеч кардашуда ғеҷида баромада тарафи ҷӯй шорид. 4. Оби зулоли чашма мавҷзанон ҳаракат мекард. 5. Ранги рухсорай вай мисли ранги себи сурх тоза, мусаффо буд.

Машқи 446. Хонед ва гӯед, ки мафҳумҳои зеринро боз ба воситаи кадом калимаҳо ифода кардан мумкин аст.

Хуб, камбағал, хушрӯй, далер, қишлоқ, офтоб, рӯй, муаллим, доно, нодон, бад, кӯпрук, тӯҳфа, қалам, хабар, хобидан, танбал.

Машқи 447. Ба кадом услубҳои нутқ мансуб будани калимаҳои ҳаммаъноии поёниро гӯед.

Калон, бузург, кабир, азим, аъзам
Дунё, ҷаҳон, олам, гетӣ, даҳр.

Машқи 448. Даҳтой калимаҳои зидмаъно ва ҳамшакл нависед.

ИҶРОИ МАШҚҲОИ 449—452

Машқи 449. Аз таркиби ҷумлаҳо сифатҳоро муайян карда, ба дафтар нависед.

1. Офтоб домани нурҳои зарринашро меғундошт, сояи дарахтону теппаҳои сабз дарозтар мешуд. 2. Боғбонон дар ин айём тоқ, анҷир, анор барин растаниҳои гармидӯстро аз зери хок мебароранд. 3. Хурмоию мирсанҷарӣ, бинигорию қандақ, рухиҷонону дарафшак, маҳтобию ҷавпазак, сафедпазаку оимхӯрак, шавлагию кадухасак, тоҷибой — ҳама бо роҳи пайванд ба вучуд омаданд. 4. Об аз сӯроҳ ба шиша таровида, қатра-қатра мечакид. 5. Зарро дар оташ, одамро дар меҳнат месанҷанд. 6. Оҳан дар гармиаш тоб меҳӯрад, одам дар хурдӣ. 7. Ў басо тез ва ҷонкоҳона медавид. 7. Аз назди дарахтони азими сарсабз ҷӯе равон мегашт. 8. Шоҳҳои дарахтон оҳиста-оҳиста ҷунбида, садои нозук мебароварданд.

Машқи 450. Панҷтой исм ва сифатҳои мураккаб нависед.

Машқи 451. Феъл ва пешвандҳои феълсозро муайян кунед.

Бархостан, баргаштан, баркашидан, даргирифтан, вохӯрдан, боздоштан, бозмондан, вогузоштан, даркашидан, барафтидан, даргузаштан, дарафтидан, барангехтан.

Машқи 452. Ҷумлаҳое нависед, ки дар таркиб феъли таркибии номӣ ва феълӣ дошта бошанд.

МУНДАРИҶА

Забон — муҳимтарин воситаи алоқаи одамон	3
--	---

Такрор ва ҷамъбасти маводи омӯхташудаи синфҳои I—IV

Калимаҳои ҳамреша	5
Таркиби калима	6
Исм ва сифат	8
Феъл	9

Наҳв ва аломатҳои китобат

Ибора	9
Ҷумла	11
Ҷумлаи ҳикоягӣ	12
Ҷумлаи саволӣ	14
Ҷумлаи хитобӣ	15
Ҷумлаи амрӣ	17
Аъзоҳои ҷумла	18
Мубтадо	20
Хабар	22
Муайянкунанда	23
Пуркунанда	25
Ҷол	27
Ҷумлаҳои хуллас ва тафсилӣ	29
Ҷумлаҳои соддаи яктаркиба	30
Ҷумлаҳои чидааъзо	32
Ҷумлаҳои чидааъзои пайвандақдор	33
Ҷумлаҳои чидааъзои бепайвандақ	35
Ҷумлаҳои мураккаб	37
Такрори наҳв ва аломати китобат	38

Овозшиносӣ. Талаффузи адабӣ. Имло

Маълумоти мухтасар доир ба овозшиносӣ, талаффузи адабӣ ва имло.....	41
Ҳосил шудани овозҳо	43
Овоз ва ҳарф.....	45
Алифбо	46
Овозҳои садонок ва ҳамсадо	49
Овозҳои садонок ва хелҳои он	51
Овозҳои ҳамсадо ва хелҳои он.....	52
Ҳамсадоҳои қарангдор ва бечаранг.....	54
Имлои садоноки э	57
Имлои садоноки и	59
Имлои ҳарфи ӣ.....	61
Имлои садонокҳои у ва ў.....	63
Имлои садонокҳои о ва а	65
Имлои ҳарфҳои ётбарсар	66
Имлои ҳамсадоҳои шадда	68
Имлои ҳамсадои ъ	70
Имлои ҳамсадоҳои д, т, ҳ.....	73
Имлои ҳамсадои й	75
Имлои ҳамсадои с дар калимаҳои иқтибосӣ	76
Ҳичо ва хелҳои он.....	77
Ба сатри дигар кӯчонидани ҳиссаи калима...	79
Задаи калима	81
Таҳлили фонетикӣ	84
Нақли хатӣ аз рӯи мазмуни матн	85

Калима

Маънои луғавии калима	87
Калимаҳои якмаъно ва сермаъно.....	88

Маънои аслӣ ва маҷозии калима	90
Калимаҳои ҳаммаъно (муродиф)	92
Калимаҳои зидмаъно (антоним)	93
Калимаҳои ҳамшакл (омоним)	94
Калимаҳои наздикталаффуз	96
Таҳлили лексикии калима	98

Калимасозӣ ва имло

Решаи калима	98
Пасванд	100
Пешванд	102
Асос ва бандак	103
Бандаки изофӣ	104
Бандакҷонишинҳо	105
Бандакҳои феълӣ	106
Бандакҳои хабарӣ	108
Калимаҳои ҳамреша	108

Сарф ва имло

Сарф ва имло	109
Ҳиссаҳои нутқ	111

Исм

Исм	112
Вазифаи исм дар ҷумла	114
Исмҳои ҷондор ва бечон	114
Исмҳои хос ва ҷинс	115
Ҳарфи калон ва имлои исмҳои хос	117
Исмҳои шахс ва ғайришахс	120
Исмҳои танҳо ва ҷамъ	121
Исмҳои муайян ва номуайян	123

Ифодаи чинсият дар исм	124
Сохти исм. Исми содда	126
Исмҳои сохта.....	127
Исмҳои мураккаб	128
Исм дар вазифаи мухотаб	129
Таҳлили сарфии исм	130
Такрори мавзӯи исм.....	131

Сифат

Сифат	132
Вазифаи сифат дар ҷумла.....	134
Сифатҳои асли ва нисбӣ.....	136
Дараҷаҳои сифат	138
Сохти сифат	139
Пасванд ва пешвандҳои сифатсоз.....	141
Сифатҳои таъкидӣ ва такрор	143
Ифодаи камӣ ва хурдиву навозиш дар сифат.....	144
Таҳлили сарфии сифат	145
Такрори мавзӯи сифат.....	146

Феъл

Феъл	148
Вазифаи феъл дар ҷумла	150
Шаклҳои тасрифӣ ва ғайритасрифии феъл	152
Асосҳои феъл	154
Шахс ва шумора дар феъл	156
Тасрифи феълҳо бо бандакҳои феълӣ ва хабарӣ.....	160
Феълҳои монда ва гузаранда	162

Феълҳои бевосита ва бавосита	164
Тарзҳои феъл.....	165
Намудҳои мутлақ ва давомдори феъл.....	167
Сиғаҳои феъл.....	168
Сиғаи хабарӣ ва амрӣ	168
Сиғаи шартӣ-хоҳишмандӣ ва эҳтимолиӣ	170
Замонҳои феъл.....	172
Замони гузашта.....	172
Замони ҳозира	173
Замони оянда	175
Соҳти феъл	176
Ифодаи маънои инкор ва тасдиқ дар феъл	178
Таҳлили сарфии феъл	179

Такрори мавзӯҳои солона

Ибора ва ҷумла.....	180
Ҷумлаҳои ҳикоягӣ, саволи, хитобӣ, амрӣ.....	181
Сараъзоҳои ҷумла	181
Аъзоҳои пайрави ҷумла	182
Садонок ва ҳамсадоҳо	183
Ҳамсадоҳои ҷарангдор ва бечаранг.....	184
Калимаҳои ҳаммаъно ва зидмаъно.....	184
Иҷрои машқҳои 449—452.....	185

Чориев, Таваккал.

Тоҷик тили: Умумий ўрта таълим мактабларининг 5-синф ўқувчилари учун дарслик / Т. Чориев.
— Т.: O'zbekiston, 2020. — 192 б.

УЎК:
811.222.8(075)
372.881.1
КБК 81.Тож-922

O'quv nashri

TAVAKKAL CHORIYEV

TOJIK TILI
(tojik tilida)

3-nashri

5-sinf uchun darslik

Муҳаррир Ҷ. Эшонқулов
Мусаввир А. Чапленко
Муҳарриртехник Т.Харитоновна
Муҳарририбадеӣ _____
Саҳифабандикомпютери Ф. Ботирова

Литсензия нашриёт А158. 14.08.2009

Ба чопаш соли 2020 имзо шуд. Андозаи 60x90^{1/16}.

Гарнитурани «Arial Tj». Кегли 12,10. Коғази офсетӣ.

Чопи офсетӣ. Ҷузъи чопии шартӣ 14,0. Ҷузъи нашрию ҳисобӣ 10,95.

Адади нашр 0000 нусха. Супориши №20–000.

ХЭТН «O'zbekiston»-и Оҷонсии коммуникатсияҳои оммавии
иттилооти назди маъмурияти Президенти Республикаи Ўзбекистон,
100011, Тошканд, кучаи Навой, 30.

Ҷадвали нишондиҳандаи ҳолати китоби ба иҷора додашуда

№	Ному насаби донишомӯз	Соли хониш	Ҳолати китоб ҳангоми гирифтани	Имзои раҳбари синф	Ҳолати китоб ҳангоми супоридан	Имзои раҳбари синф
1.						
2.						
3.						
4.						
5.						

Ҷадвали болоӣ ҳангоми ба иҷора дода шудан ва дар охири соли хониш баргардонида гирифтани китоб аз тарафи роҳбари синф аз рӯйи меъёрҳои зерин баҳо гузошта мешавад

Нав	Ҳолати китоб ҳангоми бори аввал супоридан.
Хуб	Муқовааш бутун, аз қисми асосии китоб ҷудо нашудааст. Ҳамаи варақҳои ҳаст, нодарида, ҷудо нашуда, дар саҳифаҳо навишт ва хатҳо нест.
Қаноатбахш	Муқова қач шудааст, қаноатбахш қоҳида, якчанд хатҳо қашида шудаанд, ҳолати аз қисми асосӣ ҷудошавӣ дорад, аз тарафи истифодабаранда қаноатбахш таъмир шудааст. Варақҳои ҷудошудааш аз нав таъмир шудааст, дар баъзе саҳифаҳо хат қашида шудаанд.
Ғайриқаноатбахш	Муқова хат қашида шудааст, даридоаст, аз қисми асосӣ ҷудо шудааст ё ки умуман нест, ғайриқаноатбахш таъмир шудааст. Саҳифаҳо даридо, варақҳо намерасанд, хат қашида, ранг қарда партофта шудааст, китобро барқарор қарда намешавад.